

SREDNJOVJEKOVNI DOLAC KOD NOVIGRADA

I PROBLEM

Još u prvoj fazi razvoja hrvatske arheologije, koncem prošlog stoljeća, privuklo je na sebe pažnju selo Pridraga kod Novigrada, kad su se kod župske crkve sv. Martina, na površini groblja oko nje, pronašli preostaci crkvenog arhitektonskog uređaja. Ti su preostaci dekorirani pleternom plastikom, a neki sadrže još i česti natpisa. Zbog te okolnosti obraćena je pažnja na neobično građenu crkvu sv. Martina, koju se stalo smatrati izvorom pronađenih preostataka pa se i njena izgradnja odmah pripisala starohrvatskom periodu. Nekoliko godina poslije nalaza objavio je Frano Radić arhitekturu kao i arhitektonski materijal te je, zadržavajući se na arhitekturi, nejasnim načinom za nju izrekao: »starokršćanski« i »hrvatsko-bizantinski slog«.

Kad je početkom ovog stoljeća bila otkrivena starokršćanska bazilika u Bičicama kod Šibenika, izišli su na javu gotovo identični tlorisni oblici s onima crkve sv. Martina u Pidrasi, te se po toj analogiji crkvi sv. Martina stala pridavati veća starina. Ali to je bilo rečeno bez ikakva zalaženja u problem, samo nuzgred, pri nabranju starokršćanskih objekata.

U vremenu između dva rata izišle su dvije publikacije s namjerom da dadu sintetičan prikaz srednjovjekovnog graditeljstva u Dalmaciji. U pogledu našeg objekta prva je rezultirala neobrazloženom tvrdnjom da je crkva sv. Martina građena u IX stoljeću, a u drugoj se preko objekta jednostavno prešlo, stoga što bi autor smatrao da je objekt izišao iz vremenskog okvira, tj. da je recentiji. Pored toga crkva sv. Martina je spomenuta g. 1939. kada su je neprecizirano stavili u srednji vijek (»Mittelalterlich«), što je opet u novije doba osporavano. Zato je pitanje postanka crkve sv. Martina ostalo neriješeno, ili razapeto na neviden vremenski raspon od kasne antike najmanje do baroka, a mi sada možemo da u to pitanje unesemo više svjetla.

Pred početak drugog svjetskog rata u Pidrasi je otkriven drugi objekt na Manastirinama ili Mijovilovcu, a poslije oslobođenja i treći na Goričini. Na Mijovilovcu kako ćemo ovaj položaj odsada zvati pronašla se starohrvatska crkva sa šest apsida s dograđenim narteksom, i do nje kompleks stambene zgrade kojoj ćemo funkciju nastojati objasniti.

Na Goričini je pronađena starohrvatska nekropola.

Nalaz na Mijovilovcu unio je novih nejasnoća u pitanju porijekla jednog dijela arhitektonskih preostataka koji su se pripisivali nalazu kod sv. Martina. Naime, pri početku zahvata na Mijovilovcu g. 1940. interesirajući se za odnos seljaka prema prostranoj gomili koja se tu nalazila dobio sam odgovor da je tu bilo lijepo izrađenog kamenja, koje je davno dospjelo u muzej u Kninu (od posljednjeg rata tamo se više ne nalazi; sada Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu). I sada se jedan lijepi komad koji je na ovoj gomili pronađen nalazi uzidan kao priklad uz ognjište u kući Šime Kokića. Ustanovio sam da se radi o preostatku praga koji je ukrašen dvotrakastom, troprutastom pletenicom, te sam ga donio u muzej (opisan pod br. 50, tab. XI u ovoj radnji). I Radić navodi seljake kao nalaznike, poimence Š. i M. Zupčića, M. Batura, M. Čulinu i J. Kokića, pa kaže da su pronađene ulomke stanovnici upotrebljavali za ućelke na grobovima kod Sv. Martina. Zatim tvrdi da je sam Marun vidio na groblju još nekoliko ulomaka s pleterom, koje je namjeravao donijeti u muzej.¹ Navođanje lokaliteta sv. Martina kao isključivog nalazišta, bilo u Marunovoj zabilješci, bilo pri Radićevoj objavi nalaza, u protivnosti je s iskazima seljaka o nalazu i na drugom lokalitetu: na Mijovilovcu, koji ni Marunu ni Radiću nije bio poznat. Iz Radićeva navoda imena nalaznika izlazi jasna potvrda tradiciji da je, ali s Mijovilovca, nekoliko spomenika svršilo u muzeju u Kninu. Jedan Kokić je kod Radića spomenut kao nalaznik, a u Kokića kući zatekao sam priklad za koji vlasnik spontano tvrdi da je s Mijovilovca. Iz svega ovoga izlazi da je tradicija o nalazištu pouzdana i da je prema tomu jedan dio objavljenih spomenika krivo pripisan nalazištu kod sv. Martina. Zato se nameće zadatak da bar u suštini stvar raščistimo, sve ako se i neće moći dokazati drugo porijeklo pojedinom spomeniku na osnovu konkretnih elemenata.

U ovoj radnji morat ćemo utvrditi odnos Goričine, Sv. Martina i Mijovilovca.

U izlaganju arheološke građe čest je slučaj da se pri one suhoparnom opisu pronađenih predmeta, analizi, karakterizaciji i ocjeni markantnih osobina, tipologiji i zatim sintezama koje su često smione. Rijetki su slučajevi osvrtanja na historijsku pozadinu, iako je to često moguće, a bez toga nije data vjerna slika nalaza, niti je izlaganje iscrpno, jer je nalaz u najužoj vezi s historijskim okolnostima iz kojih zapravo izvire, pa se jedno s drugim uzajamno upotpunjava. Istina, mi općenito stojimo daleko od poznavanja lokalne historije, jer je rijedak slučaj da koje veliko i danas značajno mjesto ima sintetično napisanu svoju povijest, a još smo u nezavidnijoj situaciji što se tiče historijske obrade regija i sitnih naselja. Zato se u našim prilikama pred arheologom srednjovjekovcem redovito javlja poteškoća svladavanja historije koju ni historici nisu zahvatili, pa ako ima poziva i spremne, mora arheolog prethodno preuzeti ulogu historičara i prvi pristupiti istraživanju prošlosti ne samo kraja nego i lokaliteta koji istražuje, jer inače njemu prvom nije jasno kuda se kreće i što je i koliko pridonio nauci svojim arheološkim pronalaskom. Naravno da smo bespomoćni za regije koje su lišene historijske

¹ Frano Radić, Župna crkva sv. Martina u Pidrzi. Starohrvatska prosvjeta, VI. Knin 1901, str. 44.

argumentacije, pa im tek arheološki pronalazak postaje ujedno i prvi historijski dokumenat ma kakav on bio.

U našem konkretnom slučaju bilo je moguće upotrijebiti nekoliko historijskih dokumenata i mi na osnovu njihove interpretacije, konfiguracije terena i toponima moramo u topografskom smislu postaviti sve na svoje mjesto i dati makar i blijedu historijsku sliku malog predjela kod Novigrada, kako bi arheološki pronalasci u okviru te slike ne samo našli svoje mjesto nego bolje osvijetlili i samu sliku.

II UBIKACIJA DOCA

U sjeverodalmatinskom kršu blizu Novigradskog mora, nekako pri vratu njegova nerazvijena poluotoka, koji se pruža od Karinskog mora do malog zaliva na kojemu leži Novigrad, nalazi se duguljasta i plodna ulegnina, koju obrađuju stanovnici Novigrada i sela Pridrage. Ta dolina ima svoj prirodan izlaz na zapadnoj strani u dugoj pukotini zvanoj Draga, koja se spušta u ono slijevo crijevo Novigradskog zaljeva na kojemu leži sam Novigrad, a koje je u geomorfološkom pogledu zapravo nastavak te Drage. U uskoj vezi s Dragom i s obzirom na njen visinski položaj u odnosu od dna na moru i vrha na spomenutoj dolini i do predjela Podanci jest selo Pridraga. Očito je da je selo dobilo naziv po tomu što je ono prvo naselje koje se nalazi ispred Drage, pred (ikavski prid) Dragom, odatle Pridraga. Tek kao kuriozum iznosim naivno izlaganje C. F. Bianchija o postanku tog naziva. On kaže da Pridraga dolazi od predrag, predraga, što na talijanskom jeziku znači »carissima«, jer se, navodno, nalazi na jednom od najljepših položaja.²

Inače Pridragu susrećemo vrlo kasno u dokumentima, tako da joj prvi put nalazimo spomena tek g. 1684.³

Uzrok kasnoj pojavi tog imena leži u činjenici što je naziv Pridraga novijeg postanka, a na njenom položaju bilo je naselje drukčijeg imena. Još je Bianchi osjetio da se Pridraga u staro doba zvala Dolac, ali on to obrazlaže samo time što se ona nalazi u doli: »perché posta in luogo basso«. ⁴ Na Bianchija se oslonio Antoljak kad je komentiranjem lokaliteta koje je susreo u zadarskom katastru za Dolac rekao: »Tako se u prijašnjim stoljećima zvala Pridraga (C. F. Bianchi, o. c. II, 308, 309). Ovo se mjesto u ispravama spominje kao Dolac 1453. (DAZ-Arhiv sv. Krševana – svez. XV, br. 43) 1472. (DAZ-Arh. sv. Dominika – br. 223), 1482. i 1483. (Praga, o. c.⁵ st. 118, 121), te 1555. i 1557,⁶ (DAZ – sv. Dominik – br. 219, 220-C-1555-1557)«. ⁷ U drugoj noti Antoljak kaže: »Na osnovu dvaju dokumenata iz 16. stoljeća možemo zaključiti, da se Trnovo nalazilo u blizini negdašnjih Pritičevića (DAZ – sv.

² Carlo Federico Bianchi, *Zara christiana*, II. Zara 1879, str. 308.

³ Boško Desnica, *Istorija kotarskih uskoka*, II. Beograd, 1950, str. 56.

⁴ Bianchi, o. c. str. 308-9.

⁵ Giuseppe Praga, *Atti e diplomì di Nona*. Archivio storico per la Dalmazia, XXIII. Roma 1927, str. 29.

⁶ Podatak je iz g. 1556.

⁷ Stjepan Antoljak, *Zadarski katastr 15. stoljeća*. Starine JAZU, XLII, Zagreb 1949, str. 415, n. 241.

Dominik – br. 219, 220, str. 36, 42 – 1536.⁸ 1556. i 1557. god.) koji su bili u današnjoj Pridrazi.⁹ I zatim: »Po dokumentima iz 1483. god. gdje se navode ‚ville Praticheuichi et Sperquilaiuci positarum in Dolatio districtus Novigradi‘ (Praga, o. c. 120), sigurno je da se to mjesto nalazilo u današnjoj Pridrazi i pripadalo je ninskoj plemićkoj porodici ‚Priticeuich‘ ili ‚Priticio‘, koja se spominje u izvorima od 1297. (Praga, o. c. 6, 95, 119, 120, 126).«¹⁰

Bianchi je, znajući da je Dolac blizu Novigrada, osjetio etimološku vezu s dolinom i potražio je u prvoj dolini blizu Novigrada te tako došao do primjene Doca na Pidrugu. Inače niotkuda ne izlazi da se jedno mjesto zato što je »in luogo basso« mora zvati Dolac. Takvih mjesta u dolinama imamo bezbroj, a Dolaca je neusporedivo manje. Svejedno se Bianchi, makar i nabavljajući, približio istini.

Bianchi, a po njemu i Antoljak smatraju Dolac i Pidrugu jednim istim teritorijem; onim današnjeg sela Pidrage. Međutim to nije tačno. Dolac je bio selo, zapravo mala regija koja se teritorijalno pokriva s geomorfološkim pojmom dola, doline, a koja se prostire otprilike od današnje ceste što iz Zadra vodi u Obrovac na istoku i ide do spomenute Drage pred Novigradom na zapadu. U toj dolini današnje selo Pidruga zaprema njen istočni, ali pretežni dio, koji ide na zapad do starog bunara Lupoglavca, upravo kod našeg Mijovilovca. Zapadno od Lupoglavca sve do Drage nastavlja se lijepa i plodna dolina koja se naziva Podanci. Ona nije naseljena jer pripada Novigradanima, koji je obrađuju dolazeći iz Novigrada. Prema tomu srednjovjekovni Dolac zapremao je ne samo današnje selo Pidrugu nego i Podanke,¹¹ dakle cijelu geomorfološki izrazitu sinklinalu po čemu se i nazvao Dolac.

Kako je bilo više naselja s ovakvim općim imenom, npr. kod Nina¹² na Ugljanu,¹³ kod Zadra,¹⁴ u Poljicima,¹⁵ kod Šibenika,¹⁶ u Solinu¹⁷ itd., lako može doći do brkanja u primjeni dokumenata ako Dolac nije još i poblize označen.¹⁸ No mi tu poblize oznaku imamo upravo u dokumentu u kojemu se Dolac naoko prvi put spominje. Taj dokument potječe iz g. 1324. i u njemu

⁸ Podatak iz te godine odnosi se samo na kuću u Zadru.

⁹ Antoljak, o. c. str. 415, n. 249.

¹⁰ O. c. str. 415, nota 249.

¹¹ Podanci se spominju u blizini Novigrada npr. g. 1506. Tako neki Martin Karbolić iz Posedarja kupuje vinograd »u podancu« u istom selu. Stipe Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Jadre. Starine JAZU, XLII. Zagreb 1949, str. 278.

¹² S. Gunjača, o. c. str. 330.

¹³ Tade Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, IV. Zagreb 1906, str. 121. – VI, str. 435 – X, str. 165 – XI, str. 277.

¹⁴ Smičiklas, o. c. VII, str. 261 – Miscellanea, I, Zadar 1949. str. 54. – Gunjača, o. c. str. 292.

¹⁵ Stjepan Zlatović, Kronaka o Pavla Šilobadovića, Starine JAZU XXI, Zagreb 1889, str. 115 – Matija Mesić, Poljički statut, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, V. Zagreb 1859, str. 289.

¹⁶ Mirko Zjačić, Spisi šibenskog notara Slavogosta. Starine JAZU, XLIV, str. 207, 258.

¹⁷ Smičiklas, o. c. II, Zagreb 1904, str. 45. – X, str. 395.

¹⁸ Tako se podatak iz g. 1472, koji Antoljak iznosi u prilog našem Docu ne može primijeniti na nj, jer tu stoji: »Per S. Simon Golubich da Lesina compra di un orto nel detto luoco, luoco chiamato Dolaz«. Iz toga slijedi da je Dolac na Hvaru, jer se ono »detto luoco« može samo odnositi na Lesina, jer se u tekstu nijedno drugo mjesto ne spominje da bi se na nj moglo primijeniti »detto«. Podatak u Državnom arhivu u Zadru, Sv. Dominik br. 223, II/14.

su ubilježena dva poznata i jača srednjovjekovna mjesta: Rogovo i Nadin, a kao treće se navodi Sutmartindol.)¹⁹ Isticanje važnijih i poznatih mjesta, kao što su prva dva, vodi nas na zaključak da se pri nabranjanju međe, o čemu se ovdje i radi, pošlo kriterijem navođenja samo većih mjesta, pa bi prema tomu i treće mjesto, Sutmartindol, bilo značajno poput Rogova i Nadina. Rekosmo da se Dolac prvi put »naoko« spominje g. 1324. To zato što imamo jedan raniji podatak koji se kamufliroao u pogrešnoj transkripciji isprave, a to je isprava koju je g. 1242. kralj Bela izdao u Klisu. Njome kralj daje povlastice Zadru, odnosno potvrđuje povlastice koje je Zadrū dao njegov brat Koloman, herceg u Hrvatskoj (1226–1241), kad pored novca za popravak porušenih bedema uz more daje još i zemlju, zapravo teritorij, koji leži: »a Nadirii (!) usque Reguna (!) preter illam, quam modo possident; item superius usque ad Martindam (!) in mare preter terram pertinentem ad comitatum None et terram Jubil quae est Hospitaliorum, quas eisdem non contulimus.«²⁰ Vidimo kako je izdavač isprave prva tri toponima popratio s uskličnikom a kao znak nejasnosti, a to znači da je osjetio kako nešto nije u redu s ispisivanjem. Barada je pokušao ubicirati Domakovce i Praskviće na temelju toga, što su se oni nalazili na granici zadarskog kotara, te je upotrijebio odlomak gore navedenog teksta rekavši: »K tomu po istoj ispravi od 30. XII 1324 Prasquici i Domakovci bili su na granici zadarskog kotara (circa confines ipsius districtus) sc. Jadre. Te je pak granica određena ispravom Bele IV 1242 godine, kad je dao Zadru »terram iacentem a Nadir – pogrešno čitano mjesto Nadin – usque Reguna« – danas Režane južno od Islama Grčkog. Između Nadina i Režana danas su Gornji Biljani, Smilčić i Kašić. Po svemu na toj crti bili su Praskvići i Domakovci.«^{20a}

U Baradinu objašnjavanju mimoilazi se onaj »Martindam«, »Reguna« se pogrešno objašnjava sa Režani, a jedino se tačno ispravlja »Nadirii« u Nadin. Prema tome po njemu ustanovljena crta-međa zadarskog kotara Nadin – Režani bio bi samo segment međe zadarskog kotara Nadin-Režani, no i taj segment otpada. Otpada zato što od te konstrukcije ostaje ispravno samo jedna tačka i to je Nadin, a od tačke se ne može izvući ništa. Na pogrešan put ga je navela loša interpretacija Reguna za Režane umjesto za Rogovo u zaleđu Biograda, čemu je možda krivo i to što je držao, da su Nadirii – Reguna – (Martindam) u dokumentu navedeni topografskim redosljedom, a nepoznavanjem lokacije onog »Martindam« izgubio je čvrstu, a ujedno i kontrolnu tačku za određivanje međašne linije. Stoga ovdje prilazimo drukčijem objašnjavanju, koje se daje kontrolirati s drugim dokumentima. U ispravnijoj interpretaciji pored Nadirii za Nadin stoji: Reguna za Rogovo, a Martindam za Martindol. To se očito daje kontrolirati sa onim dokumentom iz godine 1324 u kojemu nema nejasnoća u ispisivanju toponima kao ovdje, pa se tu kaže: »Item possit commune Jadrensiū de cetera facere et imponere omnem factionem, angariam et collectatas super iobagionibus nostris residentibus in Jadrensi districtu videlicet a Rogovo in Nadinium et in Sutmartindol usque

¹⁹ Šime Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i mletačke republike, I Zagreb 1868, str. 348.

²⁰ Smičiklas, o. c. IV. Zagreb 1906, str. 162.

^{20a} M. Barada, Lapčani, Rad Jug. akad. 300. Zagreb 1954, str. 493, n. 3

mare versus occidentem.« (Ljubić, o. c. I. str. 348). Odavle izlazi jasno da se javljaju ista tri toponima u istoj oznaci i u tome je očevidna potvrda da Reguna znači Rogovo, a Martindam (= Martindol) Sutmartindol. Međašna linija zadarskog kotara jest dakle: Rogovo – Nadin – Martindol – more. Ovo znači da Praskviće i Domakovce treba tražiti istočno od linije: Nadin – Sutmartindol, koja pada istočnije od linije Nadin – Režane koju je postavio Barada.

Prema tomu se tu u iznakaženom obliku »Martindam« javlja Martindol, odnosno Sutmartindol prvi put godine 1242, a ne 1324. Pobliza oznaka za naš Dolac leži u toponimskoj složenici Martindol ili još bolje Sutmartindol, što znači Dol sv. Martina. Tu složenicu Dol, Dolac nije mogao dobiti nego po crkvi sv. Martina, koja vidjet ćemo, postojala još prije tog doba.

Pojava imena Sutmartindol važna je i za naše prednje izlaganje što se tiče odnosa Docca i Pridrage. Naime, crkva sv. Martina nalazi se blizu Lupoglavca i Mijovilovca, koji su zapadna međa današnje Pridrage. A inače prostrana Pridraga ne bi imala svoju crkvu na krajnjoj tački sela pa se već po tomu vidi da je sv. Martin stajao u centru nečeg što je još veće od današnje Pridrage. Istaknut položaj crkve govori da je ona dominirala i bila srce cijelog dola pa se stoga nametnula imenom Docu, koji već i geomorfološki uključuje i Pidrugu i Podanke.

Iznijetu prostranost Docca utvrđuju i činjenice, da je s vremenom u njemu nastalo više sela. Već smo se sreli s navodom iz godine 1483. da su Pritičevići i Sprkvilavci nalazili »in Dolatio districtus Novigradi«, u Docu koji se nalazi u novigradskom distriktu. U dokumentu iz g. 1505. nalazimo u Docu i Pećarevce,²¹ a godine 1559. spominju se dva Docca: Gornji i Donji.²² Kad tomu pribrojimo još podatak s Grimanijeve mape iz XVIII st. u kojoj stoji »Anticamente era la villa detta Zabergiane«²³ i podalje, a izvan sinklinale »villa Ripischie« ustanovljujemo još dva sela, odnosno selišta Zabrdane i Ripište, te tako susrećemo šest naselja. Ali iz toga treba isključiti Pritičeviče. Osvrnut ćemo se najprije na njih.

Već iz samog naziva Pritičevići, vezanog za vlasnike Pritičević-Priticio, zaključujemo da je mjesto nazvano po njima jer su oni bili njegovi vlasnici. Iz navoda »ville Priticeuici et Sperquillauici positarum in Dolatio districtus Novigradi« bio bi logičan zaključak da su se Pritičevići nalazili u Docu, kako je to već naglasio Antoljak. Međutim mi imamo razloga da posumnjamo u topografski kriterij samoga navoda. Naime u drugim dokumentima nalazimo zabilježene Pritičeviče s njihovim međama, a te međe ih isključuju iz Docca:

1. God. 1556. traži Marija udova Bernardina Pritičevića iz Nina da se procijeni ostavština njena muža, koja se nalazila u raznim mjestima, pa se tu kaže da su procjenitelji našli 4 : 5 sorte zemlje u Biljanima i tom prigodom postavili međe cijelog sela. Tako se ustanovljuje da su im sa strana:

Da siroco: villa Grabuchane giuridition de Nadin,

Da borra: villa Dolaz nel territorio di Novigradi,

Da ponente: villa Priticeuici,

Da garbin: villa Bucouichi,

²¹ Gunjača, o. c. str. 340.

²² Š. Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, III. Zagreb 1880, str. 145.

²³ Drž. arhiv u Zadru, mape br. 273. segment 3.

Zatim slijede međe Pritičevića u kojima je devet sorti zemlje, koje pripadaju Bernardinu, i tu se izričito kaže da su Pritičevići na zadarskom teritoriju, a međe su im ove:

Da siroco: villa Bigliane,

Da borra: giuridiction di Dolaz terr. di Novegradi,

Da ponente: villa Ternovo,

Da garbin: in parte villa Bucouichi et in parte villa Ternouo.²⁴

2. Iste godine kaže se da se jedan posjed nalazi u Biljanima i u Pritičevićima a da je to na zadarskom teritoriju, te se navode ove međe:

Da siroco: villa grabroucy iurisdiction de ...²⁵

Da ponente: villa trnouo,

Da borra: le ville di novigradi,

Da ostro: la villa bucouich.²⁶

3. Godine 1560. dolazi do reambulacije međa svih posjeda Marije Pritičević. Te međe utvrđuju zadarski suci Grisogono i de Ventura, pa se u dokumentu kaže da su najprije došli u selo Čerince, gdje su našli Ivana Radošića, suca toga sela, koji im je pokazivao zemlje pok. Bernardina Pritičevića. Zatim su pošli u Pritičeviče, gdje su našli Ivana Kaloperića, koji je bio gastald pok. Bernardina Pritičevića, i taj im je pokazao sedam kmetovskih nastambi sa njihovim podvornicama i nezašumljenim i neobradivim terenom u količini od dvije sorte, dok je devet sorti bilo obradivo. Poslije toga pošli su u Biljane, gdje je bilo pet i pol sorti zemlje. Zatim su krenuli u Dolac, gdje su našli Grgura Speršića i Tomu Stupića, koji su se – kao i svi prije spomenuti – zakleli da će tačno pokazati zemlje pok. Bernardina Pritičevića, i pokazali su tri sorte s kmetovskim nastambama, podvornicama i drugim zemljama. Konačno su svršili u Novigradu gdje su ustanovili da je Bernardin imao kuću i dvije zidine.²⁷

Da bi se u vezi s tim navodima što bolje snašli na terenu potrebno je ukloniti neke nejasnoće.

U prvom redu treba vidjeti što je sa selom Biljani koje i danas postoji kao prostrano selo, koje se dijeli na Gornje i Donje Biljane, a prostire se od Korlata kod Benkovca na istoku do Suhovara na zapadu. Nema sumnje da takva rasprostranost nije oduvijek, što se daje odmah zaključiti iz naših podataka. Naime, selo Dolac se spominje kao sjeverna međa i Biljana i Pritičevića, pa kako Donji Biljani ne samo što ne dodiruju Dolac nego se nalaze daleko od njega, to se spomen Biljana u našem dokumentu može odnositi samo na Gornje. Potvrdu za to nalazimo i na drugoj strani, jer se kaže da Biljanima na jugoistok stoji selo Grabučane (u drugim dokumentima Grabovičani), za koje se izričito kaže da ono pripada Nadinu, pa uz gornji razlog ni ovdje nema mjesta Donjim Biljanima, jer njima na jugoistok leži sam Nadin, a između njih treba da bude selo za koje nema mjesta, pa to selo, poimenice Grabovičani, može da bude na jugoistok samo Gornjim Biljanima. Prema tomu kad se ovdje navode Biljani, onda se oni mogu odnositi samo na današnje Gornje

²⁴ Isto, Sv. Dominik, 219–20 P.

²⁵ Prije vidjesmo da tu stoji Nadin.

²⁶ Drž. arhiv u Zadru, Sv. Dominik, 219–20, str. 42.

²⁷ Isto, fasc. D.

Biljane, jer Donji u to doba uopće nisu postojali. Nema sumnje da su se s vremenom izgubila imena sela zapadno od današnjih Gornjih Biljana, a kako se u blizini sačuvalo ime sela Biljana, kasnije se ono proteglo na ona sela izgubljenih imena pa se zbog prostranosti naziv podijelio na Gornje i Donje Biljane.

Drugo. U prednjim navodima meda ima malo nejasnosti što se tiče orijentacijske oznake. Tako se u navodu pod 1. kaže da selo Pritičevići stoje Biljanima na zapadu (da ponente), a kad se u stavci pod 2 govori o medama sela Pritičevića, bilo bi logično da se onda reče da su im Biljani na istoku (da levante), što ne stoji, nego se kaže da im Biljane leže »da sirroco«, s jugoistoka. Dašto da u navodima orijentacije može biti odstupanja od glavnih pravaca vjetrulje pa nam postaje jasno da je ono osciliralo između glavnih i sporednih pravaca: od zapada prema jugozapadu, odnosno od istoka prema sjeverozapadu, tj. da su se Biljani nalazili na jugoistoku od Pritičevića, odnosno Pritičevići sjeverozapadno od Biljana.

Sada imamo dvije potpuno jasne situacije u pogledu topografskih odnosa navedenih mjesta. Budući da smo potpuno odredili položaj Doca i Biljana, to nam pomaže da ubiciramo i druge lokalitete kojima se danas nisu sačuvala imena, a tamo se spominju, i to su: Grabovičane, Pritičevići, Buković i Trnovo.

Iz svih oznaka meda izlazi da se Dolac nalazio na sjeveru. Njega se s juga hvataju Biljane i Pritičevići, koji opet međusobno medaše, kako to svjedoči isti posjed koji se nalazi u oba sela (navod pod 2.) i oznaka mede kojom se kaže da Pritičevići medaše sa Biljanima na zapadu, što se, vidjesmo, može odnositi i na sjeverozapad. Budući da se oba sela na sjeveru dodiruju s Docem, a izričito se kaže da su Pritičevići zapadno, odnosno sjeverozapadno, od Biljana, to znači da su Biljani bili s južne strane Doca, a Pritičevići s jugozapadne.

Antoljak je zaključio, da su Pritičevići pripadali ninskoj plemićkoj porodici 'Priticeuich' ili 'Priticio' i da se ona spominje u izvorima od godine 1297. Jest, ona se javlja tada u Ninu, ali ona nije porijeklom iz Nina niti se prije nazivala romaniziranim oblikom 'Priticio', nego hrvatskim Pritičević. Koliko je meni poznato to je prezime prvi put napisano 1253 godine kao 'Pruticheuich'.^{27a} K tomu ona je porijeklom iz sela Starošana, jer se u istom dokumentu navodi: 'simul cum Iwano Pruticheuich de Starowsan', pa će biti da se odatle u razdoblju između godine 1253 i 1297 bar jedna grana Pritičevića doselila u Nin. Budući da su Pritičevići bili malo selo i ticali se Doca na sjeveru, nije se ono moglo mnogo protezati na jug, jer su Biljani na jugozapadu graničili s Bukovićem, kako se navodi u stavci pod 1, a naročito se to vidi iz stavke 2, u kojoj se kaže da su i Pritičevići na jugu graničili s Bukovićem, dakle s istim lokalitetom s kojim su medašili Biljani na jugozapadu. Tako ostaje da računamo samo sa stranom zapadno od Biljana, a tu je i Trnovo za koje se kaže u navodu meda da je ono bilo zapadno i jugozapadno od Pritičevića, pa iz svega izlazi da Pritičeviće treba postaviti između Trnova i Gornjih Biljana.

^{27a} T. Smičiklas, o. c. str. 523.

Da se sada osvrnemo na selo Grabovičane. Njegov položaj utvrđuje se dvjema oznakama, a te su: 1. da su Grabovičani pripadali Nadinu i 2. da su se nalazili s jugoistočne strane (sirroco) Biljana. Kad je tomu tako, onda nam ne preostaje drugo nego da Grabovičane lociramo na mjesto današnjeg Korlata, koje je ime novijeg porijekla. Time otpada Klarićeva tvrdnja da se na mjestu Korlata nalazilo selo Praskvić.²⁸

Buković je spomenut tri puta u orijentacionim i međašnim oznakama. Jedanput se kaže da je s jugozapadne strane Biljana, drugi put da je dijelom on a dijelom Trnovo jugozapadno od Pritičevića, a treći put da stoji s južne strane one čestice koja zadire i u Pritičeviče i u Biljane. Kako danas imamo selo Buković u neposrednoj blizini Benkovca, a istočno od njega, to s obzirom na gornje oznake nikako ne možemo uzimati u obzir ovaj Buković. Iz naših oznaka je očito da se Buković o kojemu je u njima riječ nalazio uz Biljane, Pritičeviče i Trnovo, pa mu je mjesto uz njih dijelom jugozapadno, a dijelom južno od njih, što znači Nadinu na domaku, odnosno negdje oko razdjelnice današnjih Gornjih i Donjih Biljana. Iako danas nema traga imenu ovoga sela, ipak je nešto od njega ostalo, a to je ime bunara Buković, koji je unesen i na specijalnoj karti, što odgovara u potpunosti navedenim orijentacionim oznakama.

Preostaje još da utvrdimo položaj sela Trnova. Iz orijentacionih oznaka vidi se da se Trnovo nalazilo zapadno od Pritičevića, a sjeverno, odnosno nešto sjeverozapadno, od Bukovića. To je ipak dovoljno da se Trnovu u grubo odredi položaj u današnjem Smilčiću, to više što se Smilčić ne javlja u starijim dokumentima pa je to ime zaista novijeg porijekla, te je zamijenilo neko starije, koje, kako iz svega izlazi, može biti samo Trnovo. Konačno u Smilčiću postoji bunar, koji se zove Trnovo pa se on kao i Buković ozivlje kao preostatak starog naziva sela. Time otpada Jelićeva tvrdnja da su se u današnjem Smilčiću nekada nalazile Starošane.²⁹

Ovom analizom dobili smo situaciju srednjovjekovnog topografskog stanja na segmentu od Novigradskog mora na sjeveru do Nadina i njegova jezera na jugu, što smo šematski nabacili na priloženoj skici br. 3.

Vraćamo se na grešku koja unosi pomutnju s obzirom na tvrdnju da su se Pritičevići nalazili u Docu. Pored utvrđenog položaja Pritičevića grešku raščičava još i navod u stavci pod 1, u kojem se oštro luči Dolac od Pritičevića. U njemu se još kaže da Dolac pripada teritoriju Novigrada, a Pritičevići teritoriju Zadra. To kao i sje prije navedeno s obzirom na ubikaciju lokaliteta potvrđuje navod pod 3, a u prvom redu itinerar sudaca prigodom obilaska Pritičevićevih posjeda. Tu se kaže da su suci najprije došli u Čerince, a Čerinci su najzapadniji od svih drugih navedenih položaja, tj. Zadrnu najbliži, te je logično da su oni bili najbliži sucima koji su došli iz Zadra, koji je zapadno od Čerinaca, i morali su biti prvi na redu kad je itinerar vodio od zapada prema istoku. Čerinci su se nalazili sjeverozapadno od današnjeg Smilčića, a i danas im se sačuvao spomen opet u imenu bunara koji se zove

²⁸ Mate Klarić, *Obrovac sredovjernih isprava*. Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva, XIV. Zagreb 1935, str. 31. nota, 19.

²⁹ Luka Jelić, *Povjesno-topografske crte o Biogradskom primorju*. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. III. Zagreb 1898., str. 35–6.

Čerinac. Iz Čerince su suci krenuli u Pritičeviče, a zatim u Biljane, a između Čerince i Biljana je Smilčić, za koji utvrdismo da se zvao Trново, što opet potvrđuje da je selište Pritičević nastalo u dijelu Trnova. Zatim su suci određivši najistočniju tačku u Biljanima krenuli na sjever, u Dolac, a iz Doca u Novigrad. Prema tomu bio je pravac njihova kretanja: Zadar-Čerinci-Pritičevići-Biljani-Dolac-Novigrad potpuno u dosljednosti rute zapad-istok-sjever, a ta govori za posebnost svakog lokaliteta, pa i Pritičevića, u nezavisnosti od Doca. Konačno za jedan posjed kaže se da je u Pritičevićima, a za drugi da je u Docu, što se ne bi posebno navelo da se radi o istom selu. Prema tome vlastela Pritičevići imali su posjede u više sela, od kojih se jedno po njima i nazvalo. Tako mu je određen i položaj, što isključuje mogućnost da je ono bilo u Docu. Sve istaknute okolnosti vode nas na zaključak da nekadašnjim Pritičevićima potražimo mjesto negdje između Smilčića i Gornjih Biljana.

Sada moramo uočiti grešku kojom je stvoren zaključak, da su Pritičevići u Docu. U dokumentu iz g. 1483. stoji: »vile Priticheuici et Sperquilauci positarum in Dolatio districtus Novigradi«. Budući da naše izlaganje isključuje Pritičeviče iz Doca, izlazi da je greška u samom navodu očita te ostaje da je samo jedan od ta dva navedena lokaliteta bio u Docu, a to su onda Sperquilauci. Nedvojbeno se ovdje radi o omašci autora dokumenta, koji je – povodeći se za posljednje navedenim lokalitetom koji je zaista u Docu – napisao da su tu oba (positarum), umjesto da to reče samo za Sperquilavce, gdje je trebao upotrijebiti oblik »posita« (sc. villa). Greška se može tumačiti i tako da se ono »positarum« odnosi na sam pluralan oblik posljednje navedenih Sprkvilavaca.

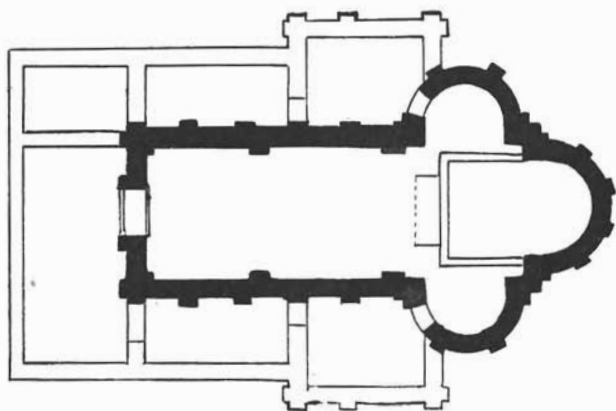
Što se samih Sprkvilavaca tiče, koji su bili zaista u Docu, moramo odmah istaći da se radi o krivo tradiranom toponimu. U dokumentu iz g. 1504. nalazimo da Grgur Sprlić iz Doca prodaje Vidu Bradiću iz Novigrada četvrtinu gonjala zemlje u Docu na položaju Stražice.³⁰ Valjda je po tim Šprlićima nastao taj toponim, ali ne u obliku Sperquilauci, nego Šprljevc, Šprljevac. Naime u Pridrazi, istočno od Mijovilovca, nalazi se danas položaj Šprljevac, pa se čak i napušteni bunar tako zove. Na tom položaju, a pod malom kosom, nalaze se preostaci srednjovjekovnih kuća, što je dokaz naselja (vidi sliku br. 1). Štaviše na Grimanijevoj mapi stoji upisan navod »qui era la villa detta Sperlievaz« – ovdje je bilo selo koje se zvalo Šprljevac! Tu je također naveden i »Pozzo Sperlievaz« – bunar Šprljevac.³¹ Primjenom toga navoda na terenu konstatirao sam da se on u potpunosti poklapa s navedenim nalazom u Šprljevcu, pa je tako položaj »Sperquilauci« utvrđen u Šprljevcu nedaleko Mijovilovca u današnjoj Pridrazi (v. priloženu kartu).

Lokalitet Pećarevci spominje se g. 1507,³² ali se u dokumentima ne navodi da se on nalazi u Docu. I taj lokalitet je dobio ime po vlasnicima Pećarevčićima (de Pechiaro) iz Zadra. U dokumentu se navodi da je Miho Trevišević iz Pećarevaca kupio vinograd u Pećarevcima na položaju Slarici iznad zemalja Šimuna de Pechiaro. Godine 1527. u Pećarevcima je bilo 47 stanov-

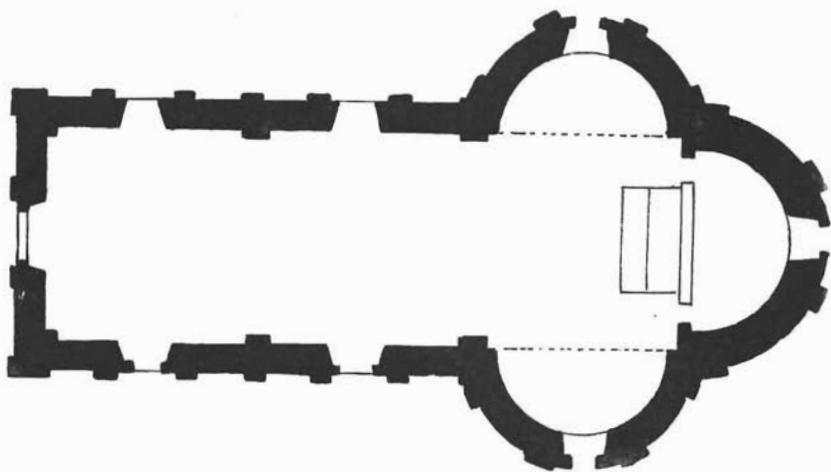
³⁰ Gunjača, o. c. str. 267.

³¹ Državni arhiv u Zadru, mape br. 271, segm. 1.

³² Gunjača, o. c. str. 340.

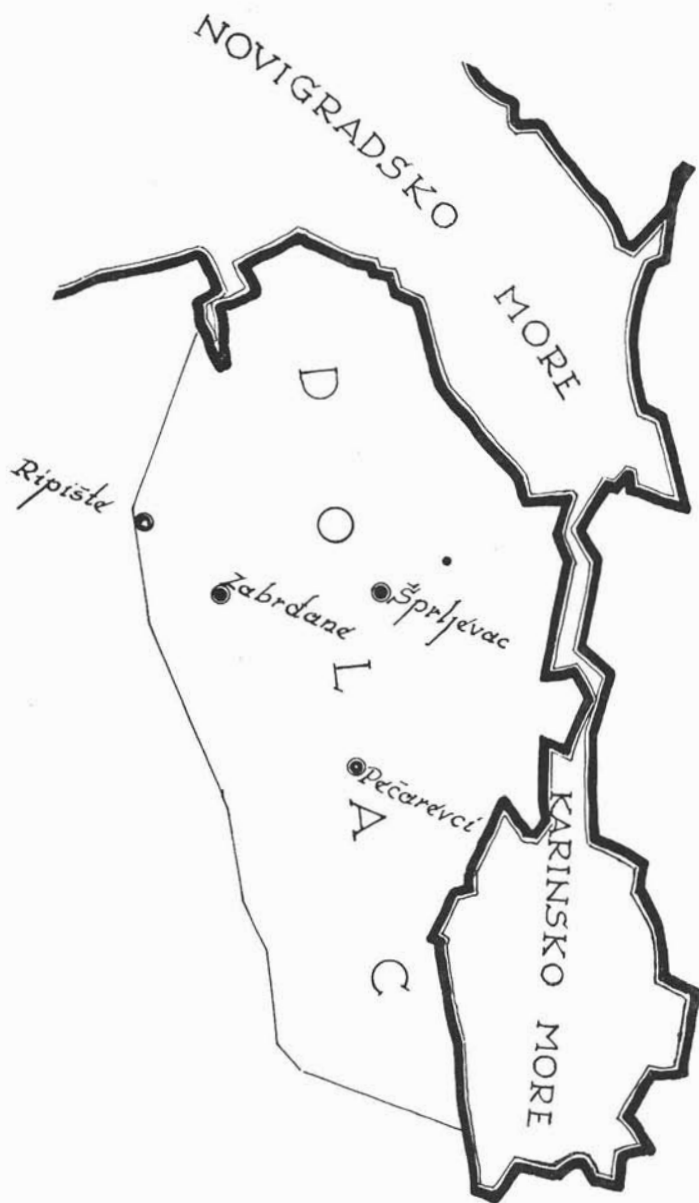
*Tloris crkve u Bilicama
(po Iveković-u)*

*Tloris crkve sv. Martina
(po Radić-u)*

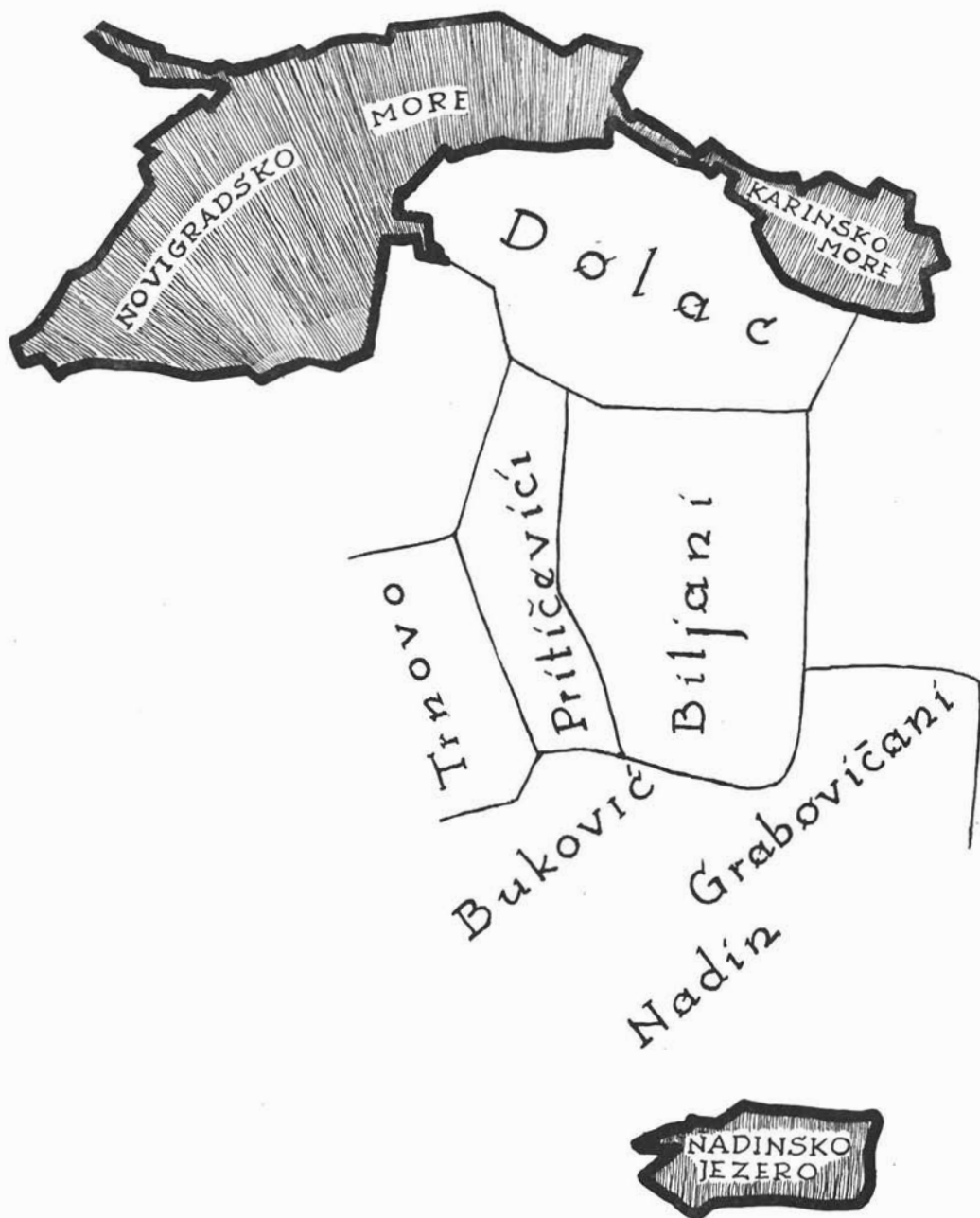

Shica 1. Tri arheološka lokaliteta u Pidrasi

Skica 2. Srednjovjekovna selišta u Docu

S. Gunjača

Skica 3. Srednjovjekovno topografsko stanje na segmentu od Novigradskog mora do Nadinskog jezera

nika.³³ Njihov položaj se danas utvrđuje usred Pridrage gdje postoji i bunar Pećarevac, koji je upravo u centru sela. I kraj okolo tog bunara se danas zove Pećarevci. Oba ta topografska naziva nalazimo također ubilježena i na Grimanijevoj karti, a na položaju sela se tu izričito kaže »Anticamente vi era villa Pechiarevaz«.³⁴ U starije doba ovdje je bilo selo Pećarevac. Time je dakako položaj srednjovjekovnih Pećarevaca određen usred današnjeg sela Pridrage.

Nigdje se u objavljenim dokumentima ne spominje selo Zabrdane u Docu. Ali ga zato navodi Grimanijeva mapa s tekstom »Anticamente vi era villa Zaberghiane«.³⁵ U staro doba ovdje je bilo selo Zabrdane. Položaj Zabrđana je unesen na položaju između crkve sv. Martina i bunara Lupoglavca. Tu se i danas na blagoj uzvisini vide gomile od ruševina. Inače se taj predio kao i dalje duž drage i iznad crkve sv. Martina danas zove Zabrđice, što je, bez dvojbe, ostalo od Zabrđane.

Iako izlazi iz sinklinale Doca, moramo spomenuti i selo Ripište jer ono Docu gravitira. To selo je na Grimanijevoj karti naznačeno kao »villa Ripischia«,³⁶ što znači da je nekada ipak tu bilo naselje, iako nam se u dokumentima ne spominje. Danas je od toga ostao samo naziv oranica južno od Pedića i Babića kuća s južne strane Pridrage.

Iz ovog izlaganja izlazi da je u prostranom Docu bilo više naselja, od kojih su utvrđeni idući od zapada k istoku: Zabrdane, Šprljevac i Pećarevac, a s jugozapadnog prikrajka Doca ležalo je još i selo Ripište. Za Ripište i Zabrdane već prema njihovim imenima možemo tvrditi da su bila slobodna sela, a Škrļjevci i Pećarevci nose ime po feudalnim gospodarima i bit će da su bila vlasteoska selišta.

Kasnije nalazimo dva Doca: Gornji i Donji. Oni se spominju g. 1559. kao sjedišta otvorenih straža.³⁷ Tada već na udaru turskih i uskočkih zalijetanja nije bilo moguće uzdržati selišta kao feudalna dobra pa je regija apsorbirala njihova imena, a zbog prostranosti Dola stao se on dijeliti na dva dijela: Gornji i Donji. Naziv Gornji i Donji nastaje na osnovu geografske orijentacije i odnoša u njoj. Mi danas nazivamo da je »gore« i »gornje« ono što je na sjeveru, a »dolje« i »donje« ono što je na jugu. To potječe od razvoja kartografije, otkad nam sjever označava »gore«, i to je do nas prodrlo naukom. Inače u narodu su se, pa još i danas, te dvije strane svijeta označavale drukčije. Kriva je brza pomisao neupućenih da je sa »gore« nazvano ono što je na višem, a sa »dolje« što je na nižem. Orijentacija se označavala položajem sunca, pa je strana gdje ono izlazi nazvana sa »gore«, a protivna strana, zapadna, sa »dolje«. Dakle Dolac Gornji nalazio se na istočnoj strani Dola, a Dolac Donji na zapadu. A kako se Pridraga nalazi na istočnoj strani Dola, to je ona pokrila Dolac Gornji, pa preostaje da Dolac Donji smjestimo na zapad, u Podanke, za koje rekosmo da danas nisu naseljeni, a vjerojatno zato što se za turskih opasnosti stanovništvo obaju Dolaca povuklo pod utvrđeni Novigrad i odatle naviklo obrađivati zemlju u bližem Docu Donjemu, dok se Dolac Gornji poslije turskih opasnosti napučio novodoseljenim stanovništvom.

³³ Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae*, I. Zagreb 1876, str. 219.

³⁴ Drž. arhiv u Zadru, mape br. 271. segm. 2.

³⁵ Isto, segm. 3.

³⁶ Isto.

Preostaje nam da riješimo pitanje kada i kako je nastala promjena u vezi s pojavom Pridrage. Vidjesmo da se Pridraga prvi put spominje g. 1684, te je taj naziv prilično nov. Ali i poslije toga, naime g. 1726, susrećemo u dokumentu naziv Dolac. Tada autor anonimna rukopisa govori o demografskim prilikama u zadarskom kotaru pa kaže da se kotar može podijeliti na sedam regija, među kojima prvu spominje Novigrad, koji ubire javne daće od Docca, Zablacana (i danas postoje Blaćani), Žegara, Ervenika itd.³⁷ Po tome što se prvi spominje Dolac a zatim Blaćani, dakle oba u blizini Novigrada, vidimo da se to ne odnosi ni na koji drugi Dolac, nego baš na naš. To više što se pri nabranju ne navodi Pridraga, a navode se od nje manji lokaliteti, zato što nju pokriva Dolac, pa vidimo, da je Pridraga s Gornjim Docem istovetna, dok su Dolac Donji pokrili današnji Pođanci. Dakle, pored pojave imena Pridrage nalazimo da još živi stari naziv Dolac, pa se početkom osamnaestog stoljeća javljaju oba imena, a od tada ime Docca iščezava i sve češće se javlja ime Pridraga da doskora potisne Dolac u potpunu zaborav. Ta je promjena svakako u vezi s perturbacijama koje su izazvali tursko-mletački ratovi i s novopridošlim stanovništvom, koje se tuda gibalo i smiještalo svakako na štetu tradicije, koja ga se u nevoljama nije ticala. Zato nam o prošlosti starog Docca odavna nitko ne umije ništa reći.

III HISTORIJAT DOCA

Već smo se u dosadašnjem topografskom izlaganju dodirnuli nekoliko detalja iz prošlosti Docca. Njegova prošlost svakako se ne zasniva na prvom susretu s najstarijim sačuvanim dokumentom. Utvrdismo da Dolac prvi put susrećemo u ispravi kralja Bele IV g. 1242. u vezi s potvrdom povlastica koje je herceg Koloman dao Zadranima, što se zbilo prije spomenute godine. Tu se navodi Martindol (Martindam), a u drugom susretu g. 1324. nalazimo spomenut Sutmartindol. Nema sumnje da smo tu zatekli drugu fazu imena kad se Dolac nazvao po crkvi sv. Martina, koja je bila u upotrebi u X stoljeću. Prije nego se selo nazvalo po crkvi, svakako se nazivalo samo Dol, kako ga nalazimo u složenici Martindol, Sutmartindol. Tomu u prilog dolazi još jedan spomen tog oblika iz g. 1330. kad je neki Ratko pok. Raduna iz sela Dola ustupio svoje pravo na neke zemlje u selu Tričicama Jurislavu Vuletiću i Danijelu Varikaši.³⁸

Prvi susret s Docem govori nam da se on nalazio na međašnom području, na granici zadarskog teritorija. Ta je isprava veoma važna jer u njoj nalazimo dokaz o cijepanju starog hrvatskog teritorijalnog uređenja. Zadar, koji je dalmatinski grad i sijelo Dalmacije, nije imao većeg teritorija, pa se sada na osnovu privilegija hercega Kolomana teritorijalno širi prema jugu i prema istoku tako da mu granica teče od Novigradskog mora na Nadinsko jezero i nedaleko Rogova izbija na jadransku obalu, tako da Dolac, Nadin i Rogovo

³⁷ Ljubić, Commissiones et rel. III, str. 145.

³⁸ Desnica, o. c. str. 405.

³⁹ Smičiklas, o. c. IX. Zagreb 1911, str. 528.

ostaju u Hrvatskoj. Tim privilegijem okrnjene su dvije starohrvatske županije: sidraška i lučka. Iz navoda se vidi i to da nije Zadru pripalo sve što je na zapadu od ove linije, jer se u cijelosti respektira ninska županija. Kad Dolac ostaje u Hrvatskoj, a granica izbija zapadno od njega (*»usque mare versus occidentem«*), onda se ništa izglednije ne može ukazati nego da je međa izbijala, kako je prirodno, na ono slijepo crijeva Novigradskog mora na kojemu danas leži Novigrad, a nikako na Karinsko kako neki drže.

No skoro stoljeće poslije privilegija hercega Kolomana dolazi opet do izražaja prije spomenuta međa. U doba kad je već počela zapadati moć hrvatskih oligarha, knezova bribirskih, dolazi g. 1324. do ugovora između njih i zadarske općine, kojim bribirski knezovi ovlašćuju Zadrane da mogu udarati namete na svoje kmetove i namećati dužnosti kmetovima koji se nalaze po zadarskom distriktu: *»videlicet a Rogova in Nadinium et in Sutmartindol usque mare versus occidentem«*.⁴⁰

Ovdje se neizbježno nameće misao da Novigrad tada još nije postojao, kad se on, iako je na istaknutoj i završnoj tački, u međašnim oznakama uopće ne spominje. On se inače još ne spominje u dokumentima, a i samo ime Novigrad upućuje na kasniji postanak. Ustupak Kolomanov Zadru predstavlja u stvari zametak zadarskom distriktu, a kako je Zadar s distriktom bio sad pod mletačkom sad pod ugarsko-hrvatskom vlašću, to me, imajući u vidu navedene međe, spopada pomisao da je osjetljiva tačka na završju pograničja uvjetovala izgradnju jednog castruma na hrvatskom teritoriju, koji je stoga i načinjen i prozvan Novigrad.

Sve bi to govorilo da je u tom području najistaknutije mjesto bilo Dolac, pa čak i to da je Novigrad nikao na teritoriju Doca, tj. da je tom teritoriju pripadalo sve što od sinklinala Dol-Druga leži prema Novigradskom moru. To bi odgovaralo i historijskoj stvarnosti, jer u vremenu agrarne proizvodnje položaj Novigrada nije značio ništa jer je oko njega ljut krš, dok je plodan Dol privezao život za sebe. Kako jača strateški momenat Novigrada, oduzima on historijsku važnost Docu; pomiče se centar iz doline među zidine tvrđave, a s tim i historijska pozornica.

Dolac dolazi do historijskog izražaja za dramatske borbe između hrvatskih feudalaca i ugarske krunice; u fazi oslobađanja kraljice Marije, kćeri Ludovika Anžijskog, a žene kralja Sigismunda, koja je u Novigradu bila zatvorena deset mjeseci. U mjesecu svibnju g. 1387. opsjele su mletačke galije Novigrad s mora, a knez Ivan Krčki s kopna. Sasvim je prirodno da je jedina plodna oaza, Dolac, s postojećim naseljima u kojima je bilo velikih zgrada pri tom opsjedanju bila uzeta kao baza kopnene vojske. Zato se i dogodilo da se kraljica Marija našla u Docu čim se oslobodila zatvora u Novigradu i odatle poslala Splićanima, Trogiranima i Šibenčanima legata Tomu Sovića.⁴¹

Zabilježeno je da se g. 1415. iz Knina zaletjelo šezdeset konjanika do Novigrada i njegova okoliša, da su opljačkali Dolac, te povelu sa sobom mnogo stoke i ljudi zbog čega se Venecija potužila zagrebačkom biskupu.⁴² Imajući u vidu da je Venecija g. 1409. kupila Dalmaciju od kralja Ladislava Napulj-

⁴⁰ Ljubić, Listine I, str. 384.

⁴¹ Joannis Lucii, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelodami, 1666, str. 254-5.

⁴² Ljubić, Listine VII. Zagreb 1882, str. 206-7.

skog i da je tom kupnjom, inače neznatnog broja mjesta, bio zahvaćen i Novigrad, da je g. 1415. trajalo primirje između Venecije i Sigismunda, što je u stvari bio predah za novi rat, a da je Knin glavno uporište protiv mletačkog posjeda u Dalmaciji, onda je taj nalet konjice iz Knina protumačiv tim momentima. Taj dokumenat također navodi da je Dolac mletačko selo zbog čega se Venecija i tuži pa to znači da Veneciji kupnjom Novigrada nije pripalo samo ono što se nalazilo među njegovim zidinama i pod njima nego i neposredni novigradski okoliš u koji spada Dolac.

Kao direktni vlasnik nekih zemalja u Docu spominje se g. 1451. zadarska komuna. Ona je tu imala oranica, vinograda i pašnjaka, i davala ih kmetovima na obrađivanje, a ovi su joj odgovarali u plodinama (pšenica, ječam, zob, vino) i u novcu, koji se godišnje isplaćivao na dan sv. Martina.⁴³ Taj datum nas povezuje sa crkvom sv. Martina, koja je slavila seoski god, kad se, kao na najznačajniji datum sela, običavalo rješavati razne obaveze i utanačivati razne poslove. U Docu je prebivala i jedna loza poznatih Lapčana, dakako na nekom većem posjedu. Tu se g. 1453. spominje Pavao Lapčanić prigodom prodaje dvaju vinograda u Biljanima.⁴⁴ Spominje se tu i Pavao Hlapčić, koji zadarskim Nosdronjićima prodaje sve svoje vinograde također u Biljanima.⁴⁵ U Docu nalazimo i Vladislaviće, koji se spominju g. 1484.⁴⁶ Vidjesmo kako su ninski Pritičevići bili vlasnici nekih zemalja. Oni su bili izuzeti od nekih feudalnih obaveza u Šprljevcu i Pritičevićima. Time je bio nagrađen i Nikola Pritičević, poglavica stradiota, zato što se istakao u bici kod Ferrare.⁴⁷ U Docu se spominju braća Bakalarić, koji tamo g. 1504. prodaju zemlju spomenutom Vidu Bradiću.⁴⁸

U drugoj polovici XV stoljeća novigradski okoliš sve češće napadaju turske čete, pa seoski župnici zadarske i ninske dijeceze traže g. 1482. od Venecije da ih izuzme od davanja dažbina jer su ugroženi od neprestanih turskih navala. Među tim župnicima spominje se i paroh Radovan iz Docu.⁴⁹ Tog Radovana susrećemo još i g. 1494. kao pisara oporuke novigradskog suca Cvitana Katića.⁵⁰ Ta je oporuka pisana hrvatskim jezikom. Za trajnog turskog pritiska to područje postaje mletačka krajina, a za uskočkih borbi stanovništvo koje je bilo u mletačkom podanstvu priključivalo se Uskocima. Venecija zabrinuta zbog uskočkog pritiska kao i zbog pristajanja stanovnika uz njih formirala je g. 1559. razne straže, koje su imale zadatak da sprečavaju suradnju stanovništva s Uskocima i da ono ne prelazi k njima. Gradonigo izvještava da na zadarskom području ima deset takvih straža, od kojih se pet nalazi u utvrdama, a pet na otvorenom, i to u Bičini, Škabrnji, Novigradskom tjesnacu (Ždrilac), u Docu Donjemu i u Docu Gornjemu.⁵¹ Za vrijeme tursko-

⁴³ Antoljak, o. c. str. 394.

⁴⁴ Ljubić, Dva popisa listina glasovitog manastira sv. Krševana u Zadru. Starine XIX. Zagreb 1887, str. 147-8.

⁴⁵ Državni arhiv u Zadru, sv. Krševan, pergamen Xv/43.

⁴⁶ Ljubić, o. c. str. 154.

⁴⁷ Praga, l. c.

⁴⁸ Gunjača, o. c. str. 267.

⁴⁹ Praga, o. c. str. 119-20.

⁵⁰ Antoljak, Miscellanea II-IV. Zadar 1952, str. 51.

⁵¹ Ljubić, Commissiones et rel. Ven. III, str. 145.

mletačkih ratova Venecija je izvršila grupaciju od po nekoliko sela zadarske okolice i te grupe stavila pod pojedine upravljače, pa je g. 1684. odredila da Ivan Alberti upravlja grupom Novigrad, Karin, Badanj, Pridraga (tad se Pridraga prvi put spominje) i Kloštar⁵² (karinski samostan podalje od karinske tvrđave i sela oko nje).

Bianchi iz neobjavljene oporuke zadarskog plemića Cipriana de Giorgija navodi da je on ostavio franjevcima u Docu 50 lira.⁵³ To bi uz crkvu sv. Martina (prema Sutmartindol) bio drugi u dokumentima indirektno spomenuti građevinski objekt u Docu, jer kad se radi o pluralnom obliku »franjevcima« mora se raditi i o njihovu prebivalištu, a to je samostan, građevni objekt. Vjerojatno u potvrdu postojanja tog objekta govori i dokumenat iz g. 1508, kad Matej Bolić iz Docca prima od brata fra Stjepana sav njegov pokretni i nepokretni dio pod uslovom da mu sve povrati ako istupi iz reda i povrati se kući.⁵⁴ Inače Bianchi na osnovu spomenute oporuke tvrdi da su franjevci imali samostan kod same crkve sv. Martina pa kaže da je samostan srušen g. 1590, a da je na nogama ostala izolirana crkva usred polja s pripadajućim grobljem i da se i danas (pisao g. 1879) vide ruševine samostana.⁵⁵

Iako se iz ovog mršavog historijskog prikaza vidi da je u Docu dugo vrijeme bilo intenzivnog života, preostalo je relativno malo vidljivih tragova, koje su zapazili prvi istraživači ostataka pod konac prošlog stoljeća. Istraživanjem u novije doba rezultati su se nešto dopunili, no to je još uvijek malo da predstavimo sliku prošlosti Docca, jer teren nije potpuno iscrpen, iako smo ušli u trag indicijama. I kad sve to iziđe na vidjelo, bez pisanih i drugih dokumenata, riječ o prošlosti Docca ostat će manje, ali još uvijek krnja.

IV ARHEOLOŠKI OBJEKTI

I. Sv. Martin

A) *Arhitektura*. Na zapadnoj strani Pridrage nalazi se glavičak okrunjen čempresima seoskog groblja usred kojeg slikovito stoji crkva sv. Martina. Taj objekt kao arheološki kuriozum otkriva prvi Lujo Marun, začetnik hrvatske arheologije, u svojem obilasku terena g. 1891. i o njemu piše: »Župska crkva sv. Martina u romanskom slogu iz X vijeka sa tri apside i pobočnim izvana i iznutra lezenami. Novijega vremena bila je korjenito popravljena, ali potpuno u prvašnjem stilu. Na pročelju uzidan je starinski ulomak, koji predstavlja pokrovitelja crkve na konju sa štitom i mačem u desnici. Slika je barbarski izrađena, nešto gore nego običajne suvremene slike. Takav jedan ulomak s istom slikom tom prigodom obilaska našast je uz *nekoliko drugih ornamentalnih komada u jednoj gomili kod iste crkve* (moj kurziv). Ulomak sa slikom i jedan važniji ornamentalni, i jedan sa slovima TIS SO prenesen je

⁵² Desnica, o. c. str. 56.

⁵³ Bianchi, o. c. str. 309.

⁵⁴ Gunjača, o. c. str. 272.

⁵⁵ Bianchi, l. c.

u Knin. Oko crkve ima tridesetak običajnih starinskih stećaka.⁵⁶ To je prenio F. Radić.⁵⁷

Radić se istodobno u drugom članku osvrnuo na drugu »sliku«, koju navodi Marun, tj. predstavu ratnika, opredjeljujući ga u VIII–IX stoljeće i pridavajući mu značaj što nosi svjedočanstvo o obliku starohrvatskoga štita.⁵⁸ Taj spomenik je u novije doba objavio K. Prijatelj u ovom glasilu.⁵⁹

Kasnije je Marun naveo da je g. 1897. pokupio i prenio u muzej desetak uresnih i natpisnih ulomaka i da se gotovo čitava crkva sačuvala u starom obliku,⁶⁰ a Radić g. 1901. pristupa opisu crkve i nalaza – kako se navodi – oko nje. Ovdje iznosimo njegov opis crkve:

»Ja sam crkvu sv. Martina pregledao i izmjerio preko jesenskih praznika 1899. god. U novijim popravcima nije više nadograđen bačvasti svod, koji je od iskona pokrivaov ovu krasnu baziliku, dočim su sačuvana polukubeta, kojima su presvodene tri polukružne apside. Divna je jednostavnost razmjera tlorisa crkve. Rastavljena su dva para lezena, nižu se od istoka put zapada tri savršeno četvorna prostora, kojima je stranica jednaka širini crkve tj. 5,60 m. Na tri stranice istočnog crkvenog prostora prislanjaju se tri polukružne apside, koje tlorisu davaju oblik latinskog križa. Na sredini svake apside je po jedan prozor, a po dva povećća prozora su bila i u svaku od dviju četvorina koje sačinjavaju brod crkve. Sad su još otvorena dva prozora bliža pročelju, dočim su slijedeća druga dva zazidana.« I zatim Radić raspravlja naivno: »simboličnim i temeljnim otajstvima naše svete vjere nekako posvećeni broj tri vlada u svom kolikom izvanjskom graditeljskom urešu crkvenih zidova pridraškog sv. Martina sa slijepim, 18 cm dubokim, arkadama, koje počivaju na lezenama. Tri takve arkade vidimo na pročelju crkve, dva puta po tri na svakoj vanjskoj strani unutarnjeg četvornog prostora, po tri na svakoj apsidi. Svaka srednja od svake tri arkade ima po srijedi otvor, koji je na pročelju 1,27 cm široka vrata, a na pobočnim platnima i na apsidama 95 cm širok prozor.«⁶¹ Radić zaključuje da u Dalmaciji nema crkve slična tlorisa i vidi neku sličnost u tlorisu crkve sv. Nikole kod Nina, te nagađa da je otuda mogao biti preuzet onakav raspored u troapsidnom sistemu, što se, kaže, ne smije reći za ostali dio tlorisa.⁶² Što se tiče slijepih arkada tvrdi da je naše domaće graditeljstvo primilo taj motiv od ravensko-bizantinskog i da slijepe lukove susrećemo u starokršćansko doba već na našem teritoriju (Solin, Poreč).⁶³

⁵⁶ Lujo Marun, Redovito tromjesečno izvješće kninskoga starinskoga društva. Viestnik Hrvatskog arheološkog društva XIII. Zagreb 1891, str. 126.

⁵⁷ F. Radić, Izvješće o radu Kninskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri, Starohrvatska prosvjeta I. Knin 1895, str. 259.

⁵⁸ Isti, Starohrvatski ratni mač, Starohrvatska prosvjeta I, str. 246.

⁵⁹ Kruno Prijatelj, Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 3. Zagreb 1954, str. 78–80.

⁶⁰ Marun, Izvještaj Hrvatskog starinarskog društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesečec, Starohrvatska prosvjeta III, Knin 1897, str. 164.

⁶¹ F. Radić, Župna crkva sv. Martina, str. 42–3.

⁶² O. c. str. 43.

⁶³ O. c. str. 44.

Radić na osnovu pronađenog arhitektonskog materijala zaključuje da je taj materijal pripadao crkvi svakako prije njena rušenja u doba turske najezde i da dokazuju kako je crkva bila sagrađena u starohrvatsko doba, te da je posjedovala sva obilježja stakršćanskog i hrvatskog-bizantinskog sloga.⁶⁴

Poslije nego je to Radić objavio, otkrilo je Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu g. 1909. preostatke bazilike u Bilicama na Prokljanskom jezeru kod Šibenika. Ti se preostaci svojim tlorisnim oblikom poklapaju sa tlorisom crkve sv. Martina u Pridrazi. Odmah poslije otkrića osvrnuo se Č. M. Iveković na neke karakteristike tog nalaza i iznio tloris crkve. On je uočio podudarnost tlorisa sv. Martina s crkvom u Bilicama, no na objašnjavanju se nije zadržao, nego je samo nuzgred pri nabranjanju crkvenih arhitektura rekao da su tlorisi slični: »San Martino in Pridraga (ahnlich der Basilika in Bilice)«.⁶⁵

Na Ivekovićevu publikaciju osvrnuo se Luka Jelić i posebno se osvrnuo na dataciju crkve u Bilicama predbacujući Ivekoviću što ju je svrstao u VIII stoljeće, držeći da njena prva faza gradnje potječe iz VI a posljednja iz IX stoljeća. Na to posljednje zavela ga je prenapla interpretacija monograma na tipičnom starokršćanskom pluteju koji je pronađen u Bilicama sa »JOHA(nn) ES CHRO(a) TE(nsis)« što on hipotetično pripisuje nekolicini svećenika s imenom Ivan, koji se spominju u IX stoljeću.⁶⁶ Inače je Viktor Novak dao sasvim drugo i kudikamo uvjerljivije tumačenje tog monograma interpretacijom »MISERERE CHRI(s)TE«,⁶⁷ pa je svako oslanjanje na nekog svećenika Ivana izlišno, a time i druga faza gradnje crkve koja je izvršena, navodno, u IX stoljeću. To više što se ona oslanja samo na pluteju čija dekoracija nema ništa s IX stoljećem, nego je to tipična geometrijska plastika koju susrećemo u starokršćanskim crkvama V–VI stoljeća. No Jelić je, također nuzgred izrekao da je crkva sv. Martina u Pridrazi starokršćanska kad je za dokaz da »prva faza« crkve u Bilicama ne pripada VIII nego VI stoljeću naveo analogije, tj. da »prvotna« crkva u Bilicama pripada istoj kategoriji koja se susreće na istočnoj obali Jadrana: u Poreču, Puli, Brionima, na Krku, na Rabu, u Zadru, Pridrazi, Polači, Piramatovcima i Solinu.⁶⁸

Poslije duge stanke progovorilo se opet o crkvi sv. Martina u Pridrazi. Naime na nju se g. 1922. osvrnuo Miloje Vasić, koji je preuzeo od Ivekovića zapažanje o sličnosti tlorisa sa bazilikom u Bilicama dodavši od svoga da su im i dimenzije gotovo iste.⁶⁹ Dalje je ukratko iznio što je Radić rekao u pogledu popravljivanja crkve u starom stilu i o usporedbi Radićevoj s crkvicom sv. Nikole u Ninu. Vasić ovu usporedbu Radiću opravdava zato što tada Bilice nisu još bile otkrivene i navodi Radićevu dataciju crkve od IX do XI stoljeća. Vasić piše: »Međutim, na osnovu drugih indicija opšteg karaktera smelo

⁶⁴ L. c.

⁶⁵ Ćiril-Method Iveković, Die Entwicklung der mittelalterlichen Baukunst in Dalmatien. Wien 1910, str. 19. n. 1.

⁶⁶ L. Jelić, Contributo alla storia d'arte in Dalmazia. Bullettino di archeologia e storia dalmata, XXXV. Supplemento, Split 1912, str. 64–77.

⁶⁷ Viktor Novak, Monogram MISERERE CHRISTE. Šišićev zbornik, Zagreb 1929, str. 517–30.

⁶⁸ Jelić, o. c. str. 64–5.

⁶⁹ Miloje Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka. Beograd 1922, str. 13.

bi se zidanje ove crkve datirati u IX vek.⁷⁰ A te druge indicije, koje su toliko potrebne takvoj konstataciji, Vasić ne navodi, nego naprosto s tim završava svoj tekst.

Arhitekture su se dotakli i E. Dyggve i R. Egger kad su tumačenjem utjecaja starokršćanskog crkvenog graditeljstva na starohrvatsko donijeli usporedbu tlorisa Bilice – sv. Martin. Oni tu kažu da je crkva sv. Martina srednjovjekovna (Mittelalterlich). Iako Dyggve uspoređuje starokršćanske tlorise (Altchristlich) s ranosrednjovjekovnom grupom (Frühmittelalterlich), on crkvu sv. Martina odatle izdvaja jer za nju napose kaže da je srednjovjekovna (Mittelalterlich).⁷¹ A to znači da je stavlja neprecizirano u srednji vijek, u široki vremenski raspon.

Na ovo je Karaman uzvratio, da su ruševine crkve u Bilicama u istinu iz starokršćanskog vremena, ali da crkva u Pridrazi nije iz vremena hrvatskih vladara. Njemu je brod iz vremena odmaklog srednjeg vijeka, a svetište na trolist tek iz vremena renesanse ili baroka.⁷² Ovakva tvrdnja može se izreći tek nakon provedene analize morfologije zidova broda i apside i to kad bi se zaista pokazala razlika u načinu zidanja, materijalu i sastavu povezne mase. No poznato mi je, da se dosada nitko u tu analizu nije upuštao, jer je nutarnja i vanjska žbuka na crkvenim zidovima starija od početaka naučnog interesa za objekt. U svom drugom radu Karaman izričito kaže: »Ja pak sumnjam odvajkada i u tobožnje starohrvatsko doba sv. Martina u Pridragi, a dobio sam o tome nedavno potvrdu od Gunjače, koji mi je saopćio, da se u nekom dokumentu ova crkva spominje kao porušena u vrijeme Turaka.«⁷³ Ovdje se radi o nesporazumu, koji je nastao izmijenjenim zapamćenjem. Naime ne mogu prežaliti činjenicu što mi je pri sakupljanju knjiga u Zadru g. 1944.–5. na brzinu doletio u ruke jedan separat, koji je imao reprodukciju jedne karte Sjeverne Dalmacije iz XVII–XVIII st. na kojoj je bila označena i crkva sv. Martina, a kasnije mi taj separat nikad nije došao pod ruku. To je taj dokumenat, koji sam ja drukčije objašnjavao i sad objašnjavam. Na karti je naime crkva bila prikazana bez krova i označena kao sv. Martin. Prema tome sam se izražavao da je crkva raskrivena a ne porušena i tvrdio obratno, da se to dogodilo u doba turske okupacije, pa je prema tome crkva starija čime sam dokazivao, da ne ulaze u obzir vrijeme ni renesanse ni baroka kao vrijeme postanka crkve, jer se uoči turskih najezda. a naročito za njihove vladavine u inače opustjelim krajevima crkve nisu gradile, osobito ne pod nekim stilskim utjecajima koji su bili daleko od holne stvarnosti izmučenog i nadasve osiromašenog stanovništva. Iz ovoga slijedi zaključak, da je crkva sv. Martina u tursko doba zatečena na nogama i bila oštećena, što znači da je od tog doba starija, a kasnije popravljena na način, da su njeni zidovi a s njima i oblik ostali isti.

⁷⁰ L. c.

⁷¹ Ejnar Dyggve–Rudolf Egger, *Forschungen in Salona*, III. Wien 1939 tabla 140. na str. 123.

⁷² Ljubo Karaman, *Glose u djelu: E. Dyggve–R. Egger, Der altchristliche Friedhof Marusinac*. *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LI, Split 1940, str. 247.

⁷³ Isti, nekoliko zapažanja o srpskoj arhitekturi (uz knjigu A. Deroko: *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovjekovnoj Srbiji*. *Analiz historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, IV–V. Dubrovnik, 1956, str. 53.

Za dužeg boravka na terenu pri iskapanju na Mijovilovcu vodio sam računa o svemu što se o crkvi sv. Martina u literaturi reklo, naročito o nesporezumu autora, i uvidio da se Radić intuitivno najviše približio stvari. Naime, nemajući još tlorisne analogije s objektom u Bilicama, on je, u mutnom izričaju da je crkva sagrađena u starohrvatsko doba sa svim obilježjima »starokršćanskog i hrvatsko-bizantinskog sloga«, osjetio da je objekt vezan za starokršćansko i starohrvatsko doba. Istina, nejasan izričaj da je crkva sagrađena u starohrvatsko doba, a zatim miješanje »starokršćanskog i hrvatsko-bizantinskog sloga« vremenski nije spojivo, ali se to može objasniti jedino tako da je Radić time htio reći kako je crkva građena u starohrvatsko doba, ali oponašanjem starokršćanskog stila.

Dakako da u tom nejasnom Radićevu približavanju nije stvar do kraja čista. Nema nikakva dokaza da je crkva građena u starohrvatsko doba. Njega je na to bez sumnje naveo nalaz arhitektonskih ulomaka, koji su ukrašeni pleternom plastikom, ali to nije uvijek meritorno za određivanje doba gradnje crkve.

Međutim našim zanimanjem izišli su na vidjelo novi momenti koji će uničiti potvrdu za ranu gradnju te crkve. Radi se o pronalasku fragmenata starokršćanskog pluteja, koji su pronađeni g. 1946, 1947. i 1951. kao učelci po seoskim grobovima kod sv. Martina pa ih dalje navodimo.

Iako je analogija u podudaranju tlorisa crkve u Bilicama i Pridrazi uz arhitektonski nalaz u Bilicama jak dokaz o starokršćanskom porijeklu obiju crkava, nalaz arhitektonskih dijelova kod Sv. Martina omogućuje sada apodiktičku tvrdnju da je Sv. Martin u osnovi zaista starokršćanska građevina.

Šteta je što ranije nije došlo do starokršćanskih arhitektonskih nalaza, jer je za to bilo mogućnosti budući da su se nalazili u seoskom groblju na otvorenom. Sam Radić g. 1901. navodi: »Zadnjih dana doznao je naš g. predsjednik (Marun) da ima na tom groblju još nekoliko ulomaka na kojima da su urezani pleterovi pa će nastojati da ih također dobavi za isti društveni muzej.«⁷⁴ Budući da u muzej nije dospio ni jedan ulomak iz Pridrage poslije nego je dotadašnji nalaz Radić objavio, to znači da sa nalazišta nisu pokrenuti pa se bez dvojbe radi o starokršćanskim fragmentima na koje smo se mi kod crkve namjerali. Zbog toga je crkva sv. Martina po svom obliku i starosti, kako vidjesmo, preko pola stoljeća u nauci ostala neriješeni problem.

Sada, pronalaskom starokršćanskih arhitektonskih ulomaka u neposrednoj blizini crkve, još i s dekorativnim motivima sličnim onima iz Bilica, dobivamo očitu potvrdu da tlorisna analogija crkava Pridraga-Bilice nije puka koincidencija niti crkva sv. Martina predstavlja oponašanje starijeg stila, kako je držao Radić, nego stvarni produkt istog vremena i stila, koji se ispoljio na dva lokaliteta, pa više nema nikakve sumnje da crkva sv. Martina u Pridrazi nosi, bar u osnovi, obilježje starokršćanske bazilikalne građevine.

Pitanje je koliko je u njoj ostalo originalnoga, a koliko se toga iskrpilo ili zamijenilo. Svakako bi osnova bila starokršćanska. A koliko je izvornoga nad njom, ne da se odrediti jer je crkva ožbukana iznutra i izvana, pa žbuku treba radi ispitivanja otući.

⁷⁴ Radić, o. c., str. 44.

U činjenici da je okolo te crkve pronađeno pleterne plastike i da se Dolac po crkvi davno prozvaao Sutmartindol nalazimo potvrdu, da je ova građevina bila preuzeta u starohrvatsko doba. Ne mislim da bi Hrvati zatekli samo temelje crkve, tj. da crkva nije bila sačuvana i u nadtemeljnim slojevima, jer bi se u drugom slučaju temelj nalazio pod gomilom ruševina, pa se temelj od te gomile ne bi ni vidio, a kamoli preuzeo. U svakom slučaju objekt je, barem kao ruševina, stršio u starohrvatsko doba i onda su ga Hrvati preuzeli u istoj namjeni, dodavši mu novi arhitektonski uređaj, a to se moralo zbiti prilično rano kako nam govori nalaz pleterne plastike, pa naziv Sutmartindol, i donekle samo ime sveca, koje se kod nas u kultu rano uvrijelo. No ostaje pitanje koliko je na crkvi ostalo od starohrvatskoga, jer je crkva stradala u doba turskih najezda ili za Foscolova pustošenja, pa se kasnije popravljala.

U svakom slučaju iz našeg izlaganja vidi se da je crkva sv. Martina u Pridrazi sagrađena u starokršćansko doba i da je doživljavala rušenja i adaptacije, a da je bar osnovu zadržala od VI stoljeća do danas.

Napomenut ćemo još da se sa sjeverne strane obzide seoskog groblja oko crkve sv. Martina razom površine vide starohrvatski grobovi, koji se jamačno prostiru i preko obzide u unutrašnjost današnjeg groblja. Isto tako pristupajući groblju vidimo razom zemlje obrise zidova, na koje je možda Bianchi pomišljao kad je govorio o postojanju franjevačkog samostana u Pridrazi. Sa zapadne strane grobišta nalaze se velike gomile kamenja koje nisu pretražene. Bez sveobuhvatnog istraživanja čitavog kompleksa situacija kod crkve sv. Martina ostat će nam u velikoj mjeri nepoznata, a pristupanje takvu zahvatu nije moguće dok se ne obustavi ukapanje na groblju.

B) *Arhitektonski nalazi*. Prve i slučajne nalaze objavio je Frano Radić, i to najprije izdvojeno poznati lik hrvatskog ratnika, kađ mu je na njemu prikazan mač poslužio za komparaciju u radnji o starohrvatskim mačevima,⁷⁵ a zatim ostali nalaz.⁷⁶ Njegov opis nije potpun, no mi ga ovdje nećemo dopunjavati nadajući se da ćemo to učiniti kad se poslije izvedenih iskopina pronađu i ostali arhitektonski ostaci, pa ćemo cjelokupan nalaz objaviti odjednom. Zadovoljit ćemo se sada objavljivanjem novih i opet slučajnih pronalazaka, od kojih su starokršćanski pridonijeli razjašnjenju postavljena problema.

Od Radićeve objave nalaza sve do godine 1946. nije registriran nikakav nalaz kod crkve sv. Martina. Već sam jednom registrirao da je te godine seljak Šime Zekan donio u zaderski muzej dva dekorirana kamena ulomka, od kojih je na jednom pleter, a na drugom geometrijski izrađeni lukovi koje srećemo na starokršćanskim plutejima, i da sam se u aprilu g. 1947. namjerio na drugi takav dio pluteja,⁷⁷ koji sam prenio u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Budući da se u momentu kad ovo obrađujem depo muzeja u Zadru nalazi u iznimnom stanju, pa pronalasci koje je donio Zekan časovito nisu pristupni, ta dva ulomka ne mogu sada opisati. Za osnovno pi-

⁷⁵ Radić, Starohrvatski ratni mač, str. 245-6.

⁷⁶ Radić, Župna crkva..., str. 45-48.

⁷⁷ S. Gunjača, Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas. Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 2. Zagreb 1952, str. 227.

tanje porijekla crkve sv. Martina već nas zadovoljava činjenica da su kod nje pronađena tri ulomka koji pripadaju starokršćanskim plutejima, od kojih opisujemo onaj koji se nalazi u Splitu, a treći, potpuno sličan ovomu, još danas strši kao uzglavnica jednog aktivnog groba nedaleko jugozapadnog ugla crkve, a zapazio sam ga g. 1951.⁷⁸

1) Ulomak starokršćanskog pluteja pronađen g. 1947. kao uzglavnica aktualna groba. Vjerojatno je bio nepravilna oblika pa je za novu namjenu kvadrasto uobličena. Po dekoraciji se vidi da je ulomak pripadao gornjoj strani pluteja. Visok je 31.5, širok 23, a debeo 10 cm. Originalna strana nalazi se samo na vrhu.

Na licu a pri vrhu nalazi se okvirna letva koja je s unutrašnje strane profilirana kosim zasjekom. Unutrašnjost dekorativnog polja bila je ispunjena uobičajenim geometrijski raspoređenim segmentima kružnih vijenaca kojih je preostalo sedam (tabla I, br. 1).

2) Ulomak kapitela koji je pronašao Šime Zekan na svojoj njivi južno od crkve sv. Martina g. 1947. Preostatak je visok 16.5, širok 13.5, a debeo 8 cm.

Na preostalom donjem pojasu je niz arkada, koje zatvara lišće koje se savija. U svežnju lišća nalazi se klinast umetak, koji razdvaja listove, a iznad njega je niz od četiri horizontalne grivne.

U gornjem polju nalazi se ostatak tordiranog štapa i kaulikol, koji se od tog štapa savija prema kraju kapitela. Iznad tog pojasa raspoznavaju se ostaci vrlo oštećenog abakusa (tab. I, br. 2).

3) Ulomak grede sa završnim krajem, što ga je g. 1951. pronašao Šime Zekan u gomili zapadno od groblja. Dug je 29, širok 14.5, a debeo 10 cm. Na prednjoj bočnoj strani nalazi se fraktura, a drugdje su originalne površine. Na krajnoj bočnoj strani nalazi se utor dubok 2 cm, po čemu se vidi da se na tom kraju nastavljao tegurij. Na gornjoj, horizontalnoj, površini nalazi se rupa, koje promjer iznosi 12 mm. Rupa je duboka 2 cm, a od kraja je udaljena 12.5 cm.

Lice je podijeljeno na dva polja, koja rastavlja štapić, a pri kraju nalazi se obrubna letva koja zahvaća oba polja.

U donjem polju nalazi se dvotrakasta troprutna pletenica, a u gornjem je niz od četiri cijele kuke i čest od pete. Kuke su položene od lijeva na desno. U sredini zavojnica nalaze se rupe, koje su načinjene tehnikom svrdla. Samo na krajnjoj kuki nalazi se žlijeb na dršku, koji ne nalazimo u ostalih kuka. Bez sumnje se htjelo sve kuke uresiti žlijebom, ali se to učinilo samo na jednoj (tab. I br. 3).

4) Ulomak grede sa pregrade, što ga je g. 1951. pronašao Zekan na istom mjestu kao i gore opisanog. Dug je 17.5, širok 17.5, a debeo 9.5 cm. Na početnoj kao i na završnoj strani nalazi se fraktura, dok se na gornjoj strani nalazi samo mala čest originalne površine, jer je ta strana pretežno oljuštena. Na početnoj strani ispod frakture nalazi se zasjek, a iznad zasjeka čest rupe, koja je u zasjeku bila duboka 3.2, a široka 2.5 cm. Rupa je usmjerena prema gore, pa se po zasjeku i po njoj vidi da je taj komad sjedio na kapitelu. Time je određeno da se ova čest grede nalazila uz desnu stranu tegurija.

⁷⁸ L. c.

Donje polje je horizontalno i omeđeno s dvjema letvicama, a ispunjeno je troprutastom dvopletnom trakom. Po sredini polja, a između čvorišta pletenice, tehnikom svrdla bile su izvrćene rupe, od kojih su preostale tri.

U gornjem polju nalaze se ostaci triju kuka, od kojih je srednja najmanje oštećena, dok su od dviju krajnjih preostali samo oštećeni dršci. Dršci su troprutasti, a po preostaloj zavojnici na srednjoj kuki vidi se da je i centar zavojnica bio provrćen istim rupama, koje smo našli u donjem polju. Kuke teku od lijeva na desno (tab. I, br. 4).

5) Ulomak prozorske transene, koji je g. 1960. u groblju pronašao Grga Oštrić prigodom jednog sahranjivanja. Visok je 15, širok 13.5, a deo 7.3 cm. Na njemu su preostale česti od tri luka, a pri vrhu se opaža i neznatan začetak četvrtoga. Lice i leđa su dotjeranije klesana, a unutrašnje stijene lukova zadržale su grubu obradu, na kojoj su preostali tragovi samo prvog dljeteta. Tek su rubovi nešto dotjeraniji s unutrašnje strane. Inače je obrada dosta površna, što se očituje i po krivo usmjerenim stijenama šupljina na transeni.

Na površini leđa postoje crte koje su uparane s metalnim šiljkom kojima su prethodno ucrtani oblici transene. Preostatak takva tehničkog postupka susreli smo i na transeni iz Brnaza kod Sinja⁷⁹ (tab. I, br. 5).

2. Mijovilovac

Kad sam godine 1938. prvi put došao u Pridragu i promatrao konfiguraciju terena s istaknute tačke kod crkve sv. Martina, zapazio sam šikarjem obraslu gomilu daleko do 300 m prema sjeverozapadu, jer se upadno izdizala iznad okolnog ravnog terena. U neposrednoj blizini gomile naišao sam na krčevinu koju je Mate Oštrić pok. Šime iz Novigrada pripremao za sadnju mladog vinograda. Na toj krčevini bilo je mnogo kamenja, koje je vlasnik radom povadio iz zidova, a među tim kamenjem i po koji antikni profilirani komad. Interesirajući se za gomilu, dobio sam od seljaka odgovor da je ona tu od pamtivijeka, da se položaj zove Mijovilovac ili Manastirine i da je vlasnik gomile također Mate Oštrić. Gomila i naziv Mijovilovac i Manastirine dali su povoda zaključku da se radi o starohrvatskom objektu, iako su tuda pronađeni antikni fragmenti s profilacijom. Sva nastojanja da se tada pristupi istraživanju bila su uzaludna zbog nesavjesnog dotiranja Muzeja hrvatskih starina. Tek je pomoću raznih intervencija uspjelo dobiti kredit kojim se otpočeo rad u studenom 1940. godine. Prethodno je trebalo svladati otpor vlasnika pri čemu je pomogao Grga Oštrić, današnji konzervator u Zadru.

Prvog dana otpočeo sam iskapanje s istočne strane gomile i odmah naišao na dvije apside. Iskapanje se intenzivno nastavilo uz poteškoće, koje su izazivale kišovita vremena i pomanjkanje prostora za izvažanje urušenog materijala, zato što je sa sve četiri strane gomile bila kultura vinograda. Rad je trajao do 12. XII 1940. god. kad ga je prekinula zima. A kad se imao nastati

⁷⁹ Gunjača, Starohrvatska crkva i kasno srednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja. Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 4. Zagreb 1955, str. 118.

viti u proljeće slijedeće godine, počeo je rat s posljedicom talijanske aneksije tog kraja.

Prvim zahvatom otkrila se starohrvatska crkva sa šest apsida uokolo, ispred nje narteksa, a ispred narteksa čest veće građevine. U tom posljednje navedenom prostoru pronašlo se najviše arhitektonskih ulomaka, koji su ukrašeni pleternom plastikom i natpisima, a bilo je tih preostataka u unutrašnjosti crkve, kao i u dijelu okolne gomile. Na više mjesta bilo je tragova vatre, što je dokaz da je objekt stradao požarom. Inače bi nalazi svoda glavne apsida, koji se kompaktan urušio u unutrašnjost (v. sliku 3), govorio da je bar posljednji ostatak arhitekture dignut lagumom, što se vjerovatno zbilo za preventivnih mjera generala Foscola g. 1647, kad je on, da bi osigurao Zadar od turskog osvajanja, brisao s površine svaki objekt na desetke milja daleko od Zadra da se u njemu ne bi ugnijezdili Turci.

Kad se svršila prva kampanja iskapanja, prenijeli smo pronađene arhitektonske spomenike u Novigrad i smjestili ih u kuću Grge Oštrića s namjerom da im tu pridružimo one koji će se pronaći u nastavku iskapanja pa da onda sve skupa prenesemo u muzej. Međutim je ovu nakanu onemogućio rat, a posebnu brigu je zadavala talijanska aneksija zbog bojazni da fašisti, po tradiciji mletačke dominacije, ne zametnu trag tim pronalascima. Zato je odmah za prvih dana okupacije autor u dva navrata pokušao da pronalasku preveze u Knin gdje je tada bio muzej, no ti pokušaji nisu uspjeli. Zatim je pisac ovih redaka opet otišao u Novigrad i izložio Grgi Oštriću nakanu da spomenike krišom prebaci s anektiranog područja. Oštrić se pokazao spremnim ne samo da pomogne nego da čitavu stvar izvede. Dogovoreno je da će spomenike u Starigradu pod Velebitom primiti don Ante Adžija, tadašnji povjerenik muzeja a kasnije žrtva suradnje u narodno oslobodilačkom pokretu. Oštrić je svojim brodom i o svom trošku preko povjerljivih patriota prebacio jedne noći sav nalaz u Starigrad, odakle smo ga lipnja 1941. prevezli preko Karlobaga i Gospića u Knin. Tako je odatle, skupa s ostalim inventarom, nalaz proživio ratnu i poratnu odisejaju.

Kad su se poslije oslobođenja pokazale prve mogućnosti nastavka rada, odmah se tomu i pristupilo g. 1946. Uklonio se materijal koji se zbog tijesna prostora g. 1940. morao izbacivati neposredno do otkrivene crkve te je bio zauzeo sav slobodni prostor. Dalji rad je omogućio Grga Oštrić, koji nam je poklonio susjednu zemljišnu česticu, pa smo dobili širok prostor za odstranjivanje svog materijala koji nam je dolazio na ruku. Kako se utvrdilo da su se u proteklom razdoblju od pet godina rastresli zidovi pronađenog objekta zbog vrlo loša sastava maltera, to smo uz iskapanje pristupili i njihovu pritrđivanju.

Iskapanje se opet nastavilo g. 1951. i ujedno se vršila konzervacija zidova crkve i narteksa uz pomaganje Ive Petriciolija, tada kustosa Muzeja u Zadru i Bartula Petrića, konzervatora Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, koji je tom prigodom vršio i snimanje tlorisa. Istraživanje se završilo g. 1957. što je obredio kustos istog muzeja Dušan Jelovina, ali se rad na objektu ne može još smatrati završenim zato što otkriveni zidovi na sjevernoj i zapadnoj strani ulaze pod zemljišne čestice raznih vlasnika, a na tim česticama su vinogradi koji otežavaju zahvat.

Uz konzerviranje vršila se i rekonstrukcija zidova na taj način da se ništa nije podizalo iznad tačke na kojoj bi mogao biti neki prelazni elemenat ili otvor, a uz to se diskontinuitentnom linijom jasno ocrtalo što je originalno, a što dodano. Linija je izvedena tako da se malterna postelja na koju naliže prvi sloj rekonstruiranog dijela nije izvukla do lica, nego je tu ostala udubina kojom se vidljivo rastavlja novo od staroga, a izborom kamenja za rekonstrukciju zadržao se isti karakter zida.

Po završenim radovima na konzervaciji tih dvaju objekata nastojali smo urediti odnos s vlasnikom. Budući da smo objekte ostavili na otvorenom, vlasnik se nije dalje mogao koristiti zemljištem, pa smo se obratili na tadašnji Narodni odbor kotara Benkovac zamolbom da vlasniku za naknadu dađe drugo zemljište iz općenarodnog fonda. Odbor je spremno izišao u susret našoj molbi, te su tako čestice u Pridrazi na kojima se nalazi čitav otkriveni kompleks postale općenarodnom imovinom.

A. *Tlorisni oblici*. Otkriveni kompleks na Mijovilovcu je srednjovjekovno zdanje nastalo na mjestu na kojem su u antici postojale neke građevine, s kojih se bez sumnje preuzimao srušeni materijal, a ponegdje i česti zida, što je po tehničari vrlo teško razlikovati jer je zidno kamenje istog porijekla i obrade. No pravilnost linije nekih zidova kao i podvlačenje jednog zida takve linije pod starohrvatski objekt očito govore o baštinjenju nekih, makar i malih, česti iz antike.

Zidni kompleks može se po postanku podijeliti na tri skupine. U prvu skupinu spadaju obimni kompleksi zidova na zapadnoj strani koji su pravljeni u ravnim linijama. Drugoj skupini, ili bolje drugoj fazi gradnje, pripada crkva, koja je građena u krivim linijama, a kamenje je polagano s manje pažnje pri slojenju. Vrlo je loša malterna povezna masa, koja je pravljena posno: s ishlapljenim vapnom i s krupnim ne baš čistim pijeskom. Trećoj i posljednjoj fazi pripada narteks, koji nema naročitih razlika u morfologiji zida u usporedbi sa crkvenim. Opazja se veća nepravilnost u izvedbi tlorisa na vertikalni ploha i u debljini zidova.

Za periodizaciju zidova prostranog objekta i crkve teško je reći nešto određenije, jer karakter zidova ne odaje naročitih diferencija: u prvom redu zato što se u svako doba gradnje služilo kamenom s istog izvora. Naime, kamen se lomio u blizini, a kako su u Pridrazi posvuda vrsta kamena i njegovo slojenje isto, tako su se lomljenjem dobivali isti oblici. A isti oblici kamenja određuju isti karakter zida u svim vremenima, pogotovu ako se ništa ne dira alatom kao što je tu bio slučaj. Zato mi danas u Pridrazi imamo sličnost zidova najstarijih zdanja i današnjih kuća, pa čak i suhozidina (usp. sliku 7). Ali neka diferencija ipak postoji, i to u čistoći linija, u tendenciji polaganja kamenja u horizontalnim slojevima, pa i u niveleti. Taj osjećaj za pravilnost dolazi do izražaja više u kompleksu zdanja u ravnim linijama, nego u crkvi (usporedi s fotosnimaka). A što se same razine tiče, nalazimo da su crkva i narteks zidani na nivou koji je 80 cm viši od nivoa spomenutog kompleksa. Jedan jak dokaz za stariju periodizaciju kompleksa pred crkvom leži u činjenici da se zid *h* produžuje na zid *a*, te okomito skreće u pravcu juga, ali tako da je na njegov kraj sjela crkva. Taj izdanak zida, iako nije organski vezan sa zidom *a*, svakako se pridržava njegove linije, što znači da je s njom bio funkcionalno vezan. Dakle zid *i* svojom organskom pripadnošću zidu *h* očito

-pokazuje da je ta strana kompleksa starija od crkve, kad je crkva sjela na jedan od njegovih zidova. Radilo se dakle o starijem antiknom zdanju koje je dijelom bilo porušeno kad se zidala crkva, ali tako, da su se neke česti tog zdanja bile upotrebljavane u srednjem vijeku i trajale dok je još u životu bila crkva. To najbolje dokazuje položaj nalaza izbačenog crkvenog namještaja, koji se u najvećem dijelu pronašao baš u onom krilu kompleksa pred crkvom, što se ne bi desilo da je to krilo bilo zatrpano, odnosno da ono nije bilo u funkciji. Pitanje je samo u kojoj mjeri je bilo preuzeto antikno zdanje, što ne možemo znati jer se zidovi nisu sačuvali u većoj visini.

Posljednji se gradio narteks. On je ugrađen na prostoru između sjeveroistočne periferne česti kompleksa, tj. između zida *b* i crkve. To naknadno ugrađivanje dokazuje neorgansko vezanje zidova narteksa sa zidovima crkve na jednoj strani kao i prislanjanje njegovih zidova na zid *b* na drugoj, suprotnoj strani. Tu se lijepo vidi kako čelo narteksa, koje je preostatom više od zida *b*, nema ravne vertikale, nego je tu kamenje složeno vrlo nemarno jer se čelo nije vidjelo pa nije bilo potrebno da se pri zidanju pokloni pažnja vertikalnoj plohi kad se kamenje nabacivalo uz lice zida *b*.

Iz izloženoga se vidi da je na toj strani cjelokupnog kompleksa dugo vremena tekao povezan život. To nam dokazuje povezana funkcija crkve i narteksa sa sjeveroistočnom česti velikog kompleksa zgrade ravnih linija. Na me pored rečenog ugrađivanja narteksa u međuprostor, vezu odaje i orijentacija ulaza narteksa, jer se on nalazio do zida *b* spomenutog kompleksa. To pokazuje rastvor narteksa s logičnim pomanjkanjem temeljnog zida pod njim. A budući da su i vrata crkve isto tako orijentirana, sve nam to govori o komunikacijskoj osi, koja je spajala sva tri objekta: crkvu, narteks i krilo kompleksa pred njim. Tako utvrđen istovremeni život pojašnjava funkciju kompleksa velike arhitekture ravnih linija.

Radilo se sprva o antiknom objektu, najvjerojatnije o nekoj villi rustici kojoj su temelji udareni u plodnom dolu uz živo vrelo Lupoglavca; uvjetovala su je dakle dva najodlučnija faktora, a to su plodnost tla i voda. Ti isti faktori uslovljavali su u srednjem vijeku izgradnju samostana, pogotovu kad se tome pridružio još pogodniji faktor kao što je preostatak zdanja, koje se moglo od česti adaptirati ili pak preupotrijebiti gotov materijal iz ruševina.

Da se tu radilo o samostanu, a ne o nekoj drugoj srednjovjekovnoj zgradi, govori nam osim prostranosti zdanja još i činjenica koja drugoj namjeni nije potrebna, a to je crkva bez koje samostan ne može biti i koja je njemu apsolutno nužna. Prema tome nema ništa vjerojatnije nego da se tu radi o samostanu. U tome nas opet podupire blizina crkve, jer nas ona komunikacijska os navodi na zaključak da je crkva služila samostanskom oratoriju.

Iz gornjeg izlaganja vidi se da je gradnja samostana i crkve, tih dvaju objekata u uskoj funkcionalnoj povezanosti, morala padati istovremeno, ali prostorno nepovezano. Ta se povezanost postigla kasnije ugrađivanjem narteksa između ta dva bliza objekta. Ali se to ugrađivanje nije zbilo mnogo kasnije, kako ćemo vidjeti pri opisu narteksa, pa se moglo raditi o tome da je i narteks bio istovremeno koncipiran, a da je samo u slijedu izgrađivanja došao na red posljednji.

a) Samostan

Prvom skupinom nazvasmo kompleks zidova koji su u međusobnom odnosu uglavnom paralelni i jedni na druge okomiti. Bacimo li oko na naš plan, vidjet ćemo da ima mnogo zidova koji ne završavaju živim krajem. Oni istu nastavke ili povezivanje s drugim zidovima. Jedino se neka cjelina sačuvala na istočnoj strani. Uočljiva je praznina na jugozapadnoj strani, a ta je nastala uništavanjem zidova od bivšeg vlasnika prije nego smo zapazili položaj. Oni prekinuti preostaci, kako ih na tlorisu vidimo, ne govore svi o prestanku zida, nego se to odnosi na one dijelove prema unutrašnjosti kompleksa, pa oni prema vani većinom teku dalje i podvlače se u druge čestice na kojima je kultura vinograda zbog čega ih do kraja nismo mogli istraživati.

Dva najduža zida ističu se kao okosnica kompleksa, kojih se, jednog ili drugog, gotovo svi ostali zidovi pridržavaju. To su na tlorisu zid *a* i zid *b*, koji su jedan na drugog okomiti. Zid *a* je otkopan u dužini od 43 m, od čega se 9 m odnosi na njegovo produženje prema crkvi (zid *h*), a proteže se u pravcu SZ–JI. Zid *b* je dug 39 m i ide u pravcu SI–JZ. Oba zida su jednake širine od 45 cm i organski su povezana u sastajalištu.

Podskupina zidova koja se pridržava zida *b* pronađena je pod tlom koje je bilo manje uznemireno. Nad njom je bio humus pa su tu zidovi bili bolje sačuvani. Na drugoj podskupini oko zida *a* nalazila se velika gomila kamenja odmah iznad temelja zidova. Vidi se da je nanescena poslije uništavanja zidova. To je kamenje neposredno tlačilo preostatke i zato su oni bili u lošijem stanju. Periferni zid *b* nije sačuvan u jednakoj visini kao ni drugi zidovi, a najveća visina iznosi 92 cm iznad poriza. Zid pokazuje tehniku prilično pravilno sлагanog kamenja u horizontalnim linijama na segmentu koji se nalazi blizu narteksa, a ta se pravilnost dalje gubi, iako se ponegdje opet pojavi. Ne bi se moglo tvrditi da se radi o kasnijem krpežu na mjestima gdje se ta pravilnost gubi, jer je na tim poremećenim linijama oslabila malterna veza koja je nastala zbog raznog djelovanja žila.

U najrodnijoj vezi s tim zidom stoji njegov pandan, a to je zid *b*₁ koji s njim teče paralelno u razmaku od 5.25 m. Zid *b*₁ nije sačuvan u cijeloj liniji, nego je na tri mjesta pretrgnut na taj način da je s temeljem iščupan. Ipak se sačuvao natpolovični dio dužine i na njemu se vidi da je u glavi bio organski povezan sa zidom *a*, a tako isto s protivne strane sa zidom *c*₃. On je jednako širok kao i zid *b*, a najviše sačuvana visina iznosi mu 55 cm. Dužinom je jednak svom pandanu pa s obzirom na to kao i na organsku povezanost u glavama sa zidovima *a* i *c*₃ otkriva se da je to bio unutrašnji zid česti građevnog kompleksa, koji nam ujedno pokazuje da je kompleks bio građen sistemom krila.

S obzirom na organsku povezanost zidova *b*₁ i *a* postaje jasno da je i zid *a* bio u istoj funkciji kao zid *b*₁, tj. da je zid *a* također unutrašnji zid, ali drugog i dodirnog sjeverozapadnog krila koje pada okomito na prvo, jugoistočno.

Na jugozapadnoj strani postojalo je treće krilo, koje je izvana zatvarao zid *c*₃ u dužini od 19.5 m. Njega je sa zapada zatvarao zid *g*, koji je na jednom kraju odsječen, a na drugom se organski veže sa zidom *c*₃. Nema dvojbe da je isto tako na drugom kraju bila logična veza sa zidom *c*₃, samo što je ugao nestao pa su tu okrnjeni krajevi zidova *c*₃ i *g*. Sveukupna dužina zida *g* izno-

sila je 5.15 m. Kao unutrašnji zid tog krila služio je zid c_2 , koji se proteže i u jugoistočno krilo, u kojemu je činio neku pregradu. Njegova cjelokupna dužina iznosi 19.65 m. Na njemu je razom poriza ostao rastvor, koji se prepoznaje po tomu što umjesto običnog zidnog kamenja tu postoje ploče koje su služile kao donji prag. Taj rastvor je dug 2.32 m.

Na tom krilu nastala je građevna promjena. Ona je izvedena na taj način što se krilo pomaklo prema jugozapadu tako da se s unutrašnje ili dvorišne strane gotovo do temelja porušio, a ponegdje iz temelja iščupao zid c_3 , unutrašnji dio zida b_1 i zid g , a dodali se zidovi: d , c_4 , c_5 , e i f . Zid d ide kao produžetak zida b , ali nije s njim organski privezan i dug je 4.75 m. Zbog nejasnoća kao što su neorgansko vezanje zida c_4 sa zidom, d , blizina zidova e i f i njihovo prekidanje na obratnim stranama nije lako utvrditi odnos među zidovima tog krila.

Na sjeverozapadnom krilu, osim njegova unutrašnjeg zida, ništa nije određeno. Ne može se ići u neke rekonstrukcije po analogijama jer su podaci inače škrti, a ono što postoji ne može se primijeniti općenito, jer posvuda postoje diferencije. Pored diferencije u dužini osnovnih zidova krila nije jednaka ni njihova prostorna širina. Tako širina jugoistočnog krila iznosi 6.40, a jugozapadnog 5 m.

Plorisna slika dosada pokazuje postojanje trokrilne konstrukcije, a nismo u stanju znati da li se radilo o zdanju četverokriline osnove zbog korjenitog vađenja preostataka zidova na zapadnoj strani. No baš zato što su preostaci zidova i tu postojali, može se nagađati da su oni pripadali četvrtom krilu.

Sjeveroistočno krilo kompleksa ima pravokutnu osnovu. U prizemlju je bilo ispresijecano poprečnim zidovima, koji su organski vezani s dužinskim. Zanimljivo je da na preostacima zidova nigdje nije pronađena komunikacija između prostorija, a to valjda zato što je zid b_1 istrgan na tri mjesta gdje je možda bio prolaz, ili zato što se poprečni zidovi nisu sačuvali u dovoljnoj visini da bi na njoj mogli preostati tragovi otvora.

Prva prostorija A nalazi se između zidova a i c . To je najveća određena prostorija na kompleksu i duga je 16.5 m. U njoj su bile opaljene stijene, a pred narteksom je zatečen kasnije podignuti nasip koji je bio podržan suhozidom (sl. 5). Nasip je bio dug 2.80, a širok 1.20 m. U nasipu kao i u cijeloj toj prostoriji našlo se najviše arhitektonskih ulomaka.

Prostorija B nalazi se između zidova c i c_1 , a duga je 8 m. Ta prostorija bila je puna gareža, u kojemu se nailazilo i na trosku. Tu se po svojoj prilici radilo o kovačnici, na što bi upućivalo i prostrano ognjište, koje je pronađeno u uglu između zidova b_1 i c_1 . Ognjište je kvadratična oblika (175×175 cm), a oivičeno je fasadnim kamenom, koji se sačuvao u dva niza. Njegova unutrašnjost bila je nabacana kamenjem i šutom. Takva ispremiješanos nastala je naknadno kad se poslije rušenja objekta tu načinio dječji grob. U grobu koji je bio bez obložnica i pokrivnih ploča našao se skelet bez priloga.

Prostorija C je najmanja i nalazi se između zidova c_1 i c_2 . Ona je vrlo uska i nejednake širine, tako da na jednom kraju širina iznosi 150, a na drugom 130 cm. S njom završava to krilo s unutrašnje strane pa bi se s obzirom na tu činjenicu kao i na uski prostor moglo pomišljati da se tu radilo o stepeništu.

No s obzirom na prije navedenu konstataciju o izmicanju drugog krila prema jugozapadu, u drugoj fazi pripala je jugoistočnom krilu krajnja pro-

storija D, koja se prije nalazila u sklopu jugozapadnog krila. Ta prostorija bila je široka 3.70 m.

Na jugozapadnom krilu prvotno, pored prije spomenute prostorije nalazila se i prostorija E, koju su zatvarali zidovi b_1 , c_2 , c_3 i g . Ta je prostorija bila duga 13, a široka 4 m. S unutrašnje strane nalazi se prije spomenuti široki otvor, pa po tomu sudim da se tu radilo o gospodarstvenoj prostoriji samostana. Tomu u prilog dolazi i nalaz žlijeba u unutrašnjosti, a u blizini zida g koji je dug 3.5 m, širok 28, a dubok 16 cm. Žlijeb je služio za oticanje iz prostorije.

Spomenutom građevnom promjenom nastale su u jugozapadnom krilu prostorije F i G. Prostorija F nalazi se između zidova c_3 , d i c_4 i zidova u nejasnom odnosu e i f . To što postoji nejasnoća u spomenutom odnosu tih zidova, ne mogu se za dužinu uzimati u obzir oba zida pa tako dobivamo dužinu prostorije od 18.25 m ili metar kraću. Širina nije jednaka jer zidovi c_3 i c_4 ne teku paralelno. Razmak je među njima kod zida e manji, a kod zida d veći. Tako na prvom mjestu iznosi 2.50, a na drugom 2.75 cm. Prostorija G je na jednom mjestu rastvorena i nalazi se između tri zida: c_4 , c_5 i d . Zid c_5 je organski vezan sa zidom d i teče paralelno sa zidom c_4 , ali se prekida na dužini od 10.5 m. Prostorija je bila uska i duguljasta. Njena utvrđena širina iznosi 1 m.

Sjeverozapadno krilo možemo samo pretpostavljati na osnovu organske povezanosti zida a sa zidovima b i b_1 i na osnovu okomitog pravca kojim na te zidove udara. Pomanjkanje njegova pandana na jugozapadnoj strani, koju smo raskrili, moramo uzimati u obzir u vezi s ulogom tog zida. Naime zbog tog pomanjkanja pretpostavljalo bi se da je zid a bio unutrašnji zid krila, pogotovu što oni zidovi koji padaju na nj okomito, a idu k sjeverozapadu, teže k vanjskom zidu, samo što oni do kraja nisu otkriveni, pa se to ne da apodiktički tvrditi. Njihovi krajevi kao i cijeli pretpostavljeni zid nalazili bi se ispod neistraženih vinograda.

Zid a ima zaglavak na sjeveroistočnoj strani gdje je organski vezan sa zidom b , a suprotan kraj ulazi pod vinograd pa mu se ne zna cijela dužina. Širok je kao i ostali osnovni zidovi kompleksa, a najveća sačuvana visina iznosi mu 65 cm. Na južnoj strani tog zida samo su zidovi b , b_1 i x organski s njim vezani, dok drugi zidovi (l , y , t) nisu organski povezani, pa se imaju smatrati kao ostaci kasnijih prislanjanja sa strane dvorišta samostana. Na istočnoj strani slijedi kao njegov nastavak zid h , ali nije s njim organski povezan. Budući da se organski pripadnik zida h , tj. zid i , podvlači pod oratorij, vidi se da ove nadodane česti zida nisu bile u istovremenoj funkciji sa samostanom i crkvom, nego su ranije od njih.

Na sjevernoj strani zida a nalaze se organski povezani i na nj okomito položeni zidovi j , k , m , o i r . Iz gornjeg bi bilo da je zid j pripadao glavnom transversalnom zidu, koji se nalazi na sjeveroistočnoj strani krila. Tom zidu kao i zidovima o i r završetak ide pod vinograđe. Zid koji je na ovoj strani paralelan sa zidom a jest zid n i on spaja zidove m i k te oni skupa sa dijelom zida a zatvaraju pačetvrtastu malu prostoriju H. Zid o je otkopan dužini od 480 cm, a 310 cm udaljeno od njegova početka prima na sebe okomito, ali neorganski povezan, zid p , od kojeg je ostala samo čest u dužini od 50 cm. Zid r otkopan je u dužini od 280 cm.

Na južnoj strani zida a , a u pravcu zida m , proteže se neorganski vezan zid l , koji ide paralelno sa zidom b_1 te se na dužini od 350 cm prekida. Na zid b_1 , a prema zidu l naliježe pačrtvrtasti blok uzidanog kamenja, koji je dug 260, a širok 145 cm. Od organski vezanog zida x sačuvala se samo čest u dužini od 50 cm. Zid y nije organski vezan za zid a , a dug je 275 cm te je organski vezan sa zidom s , koji od njega zakreće u pravom kutu prema jugoistoku. Taj zid je na dva mjesta pretrgnut, a preostala dužina mu iznosi $(150 + 300)$ 450 cm. Posljednji u nizu jest zid t , koji je dug 360 cm. Pri zidu a mu je prislonjeno zadebljanje, koje je s njim organski povezano. I ovaj zid se lomi u pravom kutu te prema jugoistoku teče kao zid u tlorisu označen t_1 .

Na zapadnoj strani, a u pravcu zida t , otkopana je prostorija koja je sa tri strane zatvorena zidovima u , u_1 i v , a zid na četvrtoj strani vjerojatno stoji pod vinogradom. Zid u je dug 5 m, u_1 je pretrgnut i preostala mu je dužina od 3.75 m, a zid v je dug 3.50 m.

U unutrašnjosti kompleksa preostao je ugao jednog zdanja označen sa zidovima z i $ž$. Dužina svakog zida iznosi 2 m.

Nedaleko tog preostatka prama istoku uz najmanji preostatak zida b_1 nalazi se nekim redom u suho nabačeno kamenje poput pločnika.

b) Oratorij

Na razini 80 cm višoj nego je razina istočnog krila samostana i 4.25 cm od njega sagrađena je šesteroapsidna crkva, koje su preostaci ležali ispod najviše tačke zatravljene gomile (sl. 2). Ta građevina centralnog oblika nosi one iste karakteristike nepravilnosti koje smo istakli pri objavljivanju identične crkve u Brnazima kod Sinja.⁸⁰ Već na prvi pogled njena tlorisa uočavamo kako je tlorisna osnova nepravilna, kako se ona udaljava od idealne forme kruga i kako joj apside nisu jednaka oblika, opsega i rastvora. Zbog tih nepravilnosti crkva nema tačnog radiusa, nego joj se on kreće oko 10 m ako se osnova mjeri izvana, što znači da je radius za jedan metar manji nego u istoj crkvi u Brnazima. Preostaci zatečenih zidova dižu se od 60 do 200 cm. Najviši preostatak nalazi se na ulaznoj apsidi do vrata, a najniži na suprotnoj strani, na glavnoj apsidi (sl. 3). Debljina zidova varira i mjeri se različito zato što zid nije jednoličan, nego je raščlanjen na lezene. Odstupalo se od jedinstvene mjere pa tako debljina zidova s lezenama varira od 75 do 80 cm, a gdje lezene nema, gdje su niše, ona se kreće od 65 do 70 cm. Isto tako se vidi nepravilnost u odnosu na poriz tako da je negdje lice nadtemeljnog zida u istoj vertikalnoj liniji s porizom, a negdje odstupa od poriza do 14 cm. Što se tiče karaktera zida, prije rekosmo da je on potpuno zavisn o lomljenju slojeva kamenja u neposrednoj blizini, pa se zbog takva lomljenja kamenje približava oblicima kvadra, naravno s različitom debljinom, koja je zavisna o debljini sloja odlomljena kamena.

Ta konstatacija znatno slabi postavku koju je za starohrvatsko graditeljstvo postavio Ljubo Karaman kad je rekao: »Te su starohrvatske crkvice građene prosječno primitivno, zidarskom tehnikom sitnih i nepravilnih krševa spojenih i uravnoteženih obilatim žbukom.«⁸¹ Ako se kamen nije preuzimao

⁸⁰ O. c. str. 95-103.

⁸¹ Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Zagreb 1930, str. 9.

s ruševnih zdanja, gradilo se u starohrvatsko doba onakvim kamenom kakav se nalazio u najbližoj okolici. Ako je tuda bilo krševa, kupilo ih se s površine i njima zidalo, a ako se kamen lomio lakoćom iz slojeva, kao što je ovdje slučaj, onda se zbog pravilnih linija već u sloju kamen pravilnije lomio, što se odrazilo na karakter zida. Od toga zavisi i obilatost žbuke: ako je kamenje pravilnije, onda žbuke, zapravo maltera, ide manje, a neusporedivo više ako se zida s nepravilnim krševima. S obzirom na način zidanja u starohrvatskom graditeljstvu možemo postaviti zasad samo jedno pravilo, a to je da se kamenje ulagalo u zid bez ikakva prethodna obrađivanja, onako kako se kamen prikupio sa zemlje ili se lomio od slojeva.

Na tom objektu bila je najslabija malterna veza. Zidalo se, čini se, ishlapljenim krečom i krupnim pijeskom morskog porijekla, što otkrivaju pronađene morske školjkice u malteru. Ondje gdje se zid sačuvao u visini od preko 120 cm, ostale su rupe u zidovima a ukupno ih ima osam. Neke od njih idu do sredine zida, a neke kroz čitavu njegovu debljinu. Rupe su različitih dimenzija i nepravilna oblika, već prema debljini susjednog kamenja u zidu. Tu se radi o rupama u koje su ulazile grečice od skele. Crkva je izvana i iznutra bila ožbukana, što se vidi po malim preostacima, koji su se tu i tamo zatekli. Unutar crkve nalaze se tragovi požara po zidovima.

Iako je jasna tendencija za radijalnim rasporedom apsida, ipak se očituje njihova nepravilnost u oblicima i u dimenzijama. Ni jedna apside nije kojoj drugoj sukladna. Greška vuče svoj korijen odatle što objektu pri gradnji nije dat obris tačnog kruga kojega se sve imalo pridržavati. To se najbolje vidi po tomu što se čela apsida ne mogu spojiti s upisanim krugom, pa je osnovica nepravilna krivulja koja se približava krugu. Toj nepravilnosti pomogao je i drugi momenat. Htjelo se naime imati jednu apsidu veću za centralni oltar, koja se i načinila pa je poremetila pravilan odnos među drugima.

Apside izvana imaju lezene, tako da ih na svakoj, osim na ulaznoj, ima po četiri. Te su lezene zatvarale plitke niše, kojih na svakoj apsidi ima po tri, a na ulaznoj je poremećaj jer su tu bila vrata. Ni niše ni lezene nisu jednake. Imamo dvije varijacije lezena: slobodnih, koje se nalaze blizu sredine apsida, i vezanih, koje se na krajevima apsida vežu krajnim lezenama na susjednim apsidama. Razlike u širini lezena i niša pokazuje ova tablica:

Lezena:	I	II	III	IV
Apsida br. 1	50	70	—	120 cm
Apsida br. 2	70	70	64	28 cm
Apsida br. 3	50	74	78	77 cm
Apsida br. 4	72	85	85	85 cm
Apsida br. 5	62	74	64	48 cm
Apsida br. 6	58	65	75	77 cm

Niša:	I	II	III
Apsida br. 1	70	190	— cm
Apsida br. 2	102	95	77 cm
Apsida br. 3	85	85	95 cm
Apsida br. 4	145	145	130 cm
Apsida br. 5	88	97	76 cm
Apsida br. 6	75	78	85 cm

Kad promatramo te brojke na tablicama udara nam u oči osjetljiva diferencija u širini lezena i niša na cijeloj vanjštini oratorija, i na pojedinim apsidama. Samo na jednoj apsidi imamo proporcionalan raspored širina niša i to na apsidi br. 3, dok toga nemamo na lezenama. Inače je vrlo upadna diferencija između najšire i najuže niše. Najšira lezena nalazi se na apsidi br. 1 i tu širina iznosi 120 cm, a najmanja na apsidi br. 2, gdje je četvrta lezena široka samo 28 cm. Od niša su najšire dvije jednake niše na apsidi br. 4, kojima širina iznosi 145 cm, a najuža je prva niša na apsidi br. 6, koja je široka 75 cm. Doduše veće se diferencije u tom ispoljavaju na apsidi br. 1, ali mi ih ovdje ne uzimamo u obzir zato što je tu na raspored djelovao izniman čimbenik, a to su ulazna vrata oratorija, koja se na toj apsidi nalaze.

Najveća nepravilnost u tlorisnim oblicima oratorija nalazi se na samom ulazu. U prvom redu on nesimetrično presijeca apsidu br. 1, tako da pravac od ulazne stijene do čela apside s lijeve strane iznosi 150, a s desne 165 cm. K tomu raspon ulaza usmjeren je nepravilno jer su bočne stijene koso složene. To, uz najnepravilniju unutrašnju krivulju svih drugih apsida, čini da se ne da odrediti os oratorija.

Ulaz je širok 124 cm i dno mu se nalazi tačno na porizu. Na dnu se našao dio donjeg praga, ali ne in situ, nego je nešto poturen prema unutrašnjosti; raspukao je i spaja se po frakturi. Taj dio je dug 76 cm, a mora da je davno bio oštećen, kad mjesto njegova nastavka nalazimo komad koji je sasvim drukčije obraden. Taj zakrpak potječe, zapravo, iz unutrašnjosti crkve, i to je čest ležišta pregrade, što se raspoznaje po rupi u koju je ulazio pilastar.

Budući da se na tom objektu nije nalazilo sedre u većoj količini, možemo tvrditi da krov nije bio od nje načinjen. Štaviše, na već pokazanom preostatku bloka koji se srušio u prostor glavne apside (sl. 3) vidi se da je apside bila presvođena polukupolom, koja je bila načinjena od debljih vapnenčevih ploča. Prema tomu moramo pretpostaviti da je i centralni dio oratorija iznad tambura bio presvođen istim materijalom kao ova i sve ostale apside. U unutrašnjosti se pronašlo mnogo tankih ploča i ne može biti sumnje da one pripadaju pokrivu oratorija.

Preostaje još da se osvrnemo na pod oratorija. Na tlorisu vidimo preostatke pločnika, što nam govori da je oratorij u cijelosti bio popločan. Po frakturama in situ se vidi da je pločnik jako raspukao, ali se ipak raspoznavaju oblici ploča u konturama. Tako se raspoznaje da je pločnik bio načinjen pretežno od pravokutno rezanih ploča. Štaviše neke su od mramora, i to očituje preuzimanje s rimskih građevina. Na kraju preostalog pločnika prema glavnoj apsidi nalazimo dva drukčija komada koji razinom strše iznad razine ostalog pločnika. To je, zapravo, preostatak ležišta septuma, što pokazuju pravokutne rupe koje se na njima nalaze, a u koje su ulazili pilastri. Međutim pitanje je da li su ti dijelovi na izvornom mjestu, na što ćemo se još osvrnuti.

Pločnik je bio postavljen na sloj gline, koja se susrela u apsidi br. 4 iz koje je pločnik nestao. Tu se na stijeni apside našao pojas žbuke koji ide ispod nivoa pločnika. Po tome se vidi da je unutrašnjost ckrve prije bila ožbukana pa je popločavanje slijedilo poslije žbukanja, što smo sreli i u Brnazima. Moramo još istaći da preostaci pločnika odaju razliku u karakteru i u izradbi.

Pretežit dio koji ide od ulaza prema glavnoj apsidī kao i dio tomu nadesno ima pravilno poredane pačetvrtaste ploče, a preostaci na lijevoj strani crkve pokazuju da su ploče nepravilna oblika i nemarne obrade. Dapače se u toj skupini pronašao ulomak pluteja koji je dekoriran pleternom plastikom. Budući da taj potječe sa crkvenog namještaja, prispio je tamo poslije nego je pregrada uklonjena. Ovo, uz drukčiji karakter tog dijela pločnika koji s nabacivanim pločama očituje rad na brzu ruku, govori o sekundarnom poslu, o naknadnom krpežu pločnika.

Osvrćući se na preostatak prije spomenutoga ležišta septuma, napomenut ćemo da se radi o preostatku jednog kamena koji je pukao na dva dijela, tako da je desni dio iskočio prema gore, što je očito nastalo zbog udara prigodom rušenja krovne mase. Na tom preostatku, a na onoj strani prema glavnoj apsidī, opaža se klesanje na dva načina. Ona polovica koja ide prema zemlji klesana je vrlo grubo, dok je jako dotjerana druga polovica koja ide prema površini. To znači da se gornji dio dotjerao radi spajanja pločnika u svetištu koje je bilo malko odignuto od razine prednjeg dijela crkve. To bi, uz pravilno slaganje pločnika ispred ležišta, potvrdilo da je ležište pregrade in situ. Prema tomu svetište je obuhvatalo prostor ispred glavne apside i česti prostora bočnih apsida do nje. To znači da septum nije išao po sredini crkve kao kod crkve u Brnazima i novootkrivene crkve istog oblika na Mastirinama u selu Kašiću kod Benkovca. Ako produžimo pravac u smjeru tog preostatka ležišta, vidjet ćemo da je septum udarao u dvije lateralne apside ostavljajući manji dio prostora u njima svetištu, a ostalo je pripadalo prostoru pred svetištem. Zbog toga što je septum zadirao u unutrašnjost lateralnih apsida, dakle prelazio raspon suprotnih čeonih zidova, postaje jasno zašto smo na Mijoviolovcu pronašli veliki broj dijelova septuma. To je, dakle, zato što je ovdje septum bio duži nego kod sličnih crkava.

Mi ćemo se pri opisu arhitektonskih dijelova susretati s njihovim preinačivanjem, uglavnom s prikraćivanjem dužina i promjenom funkcije. Po tomu se očito vidi da je jednom došlo do preinake septuma na taj način da se on reducira tako da su se priklesavali dijelovi sa starog septuma i preupotrebljavali za novi. Gdje je bio položaj tog reduciranog septuma, nije moguće utvrditi, a može biti vjerojatno da je zatvarao samo glavnu apsidu.

Na preostacima zidova oratorija nije ostao trag drugom otvoru osim ulaza. Dakako da je bilo i prozora što nam, uostalom, potvrđuje i nalaz prozorske transene ali kako se zidovi nisu sačuvali u većoj visini, njihov položaj ostaje zauvijek nepoznat.

c) *Narteks*

Rekosmo da se između oratorija i samostana kasnije ugradio narteks. Čini se da on ipak nije izgrađen mnogo vremena poslije oratorija. Naime taj je oratorij poput ostalih crkava bio izvana ožbukana, kako smo prije utvrdili; a kako se narteks nije naslonio na ožbukanu stijenu oratorija, kao što se naslonio na crkvu u Brnazima, nego je neposredno naslonjen na goli zid oratorija, to ova okolnost pruža mogućnost da pokažemo na veliku vjerojatnost o malom vremenskom rasponu u izgradnji jednog i drugog objekta, tj. da je prije žbukanja crkve narteks bio već gotov.

Bacimo li pogled na tlorisne oblike nartekse, vidjet ćemo kako je ta građevina nepravilna. Lateralni zidovi nartekse nisu paralelni, nego idu u pravcu krakova trapeza od samostana k oratoriju. Čeonni zid se prislanja na zid samostana, no on nije u donjem dijelu tekao u kontinuitetu, jer mu tu postoje samo krakovi uz dva bočna zida. Kao začelni zid služi narteksu zid samog oratorija, koji je zbog krivulja triju apsida potpuno nemiran. Postoji i transversalni zid koji je dijelio prostor na dva nejednaka dijela, a na sredini je svakako bio širok prolaz u osi s prolazom na pročelnom zidu koji je iz samostana direktno vodio u oratorij. Transversalni zid organski je povezan u glavama s lateralnim zidovima. Taj zid je debeo i čvrst zbog presvođenja.

Zidovi nartekse deblji su od zidova samostana, a tanji od zidova crkve. Čeonni krakovi su debeli 75 cm, a krakovi transversalnog zida 62 cm. Među lateralnim zidovima osjetljiva je razlika u debljini, pa je tako sjeverni zid debeo 50, a južni 60 cm. Najviši je preostao sjeverni zid, koji je do oratorija visok 185 cm, a najniži preostatak nalazi se na južnom zidu gdje se spušta na visinu od 45 cm.

Na sjevernom zidu, 158 cm daleko od sjeverozapadnog ugla, nalaze se vrata kojima se izvana ulazilo u prednju prostoriju nartekse. Vrata su široka 107 cm. Na dnu se umjesto praga nalazi kaldrma, koja sjedi upravo na porizu. Čest takva pločnika nalazimo u drugoj prostoriji nartekse pred samim ulazom u oratorij.

Podjelom nartekse na dva dijela ostavljena je nešto veća prostorija na zapadnoj strani. Obje prostorije komuniciraju preko otvora na transversalnom zidu, koji je otvor širok 360 cm. Taj se otvor na vrhu jamačno završavao s lukom.

Postojanje dvaju ulaza u narteksu – onog iz samostana i drugog izvana – govori o internom i izvanjskom pristupu u oratorij, tj. da je uz internu namjenu samostancima oratorij bio pristupačan i publici, koja je u nj, valjda, prigodno stupala kroz vanjska vrata.

B. Kameni spomenici

a) Antikni ulomci:

1. Mramorni ulomak korniča s ostatkom natpisa. Na svim stranama nalazi se fraktura. Ulomak je dug 23, širok 16, a debeo 13 cm. Na licu mu je preostao pojas s astragalom iznad kojeg je profiliran pojas s liščem, a nad tim natpisno polje s ostatkom pismena M A E, i iznad tog polja letvica (tab. II, br. 4).

2. Oljuština profiliranog polja s ostatkom pismena OSE (ili F). Duga je 13,5, široka 7, a debela 6,3 cm (tab. II, br. 3).

3. Ulomak četverouglaste urne od koje se prepoznaje ugaoni dio vrha. Dug je 29, visok 24, a debeo 10,5 cm. Na gornjoj površini nalazi se zasjek, a na licu je tabula ansata s preostatom natpisa

E
OV
CO (tab. II, br. 1).

4. Ulomak oble urne na kojemu je sačuvana gornja površina koja ima za-
sjek. Visok je 20, širok 24, a debeo 5 cm (tab. III, br. 1).

5. Ostatak profilirane baze kolone. Visok je 10, dug 24, a širok 22 cm (tab.
III, br. 2).

6. Ulomak kanelirane kolone koji je visok 11.5, širok 12, a debeo 6 cm
(tab. II, br. 5).

7. Oljuština s profilacijom na licu koja se proteže u krivulji. Duga je 15.5,
široka 12, a debela 6.5 cm (tab. II, br. 6).

8. Ulomak starokršćanskog kapitela bez dna i vrha. Visok je 19, a širok
23 cm. Otpalo dno nije se nalazilo daleko od frakture, kako to pokazuje pre-
ostatak četvrtaste rupe preko koje je kapitel bio pričvršćen za kolonu. Na
plaštu se nalaze uski vertikalni žlijebovi, kojih raspored govori da je plašt
bio podijeljen na četiri polja (tab. III, br. 4).

9. Ulomak imposta kojemu je preostao gornji dio. Visok je 18, dug 27, a
širok 22 cm. Pri vrhu se nalazi letva koja je na licu profilirana. Ispod letve
su kose površine na sve četiri strane prema otpaljoj bazi imposta. Na jako
oštećenom licu preostali su tragovi križa, po kojima se poznaje da su se kra-
kovi naglo širili prema završecima, a u sjecištu krakova nalazi se oštećeni
četvrtasti oculus (tab. III, br. 3).

10. Nalazu na Mijovilovcu pripada i ulomak s predstavom Atisa, što ga je
u ovom glasilu već objavio K. Prijatelj⁸² (tab. II, br. 2).

b) Srednjovjekovni ulomci

1. Trabeacija

Preostaci trabeacije pokazuju da se bitan zajednički elemenat na gredi sa-
stoji u dvodjelnoj podjeli njena lica. Gornji dio grede malko je plići od do-
njeg, tako da je profilacija lica neznatna. Taj dio je dekoriran uobičajenim
motivom kuka koje na svim fragmentima nisu jednakog oblika.

Donji dio sačinjava pojas koji je također različito tretiran. Tako na pre-
ostacima imamo ravnu površinu donjeg polja i polje s natpisom ili s dekora-
cijom pleterne plastike. Pored tih razlika očituju se još diferencije i u dimen-
zijama: u širini i u debljini. Po svemu se vidi da sve navedene diferencije
govore kako greda nije bila jedinstveno obrađena od jednog do drugog kraja
pregrade, nego su pojedini segmenti bili različito tretirani. Prijelaz jedne va-
rijante tretmana na drugu nije se nigdje logičnije mogao provesti ako ne na
teguriju; pa bi nam ovo potvrdilo da je tegurija bilo više. Na žalost nije nam
se sačuvao nijedan njihov preostatak, a dva fragmenta grede s kosinom i
utorom, odnosno rebrom, očito zovu tegurij, pa se time potvrđuje postojanje
više njih. Što se samog oblika tegurija tiče, možemo s velikom vjerojatnošću
pretpostavljati da su oni bili ovalni, jer se u drugim crkvama identična obli-
ka nije pronašla nikakva čest drukčijeg tipa.⁸³

Preostatke trabeacije dijelimo na tri vrste s obzirom na karakter donjeg
polja: a) ulomci grede s praznim poljem, b) s ostacima natpisa i c) s pleter-
nom plastikom.

⁸² Prijatelj, o. c. str. 79.

⁸³ Gunjača, o. c. str. 132.

a) *Ulomci greda s praznim poljem*

1. Ulomak grede je dug 22, širok 19.5, a debeo 11. cm. Na oba kraja nalazi se fraktura. Na licu su dva polja, od kojih je donje široko 8, a gornje 11.5 cm.

Donje polje nije dotjerano glačanjem, nego je njegova površina gruba i na njoj se opažaju tragovi klesarskog alata.

Na gornjem polju nalaze se preostaci od četiri kuke, koje su položene od lijeva na desno. Dojedna je kuka oštećena. Najbolje je sačuvana druga po redu, dok je prvooj oštećen držak pri zametku, trećooj zavojnica, a od krajnje je preostao samo zametak drška. Dršci kuka duž unutrašnje strane imaju žljebić, a zavojnice im završavaju s jačim krugom u centru (tab. IV, br. 1).

2. Ulomak koji po materijalu, dimenzijama, podjeli polja, identičnim kukama i potpuno istooj tehnici pripada prvome, samo što se s njim ne spaja po frakturi. Dug je 30, a širok i debeo kao i prednji. On predstavlja završetak grede, njen desni kraj koji je ulazio u zid crkve. Ulomak je na tom kraju naknadno klesan i sužen, a ne može se tačno znati da li zbog prilagođavanja rupi u zidu crkve ili je to načinjeno kasnijom rukom. Trag takva dlijeta opaža se i na licu, i to pri dočetu koji je ulazio u zid. Na lijevom je kraju ulomka fraktura, koja je nastala padom grede.

U gornjem polju preostao je dio okvirne letve koja je to polje zatvarala. Ona je obrađena kao i donje polje, samo što je 5 mm od njega plića. U gornjem polju nalaze se preostaci od tri kuke. Od prve kuke sačuvala se samo čest zavojnice, druga je pri začetku odlomljena frakturom, a treća je prigodom suzavanja dočeta grede pri vrhu otklesana tako da je od zavojnice preostala samo mala čest (tab. IV, br. 2).

b) *Ulomci greda s preostacima natpisa*

3. Ulomak dug 31, širok 21, a debeo 10 cm. Fraktura se nalazi s obje dužinske strane, a također i pri desnom kraju gornje strane. Dno je na jednom mjestu neznatno oljušteno.

Donje natpisno polje ima više dotjeranu površinu nego je to kod prednjeg praznog polja. Na njemu je preostatak natpisa:

M I C H A (elis)

Ovaj tekst se tačno odazivlje tradiciji naziva lokaliteta Mijovilovac, tj. on potvrđuje da je crkva bila posvećena sv. Mihovilu. Ispred prvog slova nalazi se tačka, koja je rastavljala riječ što se nalazila ispred nje, a tu nije moglo biti drugo nego oznaka sancti ili beati?

U gornjem polju nalaze se dvije cijele i dvije oštećene kuke. Od zadnje je preostao samo začetak. Kuke idu od lijeva na desno. Dršci kuka imaju žlijeb, a zavojnice završavaju krugom (tab. IV, br. 3).

4. Ulomak grede spojen od tri fragmenta. Dug je 24, širok 21, a debeo 10 cm. Na obje dužinske strane nalazi se fraktura, a na licu ima više oštećenja u vidu oljuština.

Donje, natpisno polje široko je 8 cm i na njemu su preostaci od pet slova. Srednje slovo je pri kraju oštećeno oljuštinom baš na mjestu koje je karakteristično za prepoznavanje da li se radi o slovu C ili o slovu G. O tomu s obzi-

rom na striktno pridržavanje čitanja zavisi i smisao riječi, koji može biti dvojak. Naime, preostatak prvog slova jest sam gornji desni dočetak. On bi mogao pripadati slovima: C, E, F, G, S i T. Ali s obzirom na činjenicu da smo se mi na prednjem preostatku natpisa susreli sa slovom A koje ima izduženu gornju horizontalnu hastu, mora se i ovo slovo uzimati u obzir. Zapravo ono jedino po smislu može stajati. Ali unatoč nejasnoj pripadnosti srednjeg slova, da li je to ...ANCEL... ili ..ANGEL..., oblik riječi, a time i smisao, ostaje dvojak.

Ako se radi o slovu C, onda se riječ može odnositi na (c) ANCEL (lum), što znači pregrada, septum. U drugom slučaju stojiANGEL (us), andeo.

Međutim mi imamo više razloga da kombiniramo s drugom varijantom čitanja. Taj ulomak moramo dovoditi u vezu s prednjim iz dva razloga: prvo, zbog tehničke podudarnosti, a drugo, zbog zavisnosti samog teksta natpisa.

Povedemo li računa o tehničkoj strani, onda ustanovljujemo da prednji natpis i ovaj imaju istu širinu i debljinu, zatim isti karakter, veličinu, raspored i pravac kuka i onda isti otisak klesarske alatke na gornjoj horizontalnoj površini, što nije isto kod svih fragmenata i, napokon, isti karakter slova.

Ako uza sve to još i s druge strane pogledamo na tekstovnu stranu tih natpisa, onda je tekstovna veza potpuno logična. Na prvom je MICHA, a na drugom ANGEL. Nema sumnje da se druga čest natpisa odnosi na atribut sv. Mihovila, koji je archangelus, pa se tu radi o preostatku tog atributa, kojemu nedostaje prva i zadnja čest.

Dakle, svo izlaganje govori za apsolutnu podudarnost tih dvaju fragmenata, a to znači da su oni pripadali jednom te istom komadu grede, samo su ih odijelile nestale česti među njima, kako to potvrđuju frakture. Prema tomu povezan tekst natpisa bi glasio:

(ad honorem sancti) MICHA(elis arch) ANGEL(i)

U gornjem polju nalaze se tri kuke koje su položene slijeva nadesno, a prvoj je držak pri dnu oštećen. Po sredini drška teče žlijeb, koji prelazi u zavojnicu koja je slična prednjima (tab. IV, br. 4).

5. Ulomak grede dug 31.5, širok 20, a debeo 10 cm. Fraktura se nalazi na obje dužinske strane kao i na pretežnom dijelu dna, a na licu je oštećenje.

Donje natpisno polje široko je 8 cm, a površina mu je dotjerana. Na njemu su ostaci natpisa kojemu je prvo slovo oštećeno, ali se ipak raspoznaje da je to slovo P. Dva slova koja idu za njim potpuna su, dok je četvrto oštećeno, peto još više, a šestomu se sačuvao neznatan trag. Ipak iz preostatka izlazi jasan tekst:

PROME

Na slovima O, M i E raspoznaju se preostaci crvene boje. U gornjem polju nalazi se niz od šest kuka, koje su položene od desna na lijevo. Od krajnje lijeve kuke preostao je samo začetak drška, a na protivnoj je strani začetak drška krajnje kuke otpao frakturom. Žljebovi na dršcima idu po sredini drška, a zavojnice završavaju s većim krugom (tab. IV, br. 5).

U žljebovima kuka kao i u udubinama među njima nalaze se tragovi crvene boje. Ako sad povežemo prije istaknutu konstataciju da se takva boja nalazi i u udubljenjima slova, a to ne nalazimo na ostaloj površini, dolazimo

do zaključka da su sva udubljenja bila crveno bojadisana. Pitanje je da li na čitavoj gredi.

6. Ulomak grede sastavljen od dva komada, koji se spajaju po frakturi. Dug je 28,5, širok 19, a debeo 9,5 cm. Dno kao i jedan kraj su oštećeni frakturom. Na desnoj strani nalazi se vertikalna letva, koja je zatvarala gornje polje kao kod fragmenta br. 1. Ta letva je široka 7 cm, glatke površine i 5 mm plića od donjeg polja. Dva detalja pokazuju da ovo nije završni kraj kao kod fragmenta opisana pod br. 1, jer tu do obrubne letve postoje tragovi rupe i utora. Okrugla rupa vrćena svrdlom nalazila se pri kraju dna, te se vidi njeno dno s promjerom od 15 mm. To je znak da je u nju ulazio klin kojim se greda pri svom kraju pričvršćivala za kapitel. Na desnoj strani, na sredini oštećene površine, nalazi se mali preostatak utora, iz čega se može utvrditi samo širina utora koja je iznosila 2 cm. Tako se uz taj fragment nastavljala, oslanjanjem na kapitel, druga čest pregrade, najvjerojatnije tegurij.

Na donjem oštećenom polju nalaze se oštećena pismena, ali se ipak prepoznaju sva slova. Tekst glasi:

SCI CO = SANCTI CO (smae?).

U gornjem polju nalaze se preostaci od tri kuke istog oblika, koji smo dosada susretali. Prva je frakturom oštećena pri dnu drška, a drugoj se zavojnica oljuštila padom fragmenta. Kuke teku slijeva nadesno.

Na gornjoj horizontalnoj površini nalazi se provrćena rupa koja je 15 cm udaljena od kraja. Ta rupa je duboka 4, a promjer joj iznosi 2 cm (tab. IV, br. 6).

7. Ulomak grede s oštećenim krajevima i dnom. Dug je 21, širok 19, a debeo 9 cm.

U natpisnom polju su preostaci od četiri slova, od kojih se prvo i zadnje ne mogu odrediti. Nije jasno ni to da li preostatak drugog slova pripada slovu E ili F. Jasno je samo slovo D.

U gornjem polju su ostaci od četiri kuke, od kojih se prvaj sačuvao samo zametak drška, a svaka kuka je oštećena bilo pri dnu bilo kod zavojnice. Kuke idu od desna na lijevo i drukčije su od onih koje smo dosada susreli. Više su reljefne, imaju veće zavojnice, a žlijeb im ne teče blizu sredine, nego više pri unutrašnjem kraju (tab. V, br. 7).

8. Ulomak grede koji pripada gornjem dijelu. Dug je 13, širok 10, a debeo 7,5 cm. Frakture se nalaze na oba kraja i na dnu. Na sebi nosi preostatke dviju kuka kojima se sačuvao gornji dio sa zavojnicama, a jedna zavojnica je oštećena oljuštinom. Kuke imaju žlijeb i zavojnice im sličje prednjima pa stoga taj fragment i svrstavamo među fragmente s natpisima. Naime, nema nijednog drugog fragmenta grede bez natpisa koji ima takve kuke (tab. V, br. 8).

9. Ulomak grede sa završnim krajem. Dug je 22, širok 19, a debeo 9 cm. Na prednjem kraju je fraktura. Gornje polje mu zatvara koso položena letva, koja se od zametka k vrhu suzuje. Povrh te letve na kosoj površini strši rebro koje je široko 3,2 cm, a visoko 2,5 cm. Završna strana je koso zasječena i usred nje se nalazi rupa duboka 6 cm. Rupa je bila okrugla, ali je na jednom kraju raširena plosnatim oruđem. Koso na ovu rupu pada druga rupa koja je provrćena s lica, upravo sa dna, spomenute letve da se kroza nju nalije olovo u prije spomenutu rupu. Budući da se radi o završnom kraju

grede na kojem se nalazi rebro, preostaje nam da pomislimo kako je u to rebro sjedao utor tegurija.

U donjem polju nalazi se preostatak natpisa, zapravo dočetak neke riječi, koji glasi:

M U S

U gornjem polju, u kutu omeđenu s donjim poljem i s onom kosom letvom nalazi se donji dio drška jedne kuke koja duž sredine ima žlijeb (tab. V, br. 9).

10. Fragment grede koji je spojen od tri ulomka. Dug je 27, širok 22, a debeo 10,5 cm. Na krajevima je fraktura. Fragment je širi od dosadašnjih, a od njih se razlikuje u tome što mu gornje polje ne ide koso prema vrhu, nego je ono položeno vertikalno. Na gornjoj horizontalnoj površini ima koso uvrćenu rupu, koja je duboka 2 cm, a promjer joj iznosi 9 mm.

Na natpisnom polju nalaze se četiri slova, koja su, za razliku od dosadašnjih, najpravilnije urezana. Tu se čita:

U T I O N

U gornjem polju nalaze se četiri cijele i donji dio pete kuke, koje su položene od lijeva na desno. Kuke imaju žlijeb blizu sredine drška, a centar zavojnice ima rupu koja je načinjena tehnikom svrdla. (tab. V, br. 10).

11. Završni ulomak grede spojen po frakturi od dva dijela. Dug je 66, širok 21, a debeo 11 cm. U desnom kraju nalazi se rubna letva gornjeg polja, a stijena kraja nema originalne površine, nego je tu fraktura. Fraktura se nalazi i na početku grede.

U natpisnom polju je dočetak natpisa, ali slova ne idu do kraja; prethodno nisu bila raspoređena, pa je preteklo nešto polja. K tomu je pri izradi natpisa došlo do još jedne tehničke greške: jednom slovu nije načinjena zadnja hasta pa umjesto da bude R ostalo je P. Na početku teksta raspoznaje se kraj gornje haste, koja je morala pripadati slovu E. Tako se natpis čita:

ERIPPECEPI = (f i) ERI PRECEPI

U gornjem polju je niz kuka koje su položene od desna na lijevo. Deset ih je cijelih, a od jedanaeste (prve po redu) ostao je samo držak. Tip kuka je drukčiji od onih koje smo dosada susretali. Na njima ne teče žlijeb do centra zavojnice kao kod prednjih, nego ide samo po sredini, drška, i to na taj način da je pri dnu širi, a prema završetku se intenzivno suzuje i završava u šiljak. Zavojnice su oble, a neke od njih imaju završetak s izrazitim kuglicom. Pored nepravilnosti koje se očituju u tim završecima zavojnica nalazimo je i u obliku držaka tako da dršci kod prednjih kuka nisu izvedeni ukočeno, nego se malko savijaju i naginju, a one su što idu prema kraju grede uspravnije i tvrđe obrađene (tab. V, br. 11).

c) Ulomak grede s dekoriranim donjim poljem

12. Fragment spojen po frakturi od dva dijela. Dug je 29, širok 15,5, a debeo 10 cm. Na oba kraja je fraktura. Na licu je postradao od atmosferilija, a prije toga je na prednjem dijelu lica zadobio oljuštinu.

Donje polje, za razliku od dosadašnjih, mnogo je uže i širina mu iznosi 4,5 cm. Zbog jake istrošenosti površine jedva se raspoznaje da je polje bilo obrubljeno tankim okvirićem s gornje i donje strane. Između tih okvirića tekla je dvoprutasta dvopletna traka. Raspletna čvorišta pletenice imaju rupe koje su izrađene tehnikom svrdla.

U gornjem polju nalazi se niz od pet kuka, od kojih je samo ona u sredini cijela. Polje s kojeg se izdižu kuke nema glatku površinu, već je prilično hrpavo i u njemu se posvuda opažaju tragovi prvog dlijeta. Kuke imaju troprutaste drške, kojima su prutovi od dna do prijelaza u zavojnicu sve uži. Centar zavojnica na kukama ima istu rupu i izrađen je istom tehnikom kao i raspletna čvorišta pletenice u donjem polju. Kuke su položene od desna na lijevo (tab. VI, br. 12).

d) Ulomak grede posebne vrste

13. Ovaj ulomak vrijedan je posebnog osvrtu iz više razloga. Ulomak tipološki predstavlja kombinaciju elemenata koje smo susreli na dva prethodna tipa. Naime, od prvog tipa preuzeto je donje polje, koje je ovdje natpisno, a od drugog tretman gornjeg polja s troprutastim kukama i primjenu tehnike svrdla.

Vrlo je interesantna ploha njegova završetka. Ta strana ima originalnu kosu plohu posred koje teče utor. Površina je brižno ravnana, a utor teče gotovo po njenoj sredini i otvoren je s jednog kraja plohe u drugi, tako da je dug 25 cm. Pri dnu je širi (5 cm), a pri vrhu uži (3 cm). Upadna je različita plićina utora, koja je u zavisnosti o širini te je dublji gdje je širi i obratno: plići gdje je uži. Tako mu dubina pri dnu iznosi 13, a pri vrhu 5 mm. Činjenica je da je taj završetak ispao iz prve ruke, što dokazuje prilagođavanje završne kuke na licu toj kosini, a osim toga se i rubna letvica na licu podređuje spomenutoj kosini. Letvica ne zadržava istu razinu s donjim poljem, nego je od njega plića i podređuje se površini kuka. Budući da je spomenuta kosina upadno polegnuta, ne može se pretpostavljati da se ovdje radi o plohi koja se dodirivala tegurija. Naime, dodirne plohe tegurija i greda pravile su se ili vertikalno ili se od toga vrlo malo odstupalo, a nigdje nema slučaja da su teguriji ili grede imali tako upadnu kosinu. Stoga se ovdje radi o nečemu drugom, što u praksi ne susrećemo.

Položaj kose plohe okrenut je tako da se vidi kako je greda s tim krajem na nečemu sjedila. To potvrđuje i postojeći utor. Kosina traži odgovarajuću kosinu, a utor svoje rebro na drugom komadu. Sudeći po tomu kao i po razlici u širini i dubini utora i po rubnoj letvici, koja se pridržava profila gornjeg polja, ne možemo ništa drugo zaključiti nego da se radilo o gredi, koja je bila sastavljena od dva komada. To se izvelo na taj način da su njihovi sastavci bili koso odrezani (kao pri kalemljenju), a da se bolje drže načinjena im je veća kosina i osiguralo se to rebrom i utorom, koji su pri dnu širi a pri vrhu uži, da nastavak bolje naliježe, da čvrsto sjedi i tako uz put ne remeti liniju grede.

Koliko je meni poznato, nismo dosada sreli u starohrvatskim crkvama drukčije nastavljanje greda na pregradi na način da im sastavci nisu sjedili na čvrstom potpornju kao što je kapitel koji je nosila kolona. To bi bio prvi

slučaj da smo se susreli s drugim načinom nastavljanja grede bez posrednog objekta, tj. izravnim produženjem s drugim komadom spojenim sistemom, koji slični kalemljenju.

Tu treba istaći da se ulomak spojio od dva dijela, od kojih je jedan objavio Radić⁸⁴ s oznakom nalazišta kod sv. Martina, a drugi dio je pronađen na Mijovilovcu.

Tako spojen fragmenat dug je 35.5, a sačuvala mu se širina od 17.5 cm, pri dnu je debeo 10 cm, a pri vrhu 8.5 cm. Na prvom kraju je fraktura, a frakturom je otpalo i dno, tako da su slova na natpisnom polju ostala bez donjih dijelova.

Donje, natpisno polje jako odskače od gornjeg. Na njemu se nalaze ostaci od pet slova, koja je u notici o nalazu objavio Marun⁸⁵ kao TES°SO. Međutim se ni po čemu ne da odrediti da je prvi preostatak pripadao baš slovu T. Radi se o završetku gornje haste, koja može osim slovu T pripadati još i slovima: C, E, F, G, i S, Radić iznosi što je iz teksta jasno, naime ES SO.⁸⁶

U gornjem polju sačuvalao se niz od 6 kuka, od kojih je prva oštećena frakturom i ljuštenjem, a zadnja ljuštenjem od udarca. Kuke idu od lijeva na desno. Držak im je trokutast, a usred zavojnice nalazi se izvrćena rupa, po čemu su kuke identične s onima na prednjem ulomku (tab. VI, br. 13).

2. Srednji dijelovi pregrade

14. Čest kapitela na kojemu je preostao dio srednjeg i gornjeg polja. Preostatak je oštećen na licu. Visok je 15, širok 21, a debeo 6.5 cm.

Od srednjeg polja košare preostao je samo gornji dio na kojemu su na dva mjesta preostale dvostruke grivne, pa se pretpostavlja da se ispod njih nalazio svežanj od pruća. Krajnje pruće je iznad grivni prelazilo u lišće tako da se ono savija u strane prema vani. Tako spojen s lišćem drugog svežnja zadržava se luk koji je perforiran. Budući da su listovi račvanjem otvorili iznad grivni unutrašnji prostor, umetnuo se tu prućem oblikovani rombić. Na ulomku se nalaze tragovi od tri svežnja pruća.

Gornji i najviše postradali pojas košare nosi preostatak od dvije ugaone zavojnice, koje se sastaju u vertikalno tordiranom stupu, koji se nalazi na bridu, a upire se u sastavak listova nad spomenutim perforiranim lukom. Taj preostatak nalazi se na desnoj strani, a od lijevog pandana ostali su samo mali tragovi jedne zavojnice.

Kapitel je završavao profiliranim plitkim abakusom, koji je jako postradao pa mu se preostaci naziru na dva kraja kapitela (tab. VI, br. 14).

15. Oljuština kapitela visoka 11.5, široka 5, a debela 3 cm. Radi se o preostatku gornjeg dijela kapitela na kojemu je od srednjeg polja ostao luk koji sačinjava spoj listova. Listovi vjerojatno idu od snopa pruća sa srednjeg pojasa kapitela. Iznad tog luka na gornjem pojasu kapitela dižu se vertikalno tri listića koji su jedan s drugim spojeni, a srednji listić, za razliku od dva

⁸⁴ Radić, o. c. str. 47.

⁸⁵ Marun, Redovito tromjesečno izvješće, ed. cit. str. 126.

⁸⁶ Radić, l. c.

pobočna, ima u sredini štapić. Listovi završavaju šiljastim vrhom, a s bočnih strana je obrađena ploha do koje su bili dršci kaulikola koji su otpali.

Iznad tih listića nalazi se ostatak abakusa, po kojemu se vidi da abakus nije bio profiliran.

Položaj te oljuštine pripadao je sredini jednog od četiriju lica kapitela, kako se to daje usporediti s kapitelom iz Kapitula kod Knina, kojeg je re-produkciju iznio Radić⁸⁷ (tab. VI, br. 15).

16. Ulomak kolone koja predstavlja gornji dio. Visok je 16.5 cm. Promjer se ne može odrediti, jer je preostala samo čest plašta. Površina nije pravilno izrađena i po njoj se vidi da kolona nije bila idealno zaobljena. Preostatak pri vrhu nosi profilaciju od tri vrlo nepravilno obrađena i razdijeljena prstena, koji su od donjeg prema gornjem sve opsežniji. Iznad gornjeg prstena strši jedna čest, po čemu se može suditi da je ta čest pripadala kapitelu. To bi značilo da su kapiteli kolona bili izrađeni u jednom komadu, kako to često susrećemo (tab. VI, br. 16).

17. Ulomak kolone visok 19 cm. Fraktura se nalazi pri donjem i pri gornjem kraju. Preostatak je pri dnu širi, a pri vrhu uži tako da mu veći promjer iznosi 14, a manji 12.5 cm. Plašt je nepravilne obline, a površina je loše obrađena tako da nije zaglačana i po njoj se opažaju tragovi prvog dlijeta koji nisu uklonjeni zubačom, a zubača je tu posljednja upotrijebljena alatka (tab. VI, br. 17).

18. Ulomak kolone visok 25 cm. Jake frakture nalaze se na donjoj i gornjoj strani. Promjer iznosi 13.5 cm. Površina plašta je bolje obrađena, ali se kolona znatno udaljuje od idealnog oblika kao što je krug, što se najbolje vidi po presjeku koji je nepravilno eliptičast (tab. VI, br. 18).

19. Oljuština kolone visoka 10,5, široka 18, a debela 7.5 cm. Površina joj nije bila dotjerano klesana, kako dokazuju postojeći tragovi klesarske alatke. (tab. VI, br. 19).

20. Ulomak preupotrijebljena kamena koji je na jednom mjestu zaobljen pa izgleda da je ulomak pripadao koloni. Svugdje je fraktura, a samo na jednoj strani je ravna površina na kojoj se nalazi četverouglasta rupa, duboka 4.5 cm. Ulomak je dug 16.5, širok 14, a debeo 11.5 cm (tab. VI, br. 20).

3. Donji dijelovi pregrade

21. Plutej spojen od 6 ulomaka koji se spajaju po frakturama, a nedostajale česti su zamijenjene restauracijom. Visok je 11, širok 60, a debeo 13.8 cm. S obje bočne strane nalazi se po rebro dugo 72, široko 3.5, a od ravne plohe odskaače 2 cm. Lice je laganom profilacijom podijeljeno na dva dijela: na veliko polje i na letvu nad njim.

Veliko polje je sa sve četiri strane opasano okvirnom letvom. Donja se razlikuje od ostalih triju letava svojom uskoćom. Unutrašnjost polja je dekorirana kombiniranim mrežastim i uspravnim trakama od troprutastog pletera. U polju se nalaze tri horizontalna ili četiri vertikalna niza troprutastih koluta koji su među sobom vezani uzlovima. Kroz svaki kolut prolaze po dvije uspravne troprutaste trake koje se u središtima kruga okomito sijeku, a isti

takav susret tih traka ponavlja se u prostorima između koluta, pa je pleterna mreža jako gusta. Spomenuti trakovi lome se u pravom kutu i to redovito na rubovima dekorativnog polja, a nikada u samom polju. U stvari to su dva traka, koji počinju i svršavaju na istoj strani, jer im se počeci ili završeci jednako nalaze u uglu iste strane polja u koji se uvlače poput jezika.

Letva koja se nalazi pri vrhu pluteja odskaače od donjeg polja za 1 cm, a i njeno polje je uokvireno sa četiri rubne letvice. Letva je također dekorirana sa četiri troprutaste pleterne trake predstavljene u potpunoj organskoj cjelini da se početak ni svršetak traka ne raspoznaje. Lomljenje traka nije izvedeno jednako, tako da pri donjem kraju letve izgledaju valovito, a pri gornjem uglato. Oštriji kutovi lomljenja načinjeni su u sva četiri kuta letve. Rad je prilično rustičan. Postojanje rebra s obje strane pluteja pokazuje da su se s obje strane nalazili pilastri (slika br. 11).

22. Plutej vrlo sličan prednjemu. Sačuvao se samo gornji dio i još jedan fragment koji se s njim ne može spojiti po frakturi pa ga opisujemo posebno. Preostatak je visok 73 cm, a sačuvana je originalna širina koja iznosi 74 cm, dok je deo 15.5 cm. Plutej je u muzeju restauriran na osnovu dekorativnog elementa, koji je ukazao na logičnost pleternog organizma, koji je određio cjelovit oblik i dimenzije. S desne strane se na preostatku sačuvao dio rebra na osnovu kojeg se ono restauriralo na restauriranom dijelu, a po uzoru na rebro prednjeg pluteja. Na lijevoj strani nastala je fraktura prije položaja gdje bi imalo biti eventualno i drugo rebro, no zbog neizvjesnosti da li je ono tu opće postojalo, nismo ga rekonstruirali.

Lice je profilirano kao i kod prednjeg s razlikom što je ovdje letva šira 1 cm.

Dekorativni motivi velikog polja su u biti isti kao kod prednjeg ali su one dužinske trokutaste trake udvostručene i odstupaju više od čistog pravca zbog češćeg krivudanja. K tomu koluti su tu veći zato što je taj plutej širi. U horizontalnom nizu nalazi se isti broj koluta kao kod prednjeg, ali su ovdje zato koluti veći, a visina ista kao kod prednjeg nalazi se u vertikalnom nizu po jedan kolut manje. U letvi se nalazi motiv potpuno identičan onomu u prije opisanom pluteju. Isti motiv i ista rustična ruka kao i šupljikavost kamena pokazuju na isti izbor materijala i na istodoban postanak obaju pluteja (sl. br. 12).

23. Ulomak koji pripada prednjem pluteju. Dug je 21, širok 15, a deo 12,5 cm. Na njemu se nalazi uzao troprutasta pletera i preostaci od 5 troprutastih traka (tab. VII, br. 23).

24. Gornji dio pluteja kojemu su sačuvane dvije originalne strane, treća je priklesana, a na donjoj je fraktura. Spomenik je visok 49, širok 50,5, a deo 16,5 cm. Pripada otprilike četvrtini pluteja te predstavlja gornji lijevi dio. Taj komad je vidljivo služio sekundarnoj namjeni. Na lijevoj bočnoj plohi rebro je izbiveno dljetom jer je u drugoj namjeni to rebro smetalo. Na mjestu rebra načinjena je tada plitka i nepravilna udubina šira nego je bilo rebro. I na suprotnoj pandan-plohi vidi se naknadan rad u priklesavanju frakturirane površine koja je grubo poravnana i u njoj je naknadno načinjen plitak utor. Sva je prilika da je taj spomenik bio i dalje u istoj funkciji, naime da je ostao na pregradi, ali ne više kao plutej, nego kao pilastar što je moglo nastati zbog nekog rušenja ili naknadnog reduciranja pregrade. Na gornjoj

površini uz lijevi kraj nalazi se provrćena okrugla rupa za pričvršćavanja s drugim blokom, a s desne strane je pačetvrtasta rupa.

Lice je laganom profilacijom podijeljeno na dva dijela: na veliko polje i na letvu nad njim. Po kompoziciji motiva vidi se da je lice zadržalo dekoraciju pluteja koji je bio dekoriran sistemom arkada.

U velikom polju na kojem se sačuvala dužna i gornja okvirna letvica preostala je gornja čest arkade na kojoj su prikazani: luk, ptica, hasta križa, dvije virovite rozete i krin.

Ispod luka nalazi se gornja hasta križa, koja se pri vrhu raščlanjuje u tri šiljka čime križ završava. U polju križa, koje je obrubljeno štapićem kosih površina, nalazi se troprutasti dvoplet. Na njegovu završetku nastavljaju se šiljasti prutići, koji ulaze u polja triju spomenutih završnih šiljaka, s razlikom da u središnjem šiljku imamo prutić koji se u vrhu lomi. Od horizontalne haste križa nazire se samo začetak obrubnog gornjeg štapića ispod kojeg je fraktura.

Dvije virovite rozete stoje sa strane te haste križa. One izgledaju poput vitla, a razlika je među njima u tomu što im je različit oblik i pravac pera. Tako su ona na lijevoj rozeti šira i kraća a na desnoj uži i duži iako su obje rozete jednakog promjera. U prvoj rozeti pera se savijaju od desna na lijevo, a u drugoj obratno. U sredini rozeta nalazi se osovina u obliku dugmeta koje je oko sredine provrćeno rupicom.

Iznad ta tri detalja savija se luk arkade obrubljen štapićima koso položenih površina koji zatvaraju polje u kojemu se nalazi troprutasti dvoplet sa sačuvanim završnim zatvorom na počecima luka. Na desnoj strani uz arkadu postoje tragovi druge identične arkade, koja se nje doticala.

U gornjem lijevom uglu nalazi se ptica koja s raširenim nogama stoji na luku arkade, koje se također dotiče i kljunom. Na ptici su loše stilizirana krila i rep. Općenito je pravljena rustično i disproporcionalno. Upadan je dugi i široki rep, koji visi gotovo vertikalno.

S druge strane luka arkade, u razdjelnici između dviju arkada, nalazi se krin kojemu se sačuvalo lijevi i središnji list, dok je desni oštećen.

Letva je također uokvirena letvicama, a u njenom polju su uzlovi troprutastih pleternih traka. Ti uzlovi nisu dobro riješeni: nejednaka su oblika i veličine. Čak na jednom mjestu nije dobro riješen ni kontinuitet traka. Nelogičnost pleternog organizma i pomanjkanje smisla za rasplet i oblik čvorova otkriva nam nevješta majstora, koji se sam u izvedbi zapletavao (sl. br. 13).

25. Ulomak pluteja od dva dijela koji se spajaju po frakturi. Visok je 24.5, širok 26.5, a debeo 15 cm. Istog je tipa kao prednji plutej, ali se ne spaja s njim. Otučen je sa svih strana, a cijele površine ostale su samo na licu i na leđima.

Na licu su preostaci vertikalne letve i dvaju palminih listova s njenih strana. Vertikalna letva je sa strana obrubljena štapićima, a površina koju oni zatvaraju ispunjena je troprutastim dvopletom. Ta letva pripadala je donjoj hasti križa koji se nalazio ispod arkade. Postoji pri lijevom kraju jedva primjetljiv dio druge letve.

Sa strana te haste križa nalazi se po jedan palmin list sa savijenim i ostrim perjem. Na lijevoj strani preostao je završetak lista sa završnim vertikalnim perom, a sa svake strane okosnice lista preostala su po tri gornja pera. Na

drugom listu sačuvala se lateralna lijeva pera, njih ukupno pet, dok se od desnih sačuvala samo čest jednog pera (tab. VII, br. 25).

26. Prerađeni plutej spojen od sedam fragmenata po frakturama. Visok je 89, širok 42, a debeo 17 cm. Samo se gornja ploha djelomično sačuvala, a bočne su strane naknadno priklesane, dok je na dnu fraktura. Organizam dekoracije na licu pokazuje da je s obje strane tog spomenika dekoracija i dalje organski tekla, pa se radilo o velikom pluteju koji je reduciran da posluži preinaci na pregradi. Tom redukcijom spomenik je na priklesanoj lijevoj bočnoj strani dobio širok utor, koji počinje u razini letve i spušta se do dna. Utor je širok 8, a dubok 3 cm.

Lice je laganom profilacijom podijeljeno na veliko polje i na letvu. U velikom polju su preostaci dekoracije, po čemu se vidi da se kompozicija sastojala od velikih koluta u kojima su se nalazili različiti motivi. Izvan koluta su krinovi, virovite rozete i pleter. Čini se da je pri desnom kraju polje razdijeljeno pleternom trakom bar u gornjem dijelu, jer negdje oko sredine tu traku ne respektira virovita rozeta. Može se konstatirati da je od te tzv. razdijelnice ulijevo, u dekorativnom polju, bio osnovni motiv: sistem velikih troprutastih koluta, koji su se među sobom vezali organskim pleternim uzlovima na horizontalnim i vertikalnim stranama. To se jasno očituje po preostacima čvorova i koluta, od kojih je preostao tek zametak. Nedvojbena je činjenica da je nekoliko ulomaka koje niže opisujemo pripadalo baš ovoj strani koja je redukcijom otpala. Restauracijom spomenika oni bi se dali dovesti u cjelinu s tim preostatkom, ali mi to nismo smjeli realizirati jer se više ne bi vidio momenat redukcije, koji ima svoju arheološku riječ, pa smo se potrudili da to prikazemo crtežom (tab. XVII).

Na licu su preostala dva velika troprutasta koluta, čest trećega i uzao uz donji kolut, koji ukazuje na logično postojanje četvrtog velikog koluta. Promjer velikih koluta iznosi 30 cm. Na reduciranom preostatku dva koluta su u međusobnom odnosu vertikalno položena i spojena uzlom.

Gornji kolut nije povezan logičnim uzlom uz letvu, nego se jedva trak uzla izdužio iz koluta. Koluti su, dakako, povezani s uzlovima i u horizontalnom rasporedu. Unutar koluta nalazi se križ načinjen od četiri krina, koji počinju iz središta kruga i raspoređuju se na četiri strane prema obodu. Krinovi su jednakog tipa i iste obrade. Pri središtu koje u centru ima rupicu krinovi su vitki, šire se i raščlanjuju u dvije zavojnice koje se spajaju prema unutra, a između njih je utisnut profilirani šiljasti list. Zavojnice imaju žljebić. Horizontalni desni krin oštećen je frakturom.

Donji kolut identičan je s gornjim, samo što je više oštećen. U njemu je pak sasvim drugi motiv. Tu je ptica oštećene glave. Pokret joj je naglašen velikim raskoračajem nogu, koje se prstima dodiruju koluta. Savinut rep izrezuckan je prutićima, a od njega odijeljeno istaknuto krilo ima paralelne obrubne žljebiće. Iz kljuna ptice viri nekakav predmet, koji se pri dnu savija, ali dosad nije jasno što taj predmet na sličnim primjercima predstavlja. Meni se čini da se tom slučaju može raditi o crvu, kojega ptica jede. Kako je u kolutu iznad ptice ostalo mnogo prostora iz horror vacui umetnut je tu nelogičan motiv, krin koji je inače obilno predstavljen na tom pluteju. Taj krin pada okomito na krilo ptice kako bi s njim bila ispunjena sredina praznog prostora. Krin je zdepast, kržljastih zavojnica koje nisu proporcio-

nalne s trupom i šiljastim umetkom među njima, koji je urešen rubnim žljebićem.

U prostoru između dva gornja koluta nalazi se krin drugog tipa. On ima usku horizontalnu podnicu, koja se dodiruje oboda obadvaju koluta. Iznad nje se odmah savijaju dva lista, koja u početku imaju zajedničku okosnicu, a zatim se ona siječe grivnom i okosnice se nastavljaju u svakom listu. Listovi se završavaju šiljkom koji se dodiruje obodnice koluta. U njihovu račvalištu nalazi se šiljast umetak s obrubnim žljebićem. On je položen vertikalno i šiljkom se dodiruje letve.

U prostoru između četiri koluta nalazi se najveći od dosadašnjih krinova, koji je znatno oštećen. Pripada istom tipu kao i ona četiri krina u gornjem kolutu, ali mu listovi imaju dva žljebića, a zavojnice su izrazitije. Šiljasti umetak iznad račvališta više strši i jače je profiliran.

Sa suprotne strane u odgovarajućem položaju nalazi se virovita rozeta kojoj promjer iznosi 15 cm. Njeno središte je označeno krugom zaobljenim poput dugmeta usred kojeg je rupica. Na desnoj strani rozeta je odsječena. Njena pera poput žlica vitla usmjerena su pokretom od desna na lijevo.

Iznad rozete, između nje i uzla donjeg koluta, ostao je oštećen i nejasan preostatak dekoracije, a ispod uzla nastavlja se troprutasta vertikalna traka.

Na dnu preostatka nalazi se uzao donjeg koluta koji izvodi troprutastu pleternu traku u horizontalnom pravcu u oba smjera.

Letva je bila omeđena rubnim letvicama od kojih su ostale samo dvije horizontalne, dok su obje vertikalne nestale priklesavanjem. Unutar polja letve nalazi se trotračni, troprutasti pleterni splet, od kojeg se u jednoj traci prepoznaje savijanje u obliku nepravilna kruga (sl. br. 14).

27. Ulomak koji je nesumnjivo pripadao prednjem pluteju. Dug je 43, visok 46, a debeo 15.5 cm. Ulomak je spojen sa tri komada po frakturama. Na jednoj strani je originalna površina i ta je pripadala dnu, a na svim je drugim stranama fraktura.

Na licu su ostaci četiriju velikih troprutastih koluta, od kojih se tri krajna jedva naziru, dok su od srednjeg sačuvane tri četvrtine. Od njega su se sačuvala dva uzla, a na položaju trećeg i četvrtog je oljuština. Desnom kolutu nazire se tek početak, jer je fraktura do uzla, a od lijevoga se sačuvala čest ispod spomenute oljuštine. Četvrtom i gornjem kolutu nazire se erodiran trag iznad ruže.

U srednjem kolutu nalazi se ptica tretirana na sličan način kao na prednjem spomeniku, samo je razlika u tretiranju krila, od kojih se jedno spušta niz nogu, a drugo se na kraju savija u zavojnicu okrenutu prema gore. Vjerojatno je i tu na krilima bio onaj krin, ali mu nema traga jer je položaj na kojemu bi se imao nalaziti otpao frakturom.

Interesantan je rasplet traka koje izlaze iz donjeg uzla ispod srednjeg koluta. Onaj koji ide udesno prepleten je troprutom, a onaj se trak koji ide ulijevo tek začeo žlijebiti u troprut, ali se od toga odustalo. To nam govori da se tu radi o dnu pluteja i da se zbog toga nije pridavala pažnja obradi jer je taj dio ulazio u utor postolja pregrade.

U prostoru između srednjeg i desnog koluta nalazi se motiv dvostruke kuke u obliku okrenuta slova S, a između srednjeg i lijevog koluta preostao je trag slična motiva.

U najgornjem dijelu preostatka nalazi se polovina višelatične ruže, koja je načinjena na odskočenom konkavnom krugu. Ruža se nalazi pri priklesanom kraju i zato je na toj strani postradala. Sačuvano joj je središte u obliku dugmeta. Cvijet se sastojao od deset latica, od kojih je preostalo pet. Laticice su ukrašene obrubnim žljebićima, a rastavljaju se pri vrhovima koji završavaju šiljkom (tab. VII, br. 27).

28. Ulomak pluteja iste pripadnosti. Na svim stranama je fraktura. Ulomak je dug 16, širok 14.5, a debeo 16.5 cm. Na licu mu je ostatak velikog troprutastog koluta i jednog uzla. Kolut je u unutrašnjosti bio dekoriran križem, koji je bio sastavljen od četiri krina. Takav motiv smo već sreli kod najvećeg preostatka tog pluteja. Od svega je tu preostao jedan cijeli krin indentična oblika kao kod već spomenutog, te neznatni začeci drugog i trećeg krina (tab. VII, br. 28).

29. Ulomak pluteja koji je visok 24, širok 11, a debeo 15 cm. Na jednoj strani nalazi se rebro široko 5.5, debelo 1.5 cm, a na svim drugim stranama je fraktura.

Na licu se nalaze ostaci pletera uz rubnu letvu. To su zapravo dvije troprutaste pletenice koje su jedna od druge rastavljene, iako su usmjerene u istom pravcu. Gornjoj pletenici vanjski prut prelazi u završnu plohu koja na dnu završava račvasto i još je tu uz rub dekorirana žljebićem. Takav završetak neobičan je i nije logičan. Ispod njega nastavlja se nespretno izrađeni zaglavak druge pletenice (tab. VII, br. 29).

30. Ulomak pluteja koji ne može pripadati gornjemu jer je tanji. Visok je 15, širok 24, a debeo 12.5 cm. Samo na jednoj strani sačuvala se originalna ploha na kojoj je preostala čest rebra široka 4, a debela 1.5 cm.

Na licu se nalazi ostatak gornje letve u kojoj se nalazi čest troprutasta pletera.

U donjem polju nalaze se česti dviju obrubnih letvica koje su zatvarale dekoraciju. Od dekoracije se sačuvao samo malen dio velikog troprutastog koluta. Iz tog koluta se izdvojila jedna kuka prema vani, i to prema uglu polja, što je nastalo iz straha od praznine (tab. VII, br. 30).

31. Ulomak, vjerojatno, pluteja. Dug je 38, širok 21, a debeo 13 cm. Ulomak nosi znakove preradivanja pa mu je redukcijom jedna strana priklesana i tom prilikom je postradala dekoracija. Ostala je samo čest jedne originalne strane, a na ostalima je fraktura. Na toj originalnoj strani nalazi se pačetvrtasta rupa, koja bi sličila ostatku utora, no ne može se tačno utvrditi da li je iskopana naknadno i da li je onda to uopće bio utor.

Na licu je preostala obrubna letvica do originalne strane, ali je polje ispunjeno troprutastim trakama u pravcima i u krivuljama. Raspoznaje se da se radilo o kombinaciji većih troprutastih koluta i troprutastih traka, koji se međusobno isprepleću. Sa strane koluta nalazili su se uzlovi. Samo pri svršetku, a to znači pri vertikalnim stranama, nisu bili čitavi koluti, nego polovični i njihovi su se krajevi lomili tako da je tu nastao peretz-motiv (tab. VIII, br. 31).

32. Ulomak pluteja na kojem se sačuvala samo jedna originalna strana. Visok je 19, širok 19, a debeo 13 cm. Na originalnoj strani sačuvao se dio rebra sa završetkom.

Na licu se do originalne strane nalazi oštećena okvirna letvica, a u polju je troprutasti pletar na kojem se nazire peretz-motiv (tab. VIII, br. 32).

33. Oljuština pluteja kojoj se originalna površina sačuvala samo na jednoj strani. Visoka je 9, široka 16.5, a debela 5 cm. Na preostatku originalne strane nalazi se mala čest rebra po kojoj se vidi da je rebro bilo visoko 1 cm.

Na licu, a uz preostatak originalne strane, nalazi se okvirna letvica. U dekorativnom polju je ostatak troprutastih pleternih krivulja, a po njihovu obliku se raspoznaje da je polje bilo ukrašeno peretz-motivima (tab. VIII, br. 33).

34. Ulomčić s ostatkom rebra. Visok je 7, širok 7, a ostatak debljine mu iznosi 7.5 cm. Samo na jednoj strani je originalna površina, a s drugih strana je fraktura. Na toj strani nalazi se rebro visoko 2.5 cm.

Na licu se nalazi ostatak troprutastog pletera, koji je presječen s grivnom (tab. VIII, br. 34).

35. Oljuština pluteja duga 9.5, široka 6, a debela 5 cm. Na licu se opaža zametak palmete, i to dva donja kraka, i vrlo mala čest prvog lijevog lista na kojem je prestao rubni žljebić (tab. VIII, br. 35).

36. Pilastar spojen od 28 komada koji se spajaju po frakturama. Visok je 120, širok 27, a debeo 15.5 cm. Pilastar je postradao od požara, ali je prije toga bio razlupan, što dokazuju ogarine na licu i po frakturama. Pronađen je u uglu prostorije pred narteksom, dakle bio je već uklonjen sa svog funkcionalnog položaja.

Na pilastru se nalazi zasječeno dno koje je ulazilo u odgovarajuću rupu na ležištu pregrade. Dio koji je ulazio u rupu grubo je klesan i visinom pokazuje da je rupa bila duboka 15 cm. Na crhu se opaža ostatak koji je zaobljen, što znači da su pilastar i kolona bili u jedinstvenom bloku, a nije isključeno da je kapitel sačinjavao s njima istu cjelinu, jer smo se već susreli s jednim kapitelom koji govori da je bio srašten s kolonom. S desne strane pilastra nalazi se prilično plitak, ali zato širok utor. Utor je pri vrhu zatvoren, kako je bio i pri dnu, samo što je okvir koji ga je tu zatvarao otpao frakturom. Utor je dug 92, širok 8, a dubok 1.2 cm.

Na licu je dekorativno polje koje je s tri strane ukvireno letvicom, a na donjoj strani ta letvica ne postoji, nego se dekoracija dodirivala postolja. U dekorativnom polju je pletar u osnovi mrežastog tipa sastavljen od troprutastih čvorišta, kojih ima četiri, a ti su povezani sa dvije troprutaste trake, koje prelaze iz jednog u drugi kraj, te se u sredini čvorišta sijeku, tako da se njihova krivulja približava obliku broja 8 (sl. br. 15).

37. Ulomak dekorirane ploče koji je sekundarnom upotrebom priklesan. Visok je 33, širok 18, a debeo 13 cm. Ima isti dekorativni motiv kao prednji, a potpuno mu je sličan ulomak koji je objavio Radić pod oznakom nalaza kod Sv. Martina⁸⁸ (tab. IX, br. 37).

38. Gornji dio pilastra sa sačuvanim preostatkom kolone. Ima sačuvane originalne plohe na gornjoj i na desnoj strani, a na preostale dvije je fraktura. Preostatak je visok 32, širok 25, a debeo 15 cm. Pilastar je imao sraštenu kolonu, od koje se sačuvao zametak visok 6 cm. Kolona je na tom dijelu bila nepravilna i udaljila se od pravilnog kruga. Tako joj promjer mjeren s jedne strane iznosi 18, a s druge 16 cm. Na gornjoj površini pri kraju nalazi se okrugla rupa koja je duboka 3 cm. Ta rupa je služila za gvozdenu kuku

kojom se pilastar spajao s plutejom. Na toj je strani moralo postojati rebro koje je otpalo frakturom. Na protivnoj strani je glatka površina pa se po tomu, kao i po preostaku kolone koji se do te strane nalazi, utvrđuje da je to bio lijevi pilastar uz prolaz kroz septum.

Na licu su preostale dvije okvirne letvice, a u polju je pleterna dekoracija s peretz-motivima uz obje vertikalne strane (tab. IX, br. 38).

39. Ulomak pilastra koji je sekundarno napravljen. Na njemu su preostale dvije originalne plohe, a na drugim mjestima je priklesan ili se pak nalaze frakture. Ulomak je visok 25, širok 24, a deo 10 cm. Leđa su mu grubo klesana. Tu se radilo o preuzetoj dekorativnoj ploči od koje je načinjen pilastar pri čemu je postradao dekor. Pri dnu je sekundarno načinjen vrat koji je ulazio u odgovarajuću rupu na postolju. Tom prigodom se zasjekla ploča s dvije strane, tako da je dio dekoracije ostao na vratu i s njim ulazio u rupu. Inače je na dnu ostala obrubna letvica kojom je prvotna ploča bila obrubljena.

Na licu se s jedne strane također sačuvala obrubna letvica, a u unutrašnjosti je pleterna dekoracija s peretz-motivom (tab. IX, br. 39).

40. Ulomak pilastra slična postanka kao prednji. Visok je 23, širok 32, a deo 17.5 cm. Sekundarnim radom mu je priklesano dno i načinjen vrat na štetu zatečene dekoracije. Na jednoj strani ima originalnu plohu, i tu je utor kojemu se vidi kraj, pa prema tomu prvotno dno nije bilo daleko od sadašnjeg. Ulomak ima utor također i na drugoj strani. Neobična je pojava što na njemu postoji i treći utor koji se nalazi na leđima. Iz toga izlazi da je u sekundarnoj upotrebi pilastar bio negdje po sredini pregrade, jer ima s obje strane utor, kao i to da je okomito na njegova leđa ulazila neka treća ploča u prostoru svetišta. Mora da se radilo o nekom ograđenom prostoru u samom svetištu.

Na licu se nalaze obje vertikalne rubne letve, samo što je desna postradala frakturom. Unutar dekorativnog polja nalazi se troprutasti pletter s peretz-motivima niz obje rubne strane. Njih je vezao niz centralnih vertikalno položenih većih krugova, od kojih se nalaze česti dvaju od njih s preostalim uzlom u sredini polja (tab. IX, br. 40).

41. Ulomak pilastra identične funkcije kao prednji. Originalne plohe nalaze se na dvije dužne strane, a na obje horizontalne strane je fraktura. Visok je 22, širok 32.5, a deo 16 cm. Na frakturi se nalaze tragovi maltera, po čemu se vidi da je kao odbačeni ulomak poslužio za neko zidanje. I taj ulomak ima tri utora na istim položajima i istih je dimenzija kao prednji ulomak.

Na licu se sačuvala čest samo jedne rubne letve. U dekorativnom polju nalazi se pleterna dekoracija slična, ali ne identična motiva kao kod prednjeg ulomka. Unutra su bili upisani veliki koluti koji vežu peretz-motive uz vertikalne rubove, samo ti veliki koluti nemaju uzlova u čvorištima. Inače taj

⁸⁷ Radić, Hrvatsko-bizantinske nadstupnine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika u Kninu. Starohrvatska prosvjeta, I. Knin 1895, str. 206.

⁸⁸ Radić, Župna crkva str. 46. i sl. 5.

primjerak ima najplastičniji pleter. Time se i varijacijom motiva razlikuje od prednjeg, pa se tu radi o drugom pilastru identične funkcije (tab. IX, br. 41).

42. Ulomak pilastra koji je visok 9, širok 9, a preostatak debljine mu iznosi 8 cm. S leđa i na jednoj strani je fraktura, dok je s druge strane naknadno priklesan. Na gornjoj površini nalazi se rupa preko koje je prošla fraktura. Rupa je duboka 4 cm, a njen promjer na vrhu iznosio je 3.5 cm. Po tomu se vidi da se radilo o pilastru.

Na licu se nalazi gornja obrubna letvica dekorativnog polja ispod koje je preostatak troprutaste pleterne trake (tab. X, br. 42).

4. Ulomci neustanovljene funkcionalne pripadnosti

43. Ulomak s preostatkom pletera od porozna vapnenca. Dug je 30, širok 14, a preostatak debljine mu iznosi 10 cm. Samo na jednoj strani sačuvala se originalna ploha, dok je svugdje drugo fraktura. Na leđima je preostatak dvaju zasjeka koji su jedan na drugoga okomiti.

Lice je dobrim dijelom oljušteno, a na njemu se sačuvao preostatak okvirne letvice i do njega preostaci troprutastih pleternih traka mrežastog spleta (tab. X, br. 43).

44. Ulomak s pleternom plastikom. Dug je 14.5, širok 11, a ostatak debljine mu iznosi 11.5 cm. Na jednoj strani je originalna ploha, a fraktura je na svima ostalima.

Na licu se nalazi rubna letvica, a u dekorativnom polju su troprutaste pleterne trake mrežastog spleta (tab. X, br. 44).

45. Ulomak sličan prednjemu. Dug je 10, širok 8, a ostatak debljine mu iznosi 10.5 cm. Samo se na jednoj strani sačuvala originalna površina, i tu je do leđa rupa preko koje je nastala fraktura.

Na licu se sačuvala rubna letvica i čest troprutaste pleterne krivulje do nje (tab. X, br. 45).

46. Ulomčić s preostatkom pleterne dekoracije. Samo na jednoj strani opaža se čest originalne plohe, a na svim drugima je fraktura. To je zapravo oljuština duga 10, široka 7.5, a debela 5.5 cm.

Na licu se prepoznavaju ostaci postradale letve, a do njih je čest troprutaste pleterne krivulje (tab. X, br. 46).

47. Ulomak sa zasjekom (ili utorom?). Visok je 18, širok 12.5, a ostatak debljine mu iznosi 8 cm. Originalna površina nalazi se samo na jednoj strani, a na drugima je fraktura. Na toj strani je udubina kojoj se s otpalih leđa ne može znati da li je pripadala zasjeku ili utoru.

Na licu se uz tu originalnu stranu nalazi rubna letva, a u dekorativnom polju motiv čaškastog cvijeta s malom zavojnicom na uglu završetka (tab. X, br. 47).

48. Ulomak imposta? Na njemu su preostaci dviju originalnih strana, a drugdje je fraktura. Visok je 8.5, dug 11.5, a širok 11.5 cm. Na obje sačuvane strane nalazi se trostepenasta profilacija. Na jednoj strani je glatko polje ispod profilacije, a na drugoj se nalazi ostatak dekoracije od koje se vide vršci triju listova i jedan deltoidan umetak između dva krajnja lista. Ispod listova nalaze se ostaci rupe koju je presjekla fraktura (tab. X, br. 48).

E. PRAGOVI NADVRATNICI

49. Prag spojen od tri fragmenta. Ima sve originalne plohe samo mu je jedna krajna oštećena. Dug je 78, širok 17, a debeo 17 cm. Sve su mu plohe klesanjem dotjerane, osim one na leđima.

Na licu je dekorativna površina ispunjena dvotrakastom troprutastom pletenicom (tab. X, br. 49).

50. Ulomak sličan prvome. Pronađen je kao priklad uz ognjište u kuci Stipe Kokića i nema nijednog živog kraja jer je na obje strane fraktura. Uži je od prednjega, a također ima uže i dekorativno polje. Dug je 40, širok 14, a debeo 15 cm. Dvije dodirne strane nisu obrađene, jer su stajale uza zid. Na jednom kraju je ukopan žlijeb, koji je izdubao nalaznik zbog zadržavanja ražnja.

Na licu je isti dekorativni motiv kao kod prednjeg (tab. XI, br. 50).

5. Ulomci menza

51. Ulomak menze kojemu se sačuvala originalna čest jedne strane. Dug je 28, širok 24, a debeo 10 cm. Rubni okvir sačuvan uz tu originalnu stranu, širok je 7, a odskače od unutrašnje površine ploče 1.5 cm (Tab. XI, br. 51).

52. Ulomak druge menze na kojemu je fraktura sa svih strana, a na jednoj je naknadno priklesan. Dug je 26, širok 19, a debeo 6 cm. Uz jedan kraj se nalazi rubni okvir koji nema vanjskog živog kraja. Budući da je tu fraktura, preostatak mu širine iznosi 9 cm. Okvir odskače od unutrašnjeg polja 13 mm (tab. XI, br. 52).

6. Ulomci transena

53. Veći ulomak transene koji je dug 11,5, širok 11,5, a debeo 5.5 cm. Na njemu je preostao kružni oblik i uspravna spojenica koja veže krug s drugim krugom, a ta se krivulja tek nazire (tab. X, br. 53).

54. Ulomčić druge transene koji je dug 10, širok 7, a debeo 5.2 cm. Na njemu je preostala čest kruga koji se dodiruje s uspravnim dijelom (tab. XI, br. 54).

7. Ostali dijelovi

55. Valjkastokoničasti kamen profiliran na taj način da mu po sredini teče dubok žlijeb koji dijeli kamen na dva nejednaka dijela. Na jednom mu kraju promjer iznosi 12, a na drugom 17 cm. Visok je 14 cm. Dosta je oštećen po površini, a na široj strani je fraktura. Tu se radi o preostatku koji je visio u jednoj apsidi blizu ključnog kamena na svodu. Identični primjerci nalaze se in situ u crkvi sv. Trojice u Poljudu kod Splita, a dosad nije utvrđeno kojoj su svrsi služili (tab. XI, br. 55).

56. Dekorirani ulomak koji samo na licu ima originalnu površinu. Na svim ostalim dijelovima je fraktura. Dug je 11, širok 7, a debeo 8 cm.

Pri jednom uglu na licu nalazi se malen preostatak pletera koji dodiruje grivna, a iznad grivne su ostaci lišća (tab. XI, br. 56).

57. Ulomak ležišta septuma koji je načinjen od rimskog spomenika na kojemu je preostalo profilirano lice. Na oba kraja je fraktura. Dug je 39, visok 17, a širok 25 cm. Po sredini gornje površine teče utor koji je dubok 5, a širok 10 cm (tab. XI, br. 57).

58. Ulomak donjeg dijela kamenice. Visok je 15, širok 22, a debeo 9 cm. Vanjska i unutarnja strana idu koso prema dnu, tako da na vanjskoj strani kosinu zaustavlja obrubni vijenac dna koji je visok 5 cm. Kamenica je iznutra dobro izglaçana, dok joj je vanjska površina veoma hrapava (tab. XI, br. 58).

59. Priteg načinjen od rimske opeke. Ima oblik nepravilna kruga i rupu u sredini. Promjer se kreće oko 8 cm, a debeo je 3.5 cm (tab. XI, br. 59).

60. Priteg, ali nepravilnijeg oblika i veći od opisanog. Dug je 10.5, širok 10, a debeo 3.5 cm (tab. XI, br. 60).

— — —

Na početku smo istakli problematičnost porijekla arhitektonskih dijelova s obzirom na oznaku nalazišta. Opravdanost u sumnju potvrdio je svakako ulomak opisan pod br. 13, kojeg je čest objavio Radić u vezi s nalazištem kod crkve sv. Martina, a druga se čest pronašla na Mijovilovcu i po frakturi spojila s prvom.

Pored toga mi opažamo da i drugi fragmenti s takvom oznakom porijekla po identičnim motivima, tehnici izradbe i po materijalu očituju apsolutnu sličnost s nekim dijelovima koji su pronađeni za iskapanja na Mijovilovcu. Tako za usporedbu ovdje iznosimo tablu XII, na kojoj su prikazani spomenici objavljeni pod Sv. Martinom, a na kojoj se vidi kako je ulomak pod br. 1 sličan po motivu i tehnici ulomku pod br. 12 na tabli VI. Jedina je razlika što je tu dvoprutasta umjesto troprutaste pletenice. U svemu je identičan naš ulomak br. 25 na tabli VII s ulomkom br. 2 na tabli XII. To isto vrijedi i za ulomak br. 37 na tabli IX u usporedbi s ulomkom br. 3 na tabli XII. To sve više uvjerava u tradiciju koja tvrdi da se na Mijovilovcu pronalazilo predmeta i da su ti svršili u Kninski muzej, a kako vidjesmo i objelodanili se isključivo pod oznakom nalazišta kod Sv. Martina. Mi bismo za iznesene ulomke to apodiktički mogli tvrditi kad bi se oni po frakturi dali spojiti, kad bi to bio slučaj kao što je bio s ulomkom opisanim pod br. 13. Ali i bez toga još uvijek lebdi dvoumica s prevagom na dojam da su bar neki spomenici objavljeni pod Sv. Martinom zaista s Mijovilovea. Eventualni izlaz može biti samo u okolnosti da sličnost pripada koncepciji istog vremena, ako ne i istoj ruci koja se kod spomenika s oba lokaliteta zaista i opaža.

3. Goričina

Oko 300 m jugoistočno od crkve sv. Martina nalazi se blaga glavica koja se zove Goričina. Na njenom jugoistočnom pristranku zasadenom vinogradima nailazili su vlasnici pri krčenju na grobove, kojom prigodom su nailazili i na priloge, no ni jednoga nisu sačuvali. To je dalo povoda da g. 1946, za vrijeme konzervacije crkve na Mijovilovcu, izvedem pokusno iskapanje, o čemu smo

objavili bilješku.⁸⁹ Tada su se udarili profili od vinograda prema tjemenu glavice. Profili su bili plitki, jer se u maloj dubini nailazilo na liticu, koja inače izlazi i na površinu glavice. Na dva mjesta se litica na krševitoj površini nalazila nešto dublje, pa su te dvije oaze bile iskorištene za starohrvatsku nekropolu. Površina glavice nije do kraja ispitana. U većoj oazi pronašlo se dvadeset, a u manjoj dvanaest starohrvatskih grobova. Dubina od površine do pokrivnih ploča bila je pretežno od 20 do 35 cm, a odstupanja od tog prosjeka bilo je na dublje (do 56 cm) i na pliće (do 13 cm). Karakteristično je da su u 28 grobova dna bila popločana tankim pločama, a samo u četiri groba dno je sačinjavala prosta zemlja. Većina ploča prelazi unutrašnjost groba i seže pod obložnice. Popločavanje je uslijedilo jer su ploče bile na domaku te ih još danas seljaci iz udaljenih sela upotrebljavaju za krovove. Obložne stijene većinom su od neoblikovana kamenja: neki grobovi su obloženi samo pločama, a više njih ima pomiješano kamenje s pločama. Neki grobovi obloženi krupnijim kamenjem zidani su malterom, a većina grobova je obložena u suho. Grobovi su bili pokriveni pločama, ali na različit način. Tako je većina grobova bila pokrivena sa dvije ili više ploča; tri groba bila su pokrivena samo s jednom pločom koja je zastrla cijelu raku. Dva groba imala su pokrov od ploča složenih poput krova na dvije vode, a njihova čela bila su zatvorena također pločama, no one nisu bile oblikovane u vidu istokračnog trokuta, nego su se otvori začepili pločama kakve su bile na dohvat.

Grobni nalazi. Nekropola na Goričini iznijela je na javu prilično gust i raznolik nalaz predmeta, a mogu se očekivati i dalji nalazi kad se ispita čitava površina glavice i njeni južni pristranci, koji su pod kulturom vinograda.

Grob 1.

a) Par brončanih prostih karičica od kojih je jedna prilično deformirana i istančana zbog oksidacije. Promjer im je oko 24 mm (tab. XIII, sl. 1 i 2).

b) Deformirani brončani prsten iznutra ravan, a izvana zaobljen. Do deformacije je došlo zbog popuštanja zakovice na jednom kraju pa se kraj prstena s rupom za zakovicu podvukao prema unutrašnjosti prstena. Promjer prstena u tom stanju iznosi oko 19 mm (tab. XVI, sl. 28).

Grob 3.

Par srebrenih naušnica koje su jako deformirane, a jedna je i znatno oštećena. Promjer im se kretao oko 35 mm. Na dnu im je veća šuplja jagoda jajolika oblika, u koje s jedne strane ulazi jedan kraj karike, a s druge strane nalazi se uška koja je primala kuke drugoga kraja karike. Sastavak jagode s karikom i uškom ukrašen je filigranskim vjenčićem, a preko sredine, gdje se dvije polutke jagode spajaju, nalazi se filigranska žica (tab. XV, br. 18 i 19).

Grob 6.

Dva masivnija brončana prstena koja su iznutra ravna, a izvana zaobljena. Većem prstenu promjer iznosi 22, a manjem 20 mm. Oba prstena su lijevana i nisu jednako široka tako da površina osobito manjega pokazuje znatne diferencije u širini (tab. XVI, br. 31 i 32).

⁸⁹ Gunjača, Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas. Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 2. Zagreb 1952, str. 223.

Grob 7.

Dječji grob u kojemu su nađene dvije proste brončane karičice. Obje su pri sastavcima rastavljene i jajolika su oblika. Većoj karičici duža os iznosi 22 mm kao i manjoj, dok kraća os veće iznosi 20, a manje 17 mm (tab. XIII, br. 3 i 4).

Grob 10.

Brončana kopča iz periode seobe naroda koje se krajevi s koso zasječenim površinama sastaju po sredini osi. Oko osi vrti se široka kuka jezičca, koje je kraj zavrtačen prema unutrašnjosti. Jezičac ima jaku glavu na vrhu obrubljenu zasjekom, a trup mu završava kljunastim dočetakom koji se savija preko zaobljene površine oboda (tab. XVI, br. 24).

Grob 12.

Par jednojagodnih naušnica kojima su karike od bronce, a jagode posrebrene. Deformirane su, a jagode su i oštećene. Promjer im iznosi oko 35 mm. Jagode su šuplje, jajolika oblika i spojene su od dvije polutke. Krajevi jagoda u koje ulazi karika izrađeni su filigranskom žicom. Filigranska žica nalazi se također i po sredini jagoda, na mjestu gdje su spojene polutke. Na površini polutaka poredana su po tri luka od filigranske žice s otvorom prema sredini jagode, ali tako da su otvori filigranskih lukova na polutkama raspoređeni izmjenično (tab. XV, br. 20 i 21).

Grob 13.

Brončana jednojagodna naušnica kojoj je karika jako deformirana. Jajolika šuplja jagoda sastavljena je od dviju polutki koje na sastavku imaju filigransku žicu. Krajevi jagode u koje ulazi karika imaju filigranske vjenčice (tab. XIV, br. 12).

Grob 14.

a) Par srebrenih jednojagodnih naušnica, od kojih je jedna jako oštećena. Druga neoštećena naušnica malo je deformirana, a promjer joj se kreće oko 32 mm.

Jagode su jajolika oblika načinjene od šupljih polutki, koje su pri spoju snabdjevene filigranskom žicom, a tako isto i pri krajevima u koje ulaze krajevi karike (tab. XIV, br. 13 i 14).

b) Pršljen od gline s ostrim obodom uokolo, a načinjen je pomoću kalupa, što se zaključuje na osnovu dva znaka: 1. opaža se otisak dok je glina bila svjež, što se odrazilo većim ispupčenjem na obodu i 2. vidi se pukotina koja pokazuje da se krajevi glinena tijesta nisu dobro spojili. Promjer mu iznosi 33 mm. (tab. XVI, br. 25).

Grob 16.

Dječji grob u kojemu su nađene dvije proste karike od bronce. Obje su deformirane i rastavljenih sastavaka. Promjer veće iznosi oko 24, a manje oko 22 mm (tab. XIII, br. 5 i 6).

Grob 17.

Preostaci tobolca od roga. Pronađena su tri ulomka koji pokazuju da je tobolac izvana bio ukrašen rezbarijom. Pri vrhu je tobolac bio providen rupom za privezivanje i izrezbaren vijencem od dviju paralelnih vrpca u kojima je cik-cak ornament. Ispod tog vijenca površina je dekorirana s rombičnim poljima koja zatvaraju višeprutasti unakrsno poredani trakovi u čvorištima kojih se nalaze dva kružna vijenca s označenim centrom u vidu rupice (tab. XVI, br. 27).

Grob 19.

Par velikih jednojagodnih bakrenih naušnica na kojima se opažaju tragovi srebra. Karike su nešto deformirane, a jagoda na jednoj naušnici oštećena. Promjer naušnica iznosi oko 48 mm. Šuplje jagode spojene su od dvije polutke, a na spoju se nalazi dvostruka filigranska žica. Vjenčićem od filigranske žice opskrbljeni su krajevi jagode pri sastavku s krajevima karike (tab. XV, br. 22 i 23).

Grob 20.

Velika jajolika jagoda od naušnica nađena kod prsiju. Vjerojatno je naušnica došla u sekundarnu upotrebu te se od njene jagode načinio privjesak poput slučaja koji smo susreli kod nalaza na Trilju.⁹⁰ Jagoda je šuplja i načinjena od dvije polutke koje na spoju imaju filigransku žicu. Polutke su snabdjete sa po tri dvostruka luka potkovičasta oblika, a od filigranske žice, na način, da su otvori orijentirani prema sredini jagode, ali tako da su oni na polutkama raspoređeni izmjenično. Na jednom kraju jagode nalazi se cjevčica u koju je ulazio kraj karike, a spoj jagode s cjevčicom ukrašen je vjenčićem od filigranske žice. Na drugom kraju nalazi se malko okrnjena uška, koja pri spoju jagode također ima vjenčić od filigranske žice. Ta je uška u prvotnoj funkciji naušnice služila za ulazak kuke od karike, a u drugoj namjeni se iskorištavala, da se kroza nju provuče neka nit. Radilo se bez dvojbe, o velikoj naušnici četverojagodnog tipa (tab. XVI, br. 26).

Grob 22.

Dvije proste bakrene karičice koje su pri spajalištu rastvorene deformirane su, a promjer im se kreće oko 24 mm (tab. XIII, br. 7 i 8).

Grob 23.

Mjeđeni prsten s visokom i jako profiliranom krunom. Deformiran je pa mu promjer šupljine iznosi oko 18 mm. Okrugla baza krune slivena je s vijencem i ima profiliranu površinu, koja se dijeli na dva polja na kojima se nalaze radialno izrezuckane crtice. Iznad baze je profilirani konus, koji završava s bradavičastim vrškom (tab. XVI, br. 30).

⁹⁰ Gunjača, Još jedan nalaz starohrvatskog nakita u Trilju. Historijski zbornik, I. Zagreb 1948, str. 213-14.

Grob 25.

Par prostih, ali velikih karika koje su rastvorene na sastavcima i deformirane. Jedna karika je od srebra, a druga od bronce. Promjer srebrne kreće se oko 33 mm, a brončane oko 32 mm (tab. XIII, br. 9 i 10).

Grob 26.

Bakreni prsten plosnat na unutrašnjoj i vanjskoj površini. Promjer mu iznosi 21 mm. Na vanjskoj površini duž oba kraja ukrašen je žljebićima (tab. XVI, br. 29).

Grob 27.

Naušnica s deformiranom, prelomljenom i oštećenom hastom i jagodom. Opaža se da je na preostatku jagode tekao pojas omeđen s dvije paralelne filigranske žice, a u njemu je dekoracija filigranske žice koja ide cik-cak linijom (tab. XIV, br. 16).

Grob 29.

Brončana, oštećena karika kojoj se sačuvao jedan kraj. Taj je zavrnut prema vani da načini ušku. Promjer iznosi 27 mm (tab. XIV, br. 15).

Grob 30.

Dva ulomka karike nejednake debljine (tab. XIV, br. 17).

Grob 32.

Naušnica od bronce s oštećenom karikom i još oštećenijom jagodom. Deformirana je, a promjer joj se kretao oko 36 mm. Jagoda identična pronađenoj u grobu br. 3 (tab. XIV, br. 11).

V ZAKLJUČAK

Današnje ime sela Pidrage kod Novigrada novog je postanka, a u nauci se otprije uvriježilo mišljenje da je na njenom mjestu postojalo selo koje se u srednjem vijeku zvalo Dolac. Međutim iz provedene topografsko-historijsko-arheološke analize vidi se da je današnja Pidruga pokrila samo dio starog Doca, koji se inače prostirao duž čitave geomorfološki izražene sinklinale tako da su mu gravitirali bregoviti i krševiti okrajci: Ripište na jugu, a Telica i, najvjerojatnije, okoliš, koji je kasnije pripao novosagrađenom Novigradu, na sjeveru i sjeverozapadu. Na toj plodnoj oazi u kršu nastalo je više selišta pa dokumenti u Docu spominju još: Zabrdane, Šprljevac i Pečarevce. Kasnije se spominju Dolac Gornji i Dolac Donji, od kojih se Gornji nalazio na položaju današnje Pidrage, a Donji u sada nenaseljenom dijelu sinklinale koji se sada zove Podanci. Nekanašnji cjelokupni Dolac, koji se po crkvi zvao i Sutmartindol, bio je gusto naseljen u doba kad je agrikulturni i stočarski momenat daleko prevladavao druge izvore proizvodnje. Stoga je taj predio u

krševitom okolišu i izišao na pozornicu lokalne historije i bio joj nosiocem sve dok se sticajem historijskih okolnosti ta pozornica nije pomakla u Novi-grad.

Osvrtom na historijsko-topografske momente Doca uspjeti smo u njegovoj okolici ubicirati srednjovjekovna naselja kao Biljane, koje su se nalazile samo u današnjim Gornjim Biljanima, Grabovičane u današnjem Korlatu, Buković dijelom na položaju današnjih Donjih Biljana, Trnovo u današnjem Smilčiću, od kojih se odlomio posjed Pritičevića, te se po tim vlasnicima novo selo prozvalo istim imenom. Našom analizom uklonili smo ubikaciju Starošana, koje je Luka Jelić postavljao u Smilčić, kao i ubikaciju Praskvića, koju je Mate Klarić locirao u Korlatu, a priznati im je da su se problemu približili.

Dolac se u dokumentima prvi put javlja početkom XIII stoljeća. Dokumentat u kojem se on javlja spominje darivanje teritorija Zadru od hercega Kolomana, te se kaže da taj teritorij ide do pravca Rogovo-Nadin-Dolac-more (Novigradsko), a to znači da se teritorij Zadra širio na jug na štetu starohrvatskih teritorijalnih jedinica, tj. županija Sidrage i Luke. Dolac tada ostaje pograničnim mjestom u Hrvatskoj pa vjerujem da je taj pogranični momenat na teritoriju Doca uvjetovao izgradnju tvrđave Novigrada.

Dolac dolazi do historijskog izražaja u borbi između hrvatskih feudalaca i ugarske krune za opsade Novigrada g. 1387, kad je tu Ivan Krčki utaborio vojsku i doveo oslobođenu kraljicu Mariju. Prodajom Novigrada Veneciji g. 1409. uključen je bio i Dolac, bez dvojbe zato što je on bio Novigradu osnovna ekonomska baza. Tim činom Dolac dolazi pod udar hrvatskih četa koje su g. 1415. naletjele iz Knina i opljačkale ga. Inače je u Docu zadarska komuna imala direktnih posjeda kao što su još imali: Lapčanići, Hlapčiči, Vladislavići, Pritičevići i drugi. Za turskih opasnosti Dolac postaje mletačka krajina, a za uskočkih borbi stanovništvo Doca se priključivalo uskocima. Zbog toga je Venecija u okolnom kraju formirala deset straža, od kojih su dvije bile u Docu (Gornjem i Donjem). Godine 1684. spominje se prvi put Pridraga, koja imenom potiskuje Dolac (Gornji!), tako da se on posljednji put spominje g. 1726, a zatim pada u zaborav skupa sa svojom prošlošću, koju novopridošli stanovnici nisu ubaštinili.

U postavljenom arheološkom problemu u vezi s pripadnošću prije pronađenih objekta utvrđeno je da među fragmentima koji su označeni i objavljeni kao nalaz kod crkve sv. Martina ima i fragmenata koji potječu s drugog nalazišta, tj. s Mijovilovca, što su inače pri raspitivanju tvrdili seljaci. Pored te tradicije očito nas uvjerava nalaz slično dekoriranih fragmenata, a naročito onoga koji je opisan pod brojem 13, jer se on po frakturi spojio s fragmentom objavljenim pod nalazom kod Sv. Martina. Inače su izneseni i drugi primjerci (tab. XII), koji su objavljeni kao nalaz kod Sv. Martina, a potpuno su slični nekima s Mijovilovca. To bi, uz tradiciju o nalazu više ulomaka na Mijovilovcu išlo u potvrdu sumnji da oni ne potječu od crkve sv. Martina, kako je objavljeno, no kako se ne spajaju po frakturi i dimenzijama s drugim sličnim spomenicima s Mijovilovca, ne možemo to za njih apodiktički tvrditi, ali vjerojatnost je velika.

Pored tlorisne komparacije crkve sv. Martina sa crkvom u Bilicama, koju su prije načinili Iveković i Dyggve, u novo doba na javu je izišao i nalaz fragmenata koji su pripadali pluteju, a njihov je dekor sličan onomu iz Bi-

lica, pa se otklanjaju sve dosadašnje kombinacije o kakvu posrednom utjecaju na oblik crkve sv. Martina i s velikom vjerojatnošću se pretpostavlja da se radi o neposrednoj adaptaciji starokršćanskog crkvenog zdanja u starohrvatsko doba i da otuda potječe onakav oblik arhitekture. Preostaje da se to u potpunosti potvrdi kad se otuče žbuka i analizira konstrukcija zidova crkve.

Na Mijovilovcu su pronađeni drugi objekti, od kojih jedno veliko zdanje djelomično na antikinim preostacima. To zdanje je pravilnih tlorisnih linija, te smatram da se ono odnosi na samostan, što bi potvrdila i tradicija toponima jer se položaj zove i Manastirine. Na samostan upućuje i činjenica da je zdanje bilo višekrilno. Uz samostan sagrađila se i crkva šesteroapsidne tlorisne osnove s tom karakteristikom da joj septum nije udarao u čela apsida i dijelio prostor na polovinu, kao što je to u identičnim crkvama u Brnazima i Kašiću, nego je septum bio pomaknut prema velikoj apsidi na začelju, tako da je ulazio u prostor dviju apsida koje su uz veliku apsidu. Zbog toga je septum bio duži i zato se pronašlo mnogo arhitektonskih ulomaka. Među arhitektonskim ulomcima, koji su ukrašeni pleternom plastikom, pronašle su se i česti greda s natpisom, među kojima je značajan preostatak s tekstom MI-CHA(elis), što opet potvrđuje da je tradicija u toponimu Mijovilovac zaista dobro oslonjena pa izlazi da je dvojak toponim Manastirine i Mijovilovac zasnovana na stvarnim objektima manastiru i crkvi sv. Mijovila uz njega.

Upadna je tlorisna nepravilnost crkve u oblicima i dimenzijama apsida kao i u tretiranju vrata. To isto vlada u odnosu na dimenzije lezena i niša, koje se nalaze sa vanjske strane apsida. Pločnik je postradao i on još govori o sekundarnom dopunjanju. Crkva je služila kao oratorij samostana.

Između samostana i oratorija bio je ugrađen narteks, ali ne mnogo poslije izgradnje oratorija s kojim je bez sumnje skupa bio koncipiran. Narteks je bio podijeljen na dva dijela, a otvor je bio na samostanu u osi vrata oratorija. Postojao je i drugi otvor, lateralni, koji je prigodno služio za pristup publike.

Na Mijovilovcu je pronađeno antiknih i srednjovjekovnih arhitektonskih ulomaka. Karakteristično je da se na mnogim srednjovjekovnim ulomcima nalaze tragovi sekundarne upotrebe, jer su mnogi preinačeni pokraćivanjem, što dovodim u vezu sa sekundarnim sužavanjem pregrade. Utvrđen je nov momenat nastavljanja grede bez potpornja, za koji obično služi kapitel. Na ulomku opisanu pod brojem 13 načinjena je duga kosina s utorom, što govori za traženje nastavka, koji je tu morao biti sastavljen načinom sličnim kalamljenju. Na jednom ulomku sačuvali su se preostaci crvene boje, koja se nalazi u udubinama slova kao i u udubinama između kuka. Po tomu se vidi da je namještaj bio bojen, možda i polihromno.

Na trećem položaju, na Goričini, pronađeno je starohrvatsko groblje od kojeg su otkrivena 32 groba. Karakteristično je da je većina grobova imala popločano dno, što se pripisuje lakom dohvatu materijala. Dva groba su bila pokrivena pločama složenim na dvije vode. Nalaz predmeta bio je raznolik i relativno gust.

Otkrićem triju srednjovjekovnih položaja u Pridrazi možemo odrediti njihov odnos na ovaj način:

Nekropola na Goričini spadala bi u najstarije tragove srednjovjekovnog života i trajala je dok crkva nije privukla k sebi ukapanje mrtvaca. Adapta-

cijom starokršćanske crkve nastaje crkva sv. Martina, koja je fungirala kao župna, dok je podalje od nje sagrađen samostan i njegov oratorij. Obje crkvene arhitekture fungirale su istovremeno, makar u različitoj namjeni, a suvremenost potvrđuje stil i motivi na arhitektonskoj dekoraciji, koji su u oba objekta istovjetni, čak je lako to moglo proisteći iz koncepcije i ruke istog majstora X–XI stoljeća.

DOLAC PRÈS DE NOVIGRAD AU MOYEN-ÂGE

Résumé

Au début de son étude l'auteur expose le problème de l'origine de l'architecture religieuse de Saint Martin à Pridraga près de Novigrad, ainsi que le problème de certains fragments architecturaux, attribués à la dite localité. Il parle ensuite de la nécessité de retracer l'histoire de la région où la découverte archéologique a été faite, et de situer les éléments découverts dans leur cadre historique permettant ainsi de mieux les examiner en les confrontant.

En se basant sur l'analyse morphologique qui permet de rétablir un rapport entre les toponymes Dolac et Sutmartindol comme ils sont indiqués dans les documents du moyen-âge, l'auteur situe le grand village de Dolac et affirme que le nom du village de Pridraga est plus récent. Une analyse critique des documents permet d'affirmer que Dolac s'appelait quelque fois aussi Sumartindol d'après l'église de Saint Martin qui s'y trouve depuis fort longtemps. De la même manière on élimine de la région de Dolac le village de Pritičeviče, de date plus récente, et on le situe au Sud de Dolac; grâce à une analyse topographique on arrive à déterminer l'emplacement des villages voisins de l'époque médiévale, en partie oubliés. On constate que le village de Biljane a été plus petit qu'il n'est aujourd'hui, qu'à l'emplacement actuel de Donje Biljane se trouvait le village médiéval de Buković et qu'à l'emplacement de l'actuel Smilčić se trouvait le village de Trnovo. On rejette ainsi la thèse concernant l'emplacement du village médiéval de Starošan à l'endroit de l'actuel Smilčić, comme l'a proposé Luka Jelić. De la même manière on constate qu'à l'emplacement actuel de Korlat, près de Benkovac, se trouvait le village médiéval de Grabovčani et non celui de Praskvić, comme l'avait pensé Mate Klarić. On constate ensuite que Dolac était un vaste village englobant tout le synclinal géomorphologique avec les contreforts latéraux environants, que cet oasis dans le karst avait conditionné, à l'époque où les sources de la production n'étaient pas développées, avec la seule économie agraire et celle d'élevage, le développement de la vie médiévale qui nous a laissé des traces archéologiques. L'auteur prouve que l'oasis avait une population dense et qu'il y avait à Dolac plusieurs emplacements de village comme celui de Zabrdani, Šprljevac, Ripište et Pečarevci. Au XIIIème siècle Dolac s'est trouvé à la frontière entre la Croatie et le district de la commune dalmate de Zadar; ce dernier se développait au détriment de deux unités territoriales de la Croatie, de la joupantie de Sidraga et de celle de Luka. On sup-

Sl. 1. Položaj Šprljevac: Pod malom kosom preostaci srednjevjekovnih kuća

Sl. 2. Položaj Mijovillovac pred zahvat g. 1940

Sl. 3. Otkriće glavne apside; nad njenim zidom urušen svodovni blok

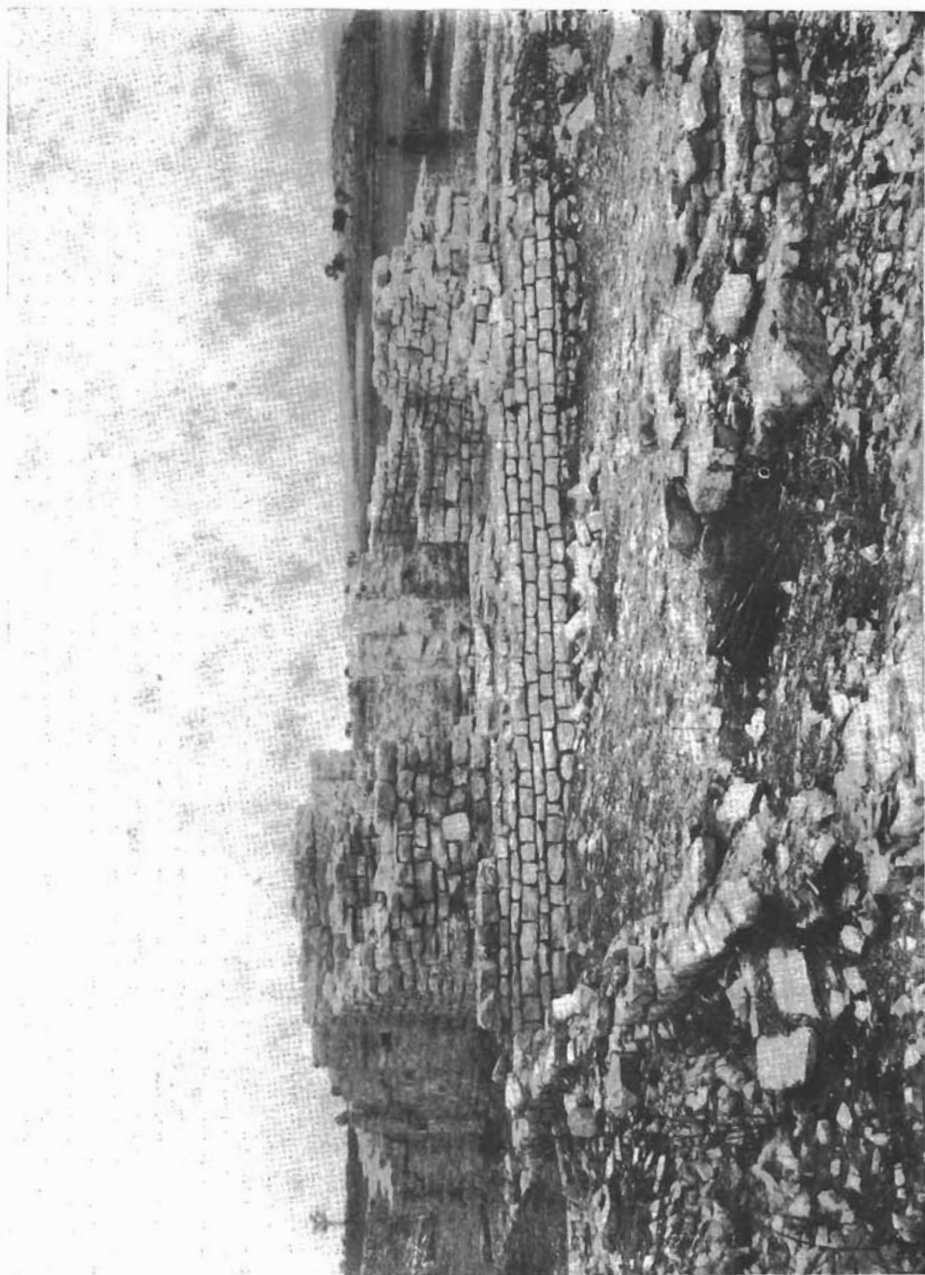

Sl. 4. Pronalasci iz Pridrage krišom prebačeni u Starigrad pred prenosom u Knin. Na slici don Ante Adžija s tadašnjim personalom muzeja hrv. starina

Sl. 5. Otkrivanje narteksa

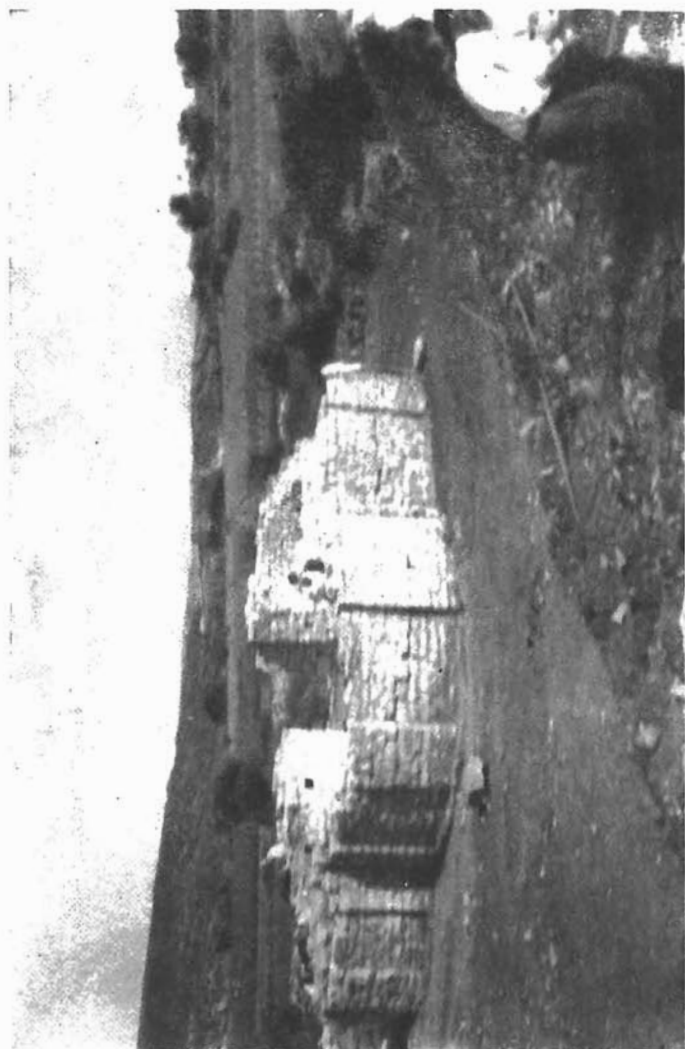
Sl. 6. Zidna konstrukcija oratorija
Sl. 7. Konstrukcija današnjeg suhozida kod Mijovilovca

Sl. 8. Ulaz u oratorij iz samostana

Sl. 9. Oratorij i narteks snimljeni iz aviona poslije restauracije

Sl. 10. Rekonstruirani oratorij (vidi se diskontinuitetna linija između originalnih i rekonstruiranih dijelova)

Sl. 11. Plutej opisan pod br. 21

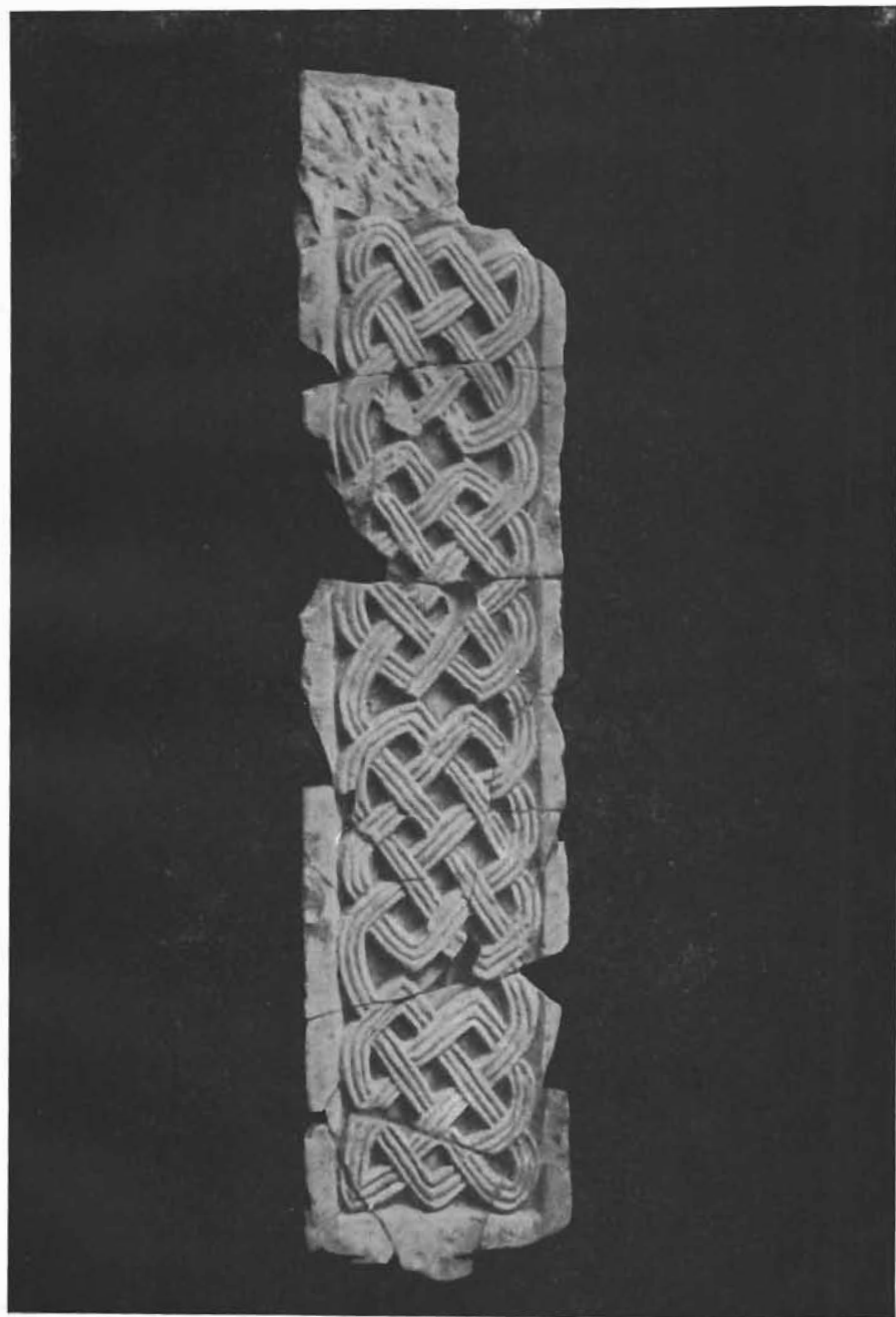
Sl. 12. Plutej opisan pod br. 22

Sl. 13. Plutej opisan pod br. 24

Sl. 14. Plutej opisan pod br. 26

Sl. 15. Pilastar opisan pod br. 36

S. Gunjača

Sl. 16. Skupina grobova na Goričini

Sl. 17. Nalaz groba na Goričini u neznatnoj dubini ispod površine

1

2

3

4

5

1

2

3

4

5

6

1

2

3

4

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

23

25

27

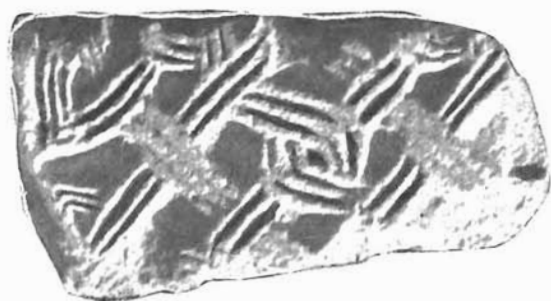
28

29

30

31

32

33

34

35

37

38

39

40

41

42

43

44

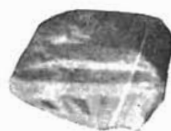
45

47

46

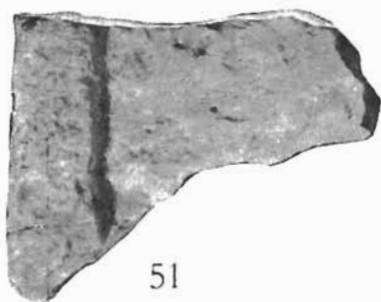
48

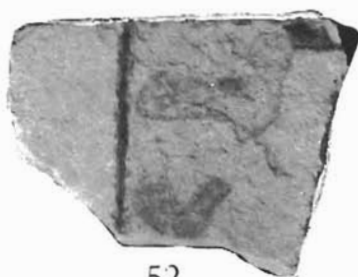
49

50

51

52

53

54

55

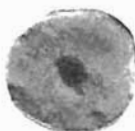
56

57

58

59

60

1

2

3

1

2

3

4

5

6

7

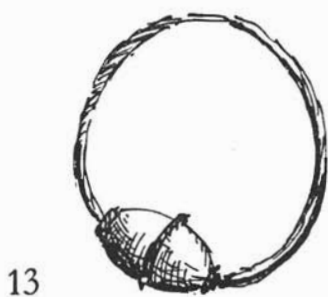
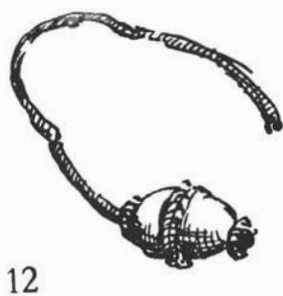
8

9

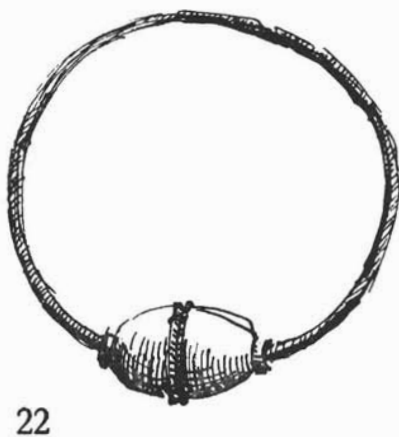
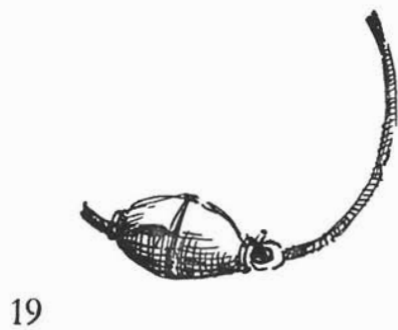
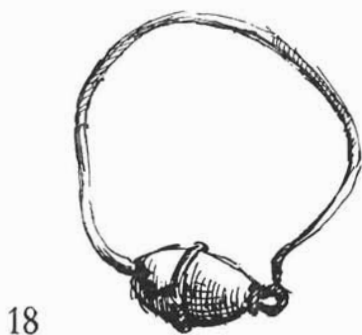
10

15

16

17

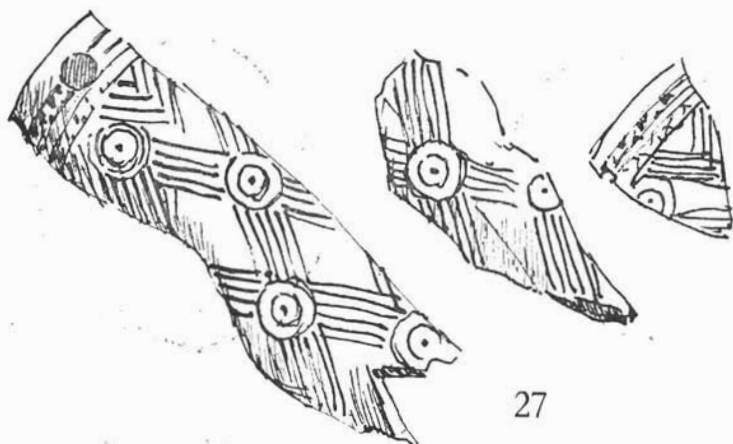
24

25

26

27

28

29

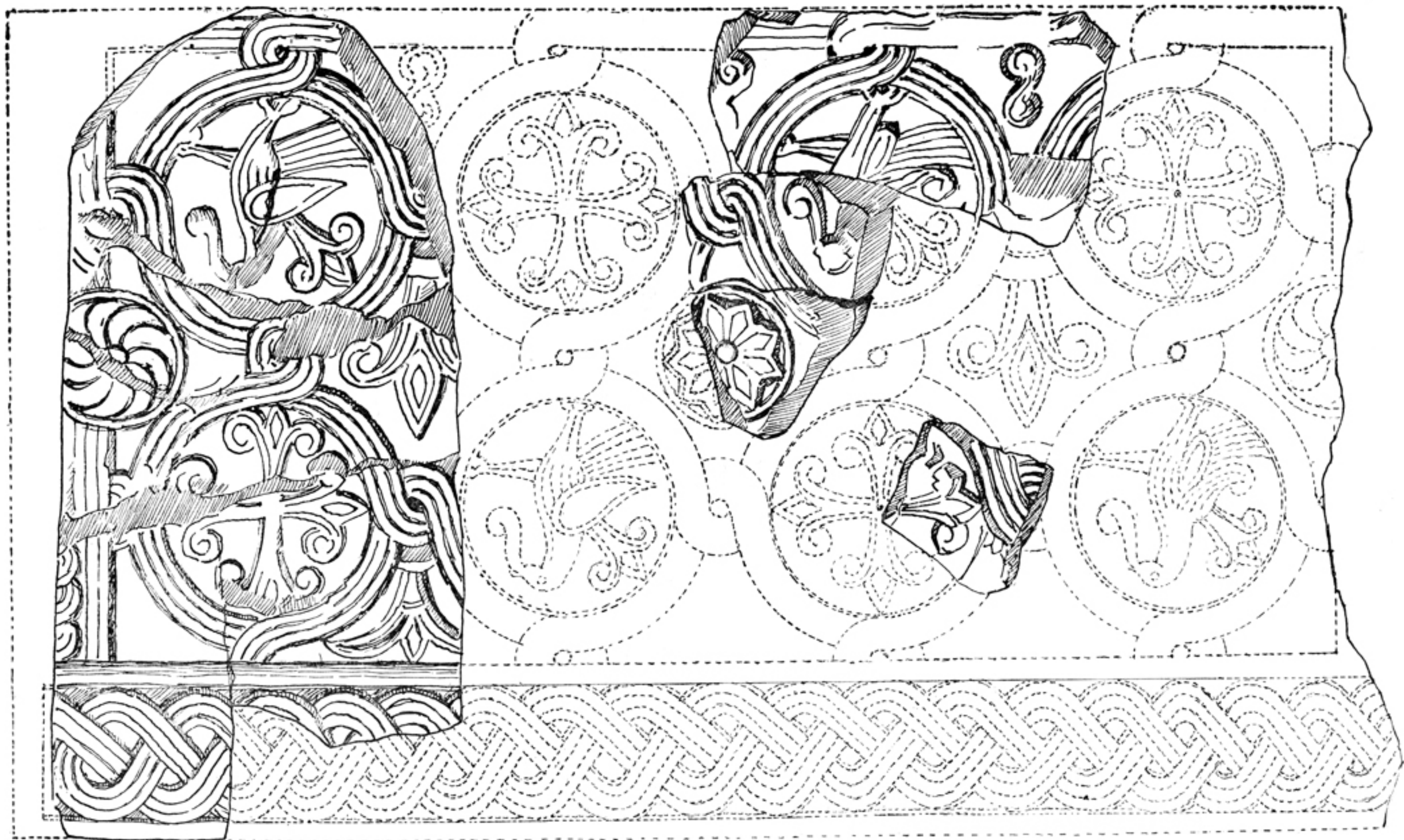
30

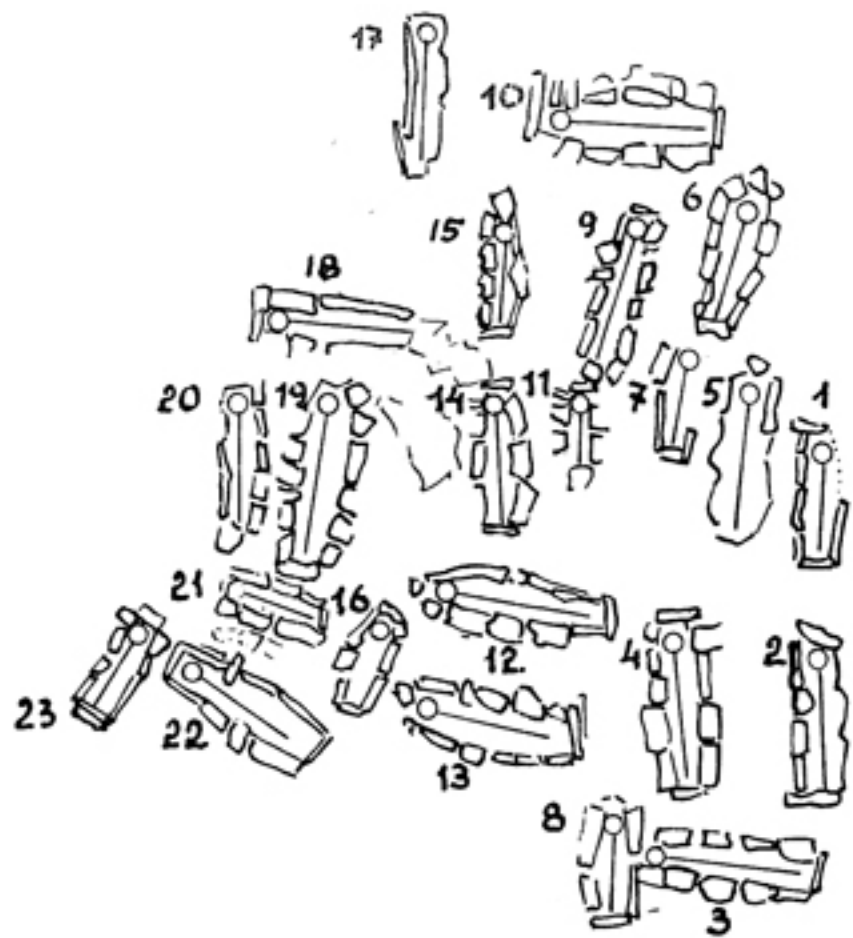
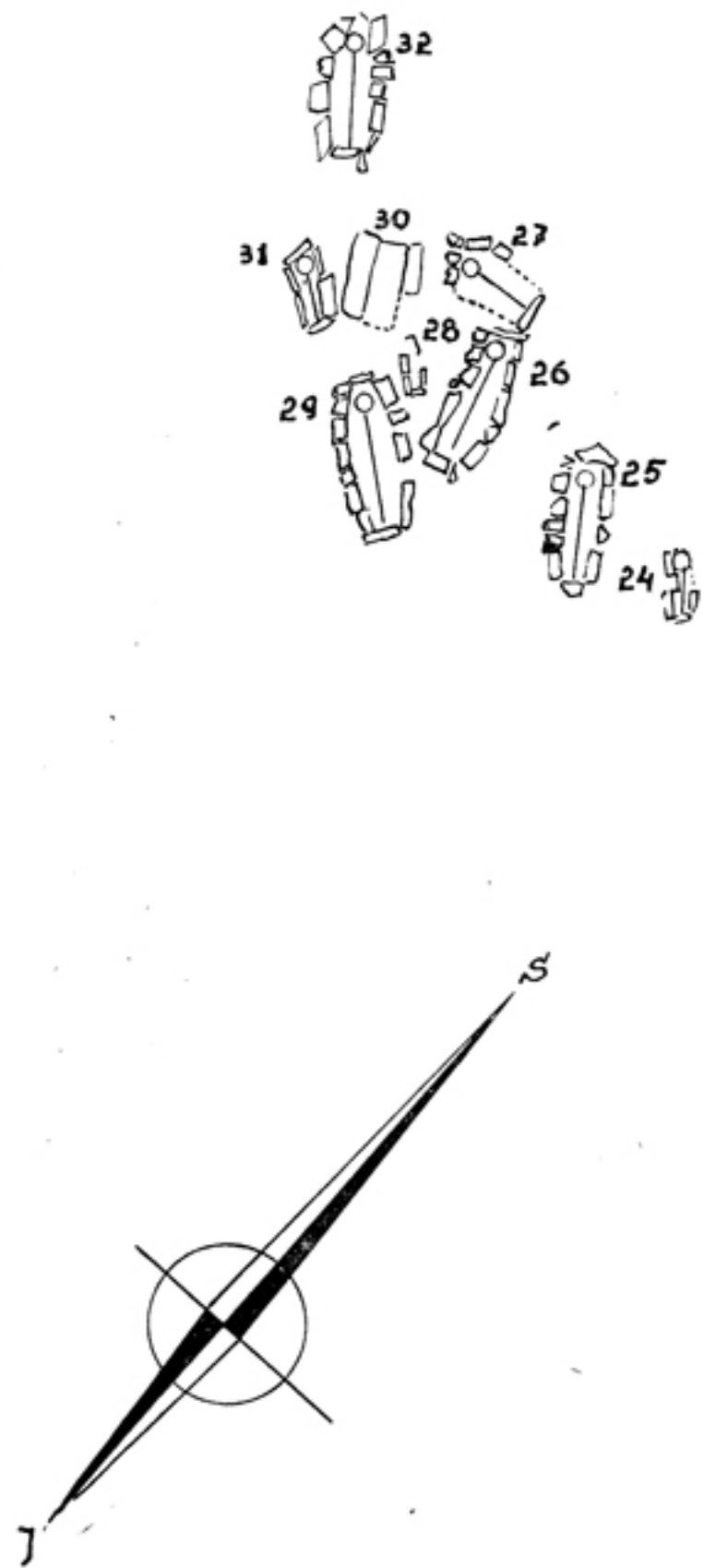
31

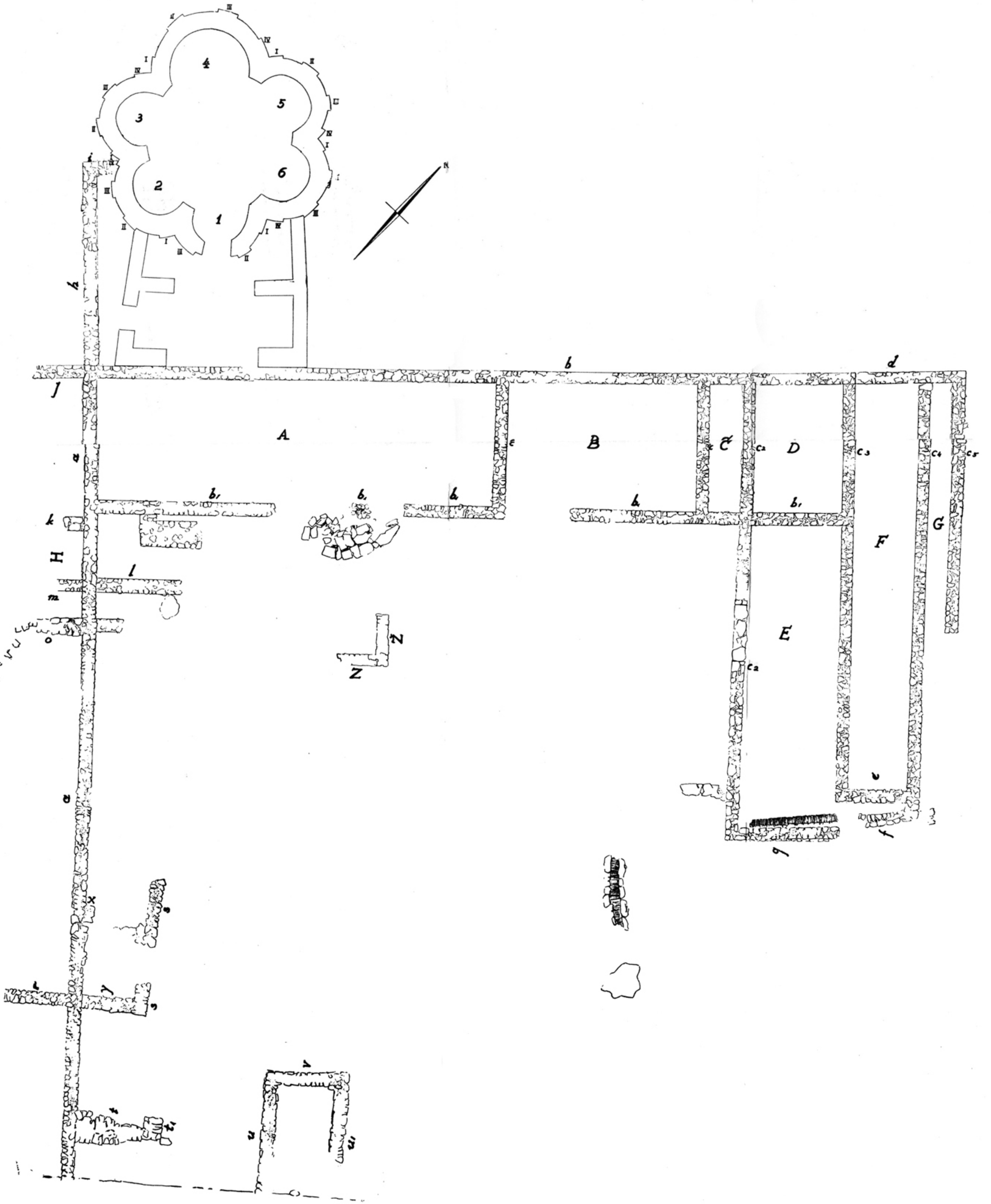
32

Idejna rekonstrukcija pluteja opisana pod br. 26

Nekropola na Goričini

pose que cette situation frontalière avait dicté la construction des fortifications de Novigrad qui se trouvait sur le territoire appartenant à Dolac. Dans la suite de l'étude on constate que, vue sa grande étendue, Dolac était divisé en Dolac Gornji et Dolac Donji, et que Dolac Gornji se trouvait à l'emplacement de l'actuel Pridraga, et Dolac Donji dans la partie, aujourd'hui inhabitée, qui s'appelle Podanci.

L'auteur expose en détail l'histoire de Dolac en soulignant que c'est au cours des luttes entre les seigneurs féodaux de Croatie et la couronne de Hongrie que Dolac a joué un rôle historique, à savoir, dans la période de la libération de la reine Marie des prisons de Novigrad, lorsque l'armée du prince Ivan Krčki stationnait à Dolac et lorsque la reine libérée y séjourna. On constate plus loin que par l'achat de la Dalmatie en 1409 Dolac passe sous Venise en même temps que Novigrad, étant donné le fait qu'il servait de base économique à ce dernier. Comme l'importance stratégique de Novigrad devient de plus en plus grande et comme celle de Dolac diminue le centre des événements passe graduellement entre les remparts de la nouvelle forteresse de Novigrad. Pendant la pression turque permanente ces régions deviennent marche vénitienne, mais la population reste encline aux Ouskocs, ennemis des Turcs et des Vénitiens. Après la libération du joug turc, les nouveaux habitants s'y installent, abandonne le nom de Dolac pour celui de Pridraga qu'on rencontre pour la première fois en 1684. Bien que la vie médiévale y ait été intense les traces découvertes jusqu'à présent ne sont pas exhaustives, mais elles complètent cependant le tableau historique.

Passant sur les matériaux archéologiques on traite d'abord l'église de Saint Martin en analysant toutes les opinions énoncées jusqu'à présent sur sa construction, sa forme et sa datation. L'étude présente un nouvel aspect du problème grâce à la découverte du fragment d'un pluteum vieux-chrétien dans la proximité immédiate de l'église. En se basant sur la ressemblance, remarquée déjà plus tôt, entre les fragments de l'église vieux-chrétienne à Bilice et cette dernière découverte, l'auteur rejette toutes les hypothèses antérieures concernant les influences exercées sur la forme de cette église et il constate qu'il s'agit ici de l'adaptation d'une église vieux-chrétienne identique à celle de Bilice ce qui devait avoir eu lieu au moyen-âge lorsque l'église a eu son nouveau mobilier architectural vieux-croate. On décrit dans l'étude également la découverte ultérieure des fragments architecturaux des époques vieux-chrétienne et vieux-croate.

En traitant la situation nouvellement découverte à Mijovilovac ou à Manastirine, l'auteur expose le cours des travaux et l'histoire du transport des fouilles pendant la guerre ainsi que la conservation de l'église et du narthex. En fouillant on a dégagé le reste d'un vaste complexe construit en lignes régulières, puis le reste d'une église à six absides et d'un narthex enclavé entre les deux monuments. Il analyse le caractère de la construction et le rapport réciproque entre les constructions murales ainsi que le rôle fonctionnel des pièces. L'auteur constate qu'il s'agissait primitivement d'un monument antique, probablement d'une villa rustique, et que plus tard on a construit un couvent auquel on a ajouté l'église pour servir d'oratoire et ce n'est qu'après qu'on a ajouté le narthex.

Dans la description de l'oratoire on cite plusieurs irrégularités caractéristiques pour l'architecture vieux-croate. L'auteur constate que les absides n'étaient pas pareilles, que dans la construction de la voûte on s'est servi des plaques de calcaire, que les fenêtres avaient des transennes perforées, que le sol était dallé et que les murs étaient recouverts de crépi à l'intérieur et à l'extérieur. Il montre également que le septum ne divisait pas l'église par le milieu comme c'est le cas dans les églises de forme identique à Brnazi et à Kašić, mais que la division comprenait l'intérieur de deux absides latérales ce qui fait que le septum est long.

Le narthex était divisé en deux parties et avait deux entrées. L'une conduisait directement du couvent, tandis que l'autre, situé du côté nord du narthex, servait occasionnellement aux croyants.

On a trouvé à Mijovilovac un grand nombre de fragments architecturaux appartenant pour la plupart à l'oratoire. Ces pièces sont généralement décorées de tresses et de motifs qui les accompagnent et qui sont de l'époque. Sur les matériaux architectoniques on trouve des fragments d'inscription parmi lesquels se distingue celui d'une traverse avec le reste d'un texte MICHA(elis), ce qui confirme que la tradition était assez forte pour influencer le toponyme Mijovilovac. L'auteur constate une nouveauté concernant la manière du prolongement de la traverse sans support à l'endroit de la jonction faite à la façon qui ressemble à celle de la greffe. Sur un fragment on a trouvé la trace de la couleur rouge, ce qui indique que l'installation intérieure était colorée, polichrome peut-être. On a trouvé encore un fragment important dont la fracture s'accorde avec celle du fragment découvert antérieurement et publié comme fragment trouvé près de l'église de Saint Martin, ce qui confirme clairement que l'ancien fragment provient d'ici et que de nombreux fragments découverts ici ont été attribués à l'église de Saint Martin.

La troisième découverte archéologique est Goričina, sommet karstique, où on a trouvé deux oasis avec des tombeaux vieux-croates. On a découvert en tout 32 tombeaux vieux-croates avec des objets décrits dans cette étude. Le terrain des fouilles est relativement dense. Le trait caractéristique consiste dans le fait que la plupart des tombeaux avait le fond dallé et que deux d'entre eux avaient la couverture à deux écoulements.

La conclusion passe en revue tous les résultats obtenus et l'étude se termine par la constatation que les deux architectures religieuses fonctionnaient en même temps et l'auteur est même persuadé que l'installation intérieure des deux églises a pu être conçue et exécutée par le même maître au XIème ou au XIIème siècle.